

ДР. ДАНИЛО ГРЕГОРИЋ

Самоучество
ЈУГОСЛАВИЈЕ

ДР. ДАНИЛО ГРЕГОРИЋ

САМОУБИСТВО ЈУГОСЛАВИЈЕ

ПОСЛЕДЊИ ЧИН ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ТРАГЕДИЈЕ

ДРУГО, НЕПРОМЕЊЕНО ИЗДАЊЕ

1942

**ИЗДАВАЧКО И ПРОМЕТНО А. Д. ЈУГОИСТОК
БЕОГРАД**

Сва права задржана

42888

D. dr. A. Urbanič
avg. 42.

Догађаји, који су крајем марта и почетком априла 1941 године затресли Балканом и избрисали, после двадесеттрогодишњег живота, Југославију са мапе Европе, још су свима у живом сећању. За свега неколико дана уништена је једна државна творевина, за коју је било везано много вере, много нада и која је имала пред собом великих могућности. Свега један дан лежи између потписивања приступа Југославије блоку Тројног пакта и државног удара у Београду, једанаест дана између оног судбоносног 27 марта и почетка рата, а за даљих десет дана дошао је пуни слом војске и државе.

Исувише смо још сви под утиском догађаја, који су се стихијском снагом сручили на народ и државу, па да би се могли узети у разматрање у свима појединостима и танчинама све појаве и сви узроци, чија је последица био распад Југославије. Тек из једне удаљеније, мирније перспективе могу се правилно оценити све повезаности, све позадине, све тајне и јавне, подземне и познате снаге, које су у својој сарадњи створиле предуслове за све што је снашло наш народ. Дело о животу, заблудама и смрти Југославије треба тек написати. Биће поучно, врло поучно за касније генерације и за друге народе, који би се нашли у положају, у коме су се нашли Срби, Хрвати и Словенци после првог светског рата, када су пришли стварању своје заједничке државе.

Но свакако се већ данас може са пуним уверењем да тврди једно: до мартовских и априлских догађаја и до распада државе од 15 милиона становника дошло је не само услед акције оне мале шаке завереника, но и услед грешака и заблуда, колебљивости и слабости, погрешних схватања и пропуштених прилика југословенске прошлости. Сва прошлост дала је темељ, дала је позадину, дала је предуслове за успех акције од 27 марта. А сама та акција доказала је да је стање у Југославији било такво, да је неколико амбициозних генерала, неколико новцем плаћених душа, неколико слепо странцима и иностраној политици подвргнутих политичких професионалаца и минимални број бесвесних извршилаца могло да учини то, што се извргнуло у неминовну националну катастрофу.

Пропаст Југославије је школски пример последица погрешно вођене политике. А сама завера од 27 марта је исто тако школски пример сарадње свију сила европске деструкције и несавесног жртвовања малог народа за интересе великих.

Југославија је ударом од 27 марта извршила своје самоубиство баш у тренутку, када је, упркос свима слепим, заслепљеним и купљеним утицајима, била учинила све да обезбеди не само своју будућност, већ и неслућене могућности за свој развој у њој. Она је обезбедила свој интегритет, своју територију и свој суверенитет и то без обзира на то, како ће се циновско светско хрвање међу великима свршити. Било је више но злочин према сопственом народу, у томе тренутку избрисати све то, и у извршењу плана који је једна велика капиталистичка империја сковала ради свога одржања и свога спаса гурнути свој народ у све страхоте које су га снашле. Злочин од 27 марта се ничим не може оправдати, па макак се рат завршио. И његове страховите последице се никада неће моћи да исправе

и избришу. Ране се могу залечити. Али ожиљци, дубоки и болни, остају.

Ово мало дело, које се предаје читаоцу, је прилог за утврђивање истине. Оно треба да послужи као грађа за историју Југославије, и то за њен завршни, последњи део. А у данашњем тренутку, оно је намењено обавештењу наше јавности о збивањима, која су претходила катастрофи.

О тим збивањима се много говори, а мало зна. Свега неколико људи је уопште знало ток догађаја у доба, када је Југославија учинила последњи, највећи напор да избегне смрти и да стане на пут, који би јој омогућио живот и процват. То је, по свој прилици, и била велика погрешка. Али и да је све што је претходило потписивању приступања Тројноме пакту било јавности познато, ипак се, вероватно, они који су криви за катастрофу, не би либили да изврше своје дело. Јер њихово дело није производ њихове љубави за ову земљу, за овај народ, па макако погрешним схватањима била та љубав диригована. Оно је чиста служба туђину, чисто извршење наређења, примљеног из иностранства. А ту ни аргументи ни логика и стварност нису могли да користе. Но ако код њих знање о свему не би произвело никакав ефекат, ипак би, можда, јавност била — да је била обавештена — отпорнија и народ не би дозволио да га одведу на кланицу и у пропаст, без разлога, за туђе интересе, за туђе рачуне, као страначку легију, као црначке аскаре.

Ради ове опште необавештености није ни чудо што још и данас, мада су наступиле све последице које је предвиђао један врло, врло мали број људи, — жалост исувише мали и исувише неутитајан, — владају потпуно погрешне претставе о ономе, што је претходило катастрофи и што је било њен непосредни повод.

Баш због тога се ово дело предаје јавности и овакво какво је. Оно садржава само један исечак из збивања. Али оно садржава истину. Истину доживљену. Сваки догађај, који се помиње, стварно се одиграо. Свака реч заиста је изговорена. Имао сам прилике да лично доживим и проживим највећи део описаних догађаја. А оно што сам, из сопственог доживљавања, нисам знао, реконструисао сам из исказа очевидаца који су у догађајима играли пресудне улоге и из званичних докумената.

Читаоцу се предаје последњи чин ненаписане трагедије. Можда ће доћи време, када ће се и цела трагедија двадесеттри године живота Југославије написати.

Пре описа самих збивања, која значе распад Југославије, а као увод у њих, кратко су додирнута два момента: 1-XII-1918 и 6-I-1929. За разумевање позадине, на којој се испунила трагика судбине југословенске државе, потребно је било да се и та два најзначајнија датума у њеној историји кратко опишу.

Зржава се пађа

ЖЕНЕВСКИ СПОРАЗУМ

Влажно и хладно је било новембарско јутро на Женевском Језеру. Врхови мирних, снегом покривених Алпа огрнули су се мутно-млечним магленим покривачем. Ситна киша је ромињала непрекидно. Музика олука, кроз које капље вода, равномерно, успављујуће, давала је основни тон граду, у коме су се, после слома Централних сила, по први пут састали у заједничку седницу претставници трију тела, која су претстављала народ Срба, Хрвата и Словенаца: Народног већа Државе Словенаца, Хрвата и Срба, Југословенског одбора и владе Краљевине Србије.

Из агоније, из крвавога грча Хабсбуршке монархије родила се држава аустријских јужних Словена. Имала је, као централну власт, своје Народно веће у Загребу, чији је председник био искусни, мудри државник др. Антон Корошец. Имала је и своју владу. Имала је и нешто оружаних одреда, на брзину састављених из остатака некадашње аустро-угарске војске. Али, углавном, њена егзистенција није била ни међународно призната од оних, који су делили у тим данима, после слома својих противника, Европу и свет, а њен унутрашњи ауторитет био је слаб. Зелени кадар, разуларене анархичне чете владале су земљом, чије границе нису биле ни одређене ни сигурно познате.

Емигранти из јужно-словенских крајева, јавни радници, бивши народни претставници у бечком и пе-

штанском парламенту и у земаљским скупштинама образовали су, још у почетку рата, заједнички одбор, са главним седиштем у Лондону и са претставништвима у разним престоницама Антанте, у Швајцарској и у Америци. Назвали су своју организацију Југословенским одбором, у програматичном прокламовању свога крајњег циља: стварања југословенске државе. Др. Анте Трумбић, далматински Хрват, био му је на челу. Иза тога одбора није стајао нико, до општа тежња, општа жеља да се дође до своје државе. Интелектуалци, који су сачињавали одбор, у дугим годинама емиграције били су доста изгубили везе са народом, чији су претставници били. Други људи су, у њиховом отсуству, преузели њихова места на челу јужних Словена у Аустро-Угарској. Али њихов велики лични ауторитет, њихов дугогодишњи рад у целом свету и њихове везе са људима и силама, које су одлучивале 1918 године о судбини народа Европе, учинили су да се при остваривању уједињавања јужних Словена Југословенски одбор није могао мимоићи.

Најзад, српска влада са седиштем на Крфу била је једини од Антанте признати легални претставник онога дела јужних Словена, који је био одређен да одигра првенствену улогу у формирању нове државе, заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца. Стари Никола Пашић, са својим животним искуством, својим великим ауторитетом и целокупном симболиком Српства, оличеном у његовој политичкој фигури, био је њен претседник.

У једноме су, углавном, претставници ова три тела били сагласни: требало је спровести уједињење народа, који су они претстављали. Али којим путем, у којој форми и са којим опсегом, — о томе су се мишљења разилазила. Разилазила често дијаметрално.

Било је и раније контакта између српске владе и Југословенског одбора. Из таквог једног контакта ни-кла је Крфска декларација, као протест и противтежа Лондонском пакту, којим је Антанта обећала Италији велики део Словенима настањених области Аустрије. Али ни та декларација, нити други договори између владе на Крфу и емигрантског одбора нису недвосми-слено прецизирали битне карактеристике, политичку основу нове државе, која је имала да се роди.

Никола Пашић видео је пред собом увек Србију и у новој држави гледао је наставак и проширење сво-је земље. Људи из Југословенског одбора, напротив, стали су на начелно гледиште, да је држава која се ствара нешто сасвим ново, а не Велика Србија. И да стога Србија треба са осталим деловима, који ће се ујединити, равномерно и равноправно да изгуби један део своје суверености у корист нове заједнице.

Аустрија и Угарска су се сломили, антантине чете умаршовале су у њихове територије, Италија је поче-ла са присаједињавањем области, за које су и Југосло-венски одбор и загребачко Народно веће сматрали да треба да уђу у састав нове државе. Анархија је кови-тлала земљама аустријских Словена. А нове државе још није било. Они велики и моћни у Паризу посма-
трали су ово одуговлачење са много негодовања. Би-
ло им је потребно да се ту, у овом делу Балкана, што
пре консолидује како-тако један државни организам.
То је захтевала њихова политика.

План и намера Народног већа били су, да се прво добије од Антанте признање нове државе, која се ор-ганизовала са центром у Загребу, па да се потом ре-ши питање уједињења са Србијом. Српско гледиште је, међутим, било, да се реши питање јужних Словена без претходног формирања двеју држава — Србије и Државе Словенаца, Хрвата и Срба — с тим да Србија

буде призната за претставника целокупног Југословенства. Но то гледиште, за које се залагао Никола Пашић са својом владом, претставници српске опозиције нису делили. Они су видели, да се почела већ организовати држава око загребачког Народног већа и осетили су, да би стварање и коначно признање те државе могло да избаци на терен међународних погађања још једног чиниоца, који би могао да у питању стварања коначног поретка на словенском Југоистоку утиче у правцу доношења одлука мимо Србије. Зато су они једним меморандумом 20 октобра 1918 године тражили од владе, да се образује концентрациони кабинет у који би ушли и претставници Југословенског одбора. Марко Трифковић и Милорад Драшковић одређени су, да у том правцу започну преговоре са Пашићем.

Ови преговори нису дали резултата, пошто је Пашић био одлучно против стварања заједничке владе, већ је предлагао да се створи српска концентрација између радикала и опозиције. У наредним данима је и Трумбић одбио да уђе, како је то желела српска опозиција, у неку заједничку владу, сматрајући да без претходног међународног признања Народног већа или Југословенског одбора, та влада не би била заједничка, југословенска, већ само српска. Развлачење преговора довело је, најзад, дотле, да је Драшковић у име опозиције запретио, да ће се опозиција удружити са Југословенским одбором против српске владе.

Пашић је, под притиском догађаја, сазвао састанак, коме су присуствовали поред њега српски посланик у Паризу Веснић, Др. Трумбић и претставници опозиције. Трумбић је, одмах на почетку састанка, напао Веснића, што је овај приликом састављања услова примирја пристао да Италија окупира један део хрватских земаља. Пашић је, са своје стране, тражио

да Србија — као призната савезница великих сила — на међународном терену буде и остане једини претставник за све југословенске крајеве. Трумбић се ово-
ме предлогу одлучно успротивио, сматрајући да Народно веће у Загребу не може да ликвидира Државу Словенаца, Хрвата и Срба, која је била у стварању и која је обухватала све некада аустро-угарске јужне Словене, све док се уставним путем не уреди односи између Краљевине Србије и југословенских области Хабсбуршке монархије.

Изгледало је, да ће се и ова конференција разићи без резултата, када је Драшковић предложио да се, као почетак, образује заједничка влада са осам министара из Србије, а осам из аустро-угарских крајева. Пашић се са тим предлогом сагласио, али је тражио да то питање пречисти претходно и са Др. Корошцем, председником Народног већа, који је тих дана био у Женеви.

Др. Корошец је у Женеву био дошао, по налогу Народног већа, да покрене још једном питање признања Државе Словенаца, Хрвата и Срба од стране Антанте. Но он је јасно осетио, да ће за заједничке интересе бити врло штетно, ако се приликом преговора о миру, из којих се имала родити и нова држава, појаве три чиниоца — Србија, Народно веће и Југословенски одбор — уместо једног, као заступници Југославије. Зато је он и са своје стране позвао Пашића и Трумбића да дођу у Женеву и да се успостави у том личном контакту слога у погледу даљег рада.

Тако је дошло, 6 новембра 1918 године, у једној соби хотела „Национал“ у Женеви до конференције, из које се имала да роди заједничка држава Срба, Хрвата и Словенаца.

Киша је равномерно ударала о прозоре. Жута светлост јевтино-помпезног хотелског лустера тешко се

пробијала кроз густе облаке плавога дима од дувана, који се лењо лелујао изнад загрејаних глава. Седели су око стола, устајали и шетали по соби, договарали се у малим групицама, па затим опет настављали заједничка већања, људи, којима је судбина била ставила у задатак да формирају државу а тиме судбину петнаест милиона Срба, Хрвата и Словенаца. Већ сатима су говорили, а још су били далеко од сагласности.

Од српске стране били су ту стари Пашић, миран и увек као помало неодређен у својим излагањима; мршави, високи Драшковић, преплануо и експлозиван; Трифковић, који је у сталоженијем тону поткрепљивао сваку Драшковићеву реч, и Маринковић, са својим сувим, кратким кашљем и оштрим погледом испод густих обрва свога интелигентног, израђеног лица. Народно веће су претстављали, поред Др. Корошца, испијени и жути Грегор Жерјав, најљући Корошчев противник у питањима локалне, словеначке политике а највернији његов присталица у области великих, општих политичких концепција, и Др. Чингрија, сав Дубровчанин, сав господствен, но, ипак жив и пун духа. Са Трумбићем дошли су, од стране Југословенског одбора, Словенац из Трста Др. Густав Грегорин, сталожен, миран али постојан у своме ватреном идеализму, са својим карактеристичним златним адвокатским цвикером и својом негованом шиљатом брадицом, и Србин Васиљевић, који је интересе и схватања Срба из Хабсбуршке двојне монархије видео у пуној сарадњи са Хрватима и Словенцима.

Корошец је говорио. Његов мелодични, пријатни глас, који је умео тако речито и громко да зазвони са говорнице бечког парламента, када се радило о словенским, а нарочито о јужно-словенским питањима, био је мало нестрпљив али још увек одмерен. Велики беседник, признати вођа не само својих Словенаца, него

и осталих јужних Словена у аустријском Рајхсрату, свештеник велике културе и финих манира, Др. Корошец је и у преговорима за зеленим столом био тврд орах за своје противнике, мада је увек своје мисли и жеље умео да изрази на начин, који није давао повода за оштро реагирање.

„Ја морам још једаред да се вратим на нашу основну линију, коју дели са Народним већем и Југословенски одбор. Ми морамо прво да постигнемо, да Савезници признају егзистенцију Државе Словенаца, Хрвата и Срба. Тиме ћемо обезбедити за нас оне крајеве, које Савезници никада не би уступили и предали Србији самој. Па кад то буде готово, онда можемо да решимо заједнички, како ћемо спровести уједињење те државе са Србијом, тако да сви подједнако буду задовољни.“

Мршава, помало дрхтава, старачка рука Пашићева гладила је сребрнасту, брижљиво неговану дугу браду.

„Па, овај, није да нисте у праву. Ја сам с тим и споразуман, ако се влада са мношћом сложи. То и треба тако да иде.“

Корошец одахну и задовољно се наслони у својој фотељи. Ипак је, дакле, најзад, Пашић пристао на оно, што је за њега било најбитније. Али стари, помало неразговорни глас је наставио:

„Само знаш, овај, опет је Србија једина од нас свих, за коју они тамо у Паризу знају. Па ја мислим, да ће бити најзгодније, да се — овај — Србији и српској влади повери да у спољним пословима претставља и све вас тамо, и ваше Народно веће и све јужне аустријске Словене.“

Корошец се брзо усправи. Шта је то имало да значи? Па баш та тачка је била централна. Тада он одговори :

„Па тиме нисмо ништа добили. То значи, да Држава Словенаца, Хрвата и Срба према осталом свету не постоји и тачно ће доћи до онога, што ми сви желимо да спречимо.“

„Ама није, не разумемо се, овај. Сад ћемо ми да образујемо заједничку владу радикала и опозиције, па ћемо онда да продужимо. А ви, благо мени, створите тамо вашу државу. Па ћемо онда да се ујединимо. А дотле мора, брате, неко да вас претставља у свету. А то ћемо, овај, да учинимо ми.“

Драшковић скочи. Плануо је, најзад, пошто је дуго времена покушавао да се уздржава. Пребацио је Пашићу да изврдава јасне одговоре. И најзад је опет предложио оно своје: да се створи заједничка влада од министара из Србије и од претставника чланова Народног већа.

Но ни један ни други табор не хтеде да прими тај предлог. Пашић је пристао, као последњу концесију, да прими уз српско министарство спољних послова један саветодавни одбор који би поставило Народно веће. А Трумбић је тражио да се прво реши питање државе Народнога већа, а затим да се тек сврши формално уједињавање. И тако се конференција разиђе, без резултата, без успеха, без слоге.

Сутрадан, 7 новембра, међутим, дође телеграм од Веснића из Париза. Поенкаре је тражио да се сагласност постигне. Није хтео више да чека док се ови тврдоглави Балканци препиру око појмова, који за велике силе нису били ни разумљиви ни важни. И тако Пашић пристаде да призна Народно веће законитом владом и претставником Државе Словенаца, Хрвата и Срба и нареди посланицима Србије у европским престоницама да затраже међународно признање за ту државу и њено Народно веће. А 9 новембра дође до потписа споразума.

Протокол споразума обухватао је четири дела. У првом је изречено признање Државе Словенаца, Хрвата и Срба и Народног већа. У другој је утврђено да се има образовати заједничка влада од 12 министара, од којих половину именује српска влада, а половину Народно веће. Први полажу заклетву своме владару, а други др. Корошцу, као претседнику Народног већа. Та заједничка влада има да припреми организацију заједничке државе, чији устав има да донесе уставотворна скупштина. Дотле ће остати како Краљевина Србија, тако и Држава Словенаца, Хрвата и Срба при својој територијалној и административној конструкцији. Заједничка влада ће водити спољне послове, војску, исхрану, заједничке финансије, саобраћај, ратну морнарицу, поморство, припремање за конституанту и координацију рада између влада у Београду и у Загребу. Трећи део протокола садржи протест ради окупације Далмације а четврти изражава гледиште, да је Црна Гора саставни део заједничке државе и да треба ради тога повести преговоре са њеним претставницима. Поред оних који су присуствовали првом састанку, протокол су потписали још и Др. Н. Стојановић и Ј. Банњанин. Најзанимљивија одредба протокола је била, да ће седиште прве заједничке југословенске владе бити Париз.

Но тек што је протокол потписан, дошло је већ до нових размимоилажења. Пашић је хтео да задржи за себе министарство спољних послова, док је Трумбић сматрао да у заједничкој влади не сме седети ни један активни члан српске владе. Тако се, најзад, сагласише, да у заједничку владу не уђе ни један шеф странке или одбора. Од стране Краљевине Србије одређени су, најзад, у заједничку владу Љуба Давидовић, Мика Гавриловић и Дража Павловић, од стране Југословенског одбора и Народног већа Јанко Брејц, Др. Мелко

Чингрија и Душан Васиљевић, док су остали портфељи имали да се попуне касније.

И тако 11 новембра Пашић отпутује у Париз, да код савезника постигне признање Женевског споразума, споразума који је имао да буде темељ заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца.

Двадесет осми новембар 1918 године освануо је хладан и сунчан. Жута, прљава, набујала од јесењих киша, ваљала је Сава своје таласе према Дунаву, са чијим се водама меша под бедемима Калемегдана. Стара тврђава, којој су војни инжењери прошлих векова дали њен данашњи облик по нацртима маршала Вобана, видела је у току своје дуге историје већ много промена и много ратова, много свечаности и много дочека и испраћаја. Некада је она била граница између мале Србије и велике Аустро-Угарске. И пркосно се на брежуљку у Земуну, преко пута старе Београдске тврђаве, диже кула Хуњади Јаноша. На њеном врху орао са мачем, упереним према српској престоници: споменик је подигнут у доба када је Земун био гранична варош Мађарске, за успомену на прославу хиљадугодишњице доласка Мађара у Европу.

Тога дана су стари Калемегдан и примитивно пристаниште испод њега били искићени заставама. Требало је да коначно Сава изгуби својство граничне реке. Делегација Народног већа из Загреба, на челу са Др. Антом Павелићем-старијим и Светозаром Прибићевићем, стигла је дан пре тога у Земун и 28 новембра је имала да се искрца у Београду.

Између женевске конференције и одласка делегације Народног већа из Загреба прошло је свега не-

што више од две недеље. Ипак, тај кратак период из основа је изменио женевске одлуке и показао недвосмисленом јасноћом историјског збивања све тешкоће и сва размимоилажења која су положена у колевку заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца. То што се одиграло између 11 новембра и 27 новембра већ је јасно оцртало фронтове, чији је сукоб пратио државу Југословена од њеног постанка до њеног краја. Пашић, који је пристао само на наваљивања Веснићева, иза кога је био притисак Рејмона Поенкареа, на заједничку владу Краљевине Србије и Народног већа у Загребу, морао је да поднесе оставку свога кабинета. Исувише је велика била опозиција која се појавила с једне стране међу српским политичарима, а с друге стране и међу српским члановима загребачког Народног већа против одлука конференције у Женеви.

Три најважнија члана Пашићеве владе: Протић, Ђуричић и Трифуновић поднели су одмах, чим су сазнали за споразум у Женеви, своје оставке. Женевски споразум је за њих био израз непоштовања великих заслуга Србије за ослобођење. Протић је чак нагласио да одредбе споразума о полагању заклетве пред Народним већем претстављају злочин против Србије.

Др. Корошец и Трумбић били су за Протића противници јединства. Он се ослонио на извештаје које је добио раније из Загреба, из којих је закључио да може доћи до стварања заједничке државе одмах, уз признање већег удела и ауторитета Србије у њој, и без свих оних одредаба које би имале да створе дуализам између Народног већа и српске владе.

Пашић сам повукао је, подневши оставку, све што је раније лично у Женеви био прихватио. И своме партијском другу Протићу извинио се у дугом телеграму, у коме је објаснио своје држање приликом саветовања на обалама Леманског Језера.

„Ја сам устрајао на томе да се Србији с обзиром на жртве што их допринесе на ослобођењу и у будућој држави осигура водећа улога, исто толико као што је имала и водећу улогу и српска војска за време рата. Претставници Народног већа и Југословенског одбора гледали су у томе српску превласт и тражили су начин да се осигурају против ње. Па пошто су ми и Савезници саветовали да настојим да се што пре дође до споразума између Јужних Словена, био сам стављен пред алтернативу: или да склопим споразум или да примим на себе народно проклетство. Зато, да дам доказа страном свету да је постигнута слога и споразум између српске владе и Народног већа у Загребу, између Југословенског одбора и српске владе, сматрао сам да је паметно и умесно примити решења која се не слажу са нашим осећањима и погледима, него ли не сложити се и створити прелом који би употребили наши народни непријатељи и омели стварање једне државе Срба, Хрвата и Словенаца.“

И када су Др. Корошец и Др. Трумбић стигли у Париз и јавили се француском министру иностраних послова Пишону да му саопште основе споразума по којима се имала створити заједничка држава Срба, Хрвата и Словенаца, овај их је пресрео изјавом, да га је Пашић већ известио да од Женевског споразума нема ништа. На тај начин су сазнали Југословенски одбор и Народно веће да је Пашић опет повукао споразум који је потписао два дана раније.

Пашић је наново покушао да спроведе своју ранију замисао: да прошири утицај и власт српске владе и на оне територије које су биле у саставу држава Словенаца, Хрвата и Срба, у чему га је нарочито помагао и извештај српског војног изасланика у Загребу, који је јавио својој влади да већина странака у Народном већу стоји на гледишту оснивања једне јединствене и

недељиве државе са Краљевином Србијом и Црном Гором.

Тако Пашић 18 новембра, свега недељу дана после потписа Женевског споразума, покуша да позове поједине претставнике локалних народних већа у Љубљани, Сарајеву и Загребу, да ступе у српску владу.

Но и у самом Народном већу у Загребу дошло је до тешког сукоба између Срба са територије бивше Аустро-Угарске и Хрвата. Прибићевић се нарочито истакао у оштрим нападима на Женевски споразум, и у једној бурној седници Народног већа узвикнуо је:

„Ако Хрвати мисле тако да стварају заједнику државу, онда нека себи створе своју Хрватску републику.“

При свему томе, до састава владе у коју би ушли и претставници са територије Народног већа, није дошло. А с друге стране појавило се и у редовима српских политичара велико размимоилажење, јер су Драшковић и његови другови инсистирали на томе да се Женевски споразум изврши. Пашић се крио иза Регента Александра, тврдећи да је Регент одбио да прихвати споразум. У суштини, међутим, Регент је за споразум тек сазнао када је Пашић био поднео своју оставку и тиме већ запечатио судбину протокола склопљеног у Женеви.

Уместо да после споразума дође до координације рада Народног већа и српске владе, дошло је до расцепа и у Народном већу и у редовима српских политичких странака. У Загребу су се све хрватске странке изјасниле за федералистичко-децентрализовано уређење, а српске за централизам, па чак и за издвајање извесних чисто хрватских области из будуће државе, за њихову ампутацију, како се то називало, ако Хрвати не би пристали да прихвате централистичку државну тезу. Цело ово несређено стање унело је у

још недовршену и ровиту државу Народног већа много немира и нервозе. Локална Народна већа, која ни-су знала за све тешкоће на које су наишли покушаји за споразумно решење питања оснивања заједничке државе, настојала су да што пре дође до аранжмана са Србима по сваку цену. У одуговлачењу гледали су опасност за опстанак свих територија, јер се Антанта није много журила да ма у ком погледу прихвати тезу о целини подручја државе Словенаца, Хрвата и Срба.

Прибићевић је развио велику активност да се дође што пре до непосредног споразума са Београдом. Оптуживао је Др. Корошца пред Народним већем што није успео да створи контакт са Србијом, и најзад је успео да Народно веће усвоји његов предлог по коме би се 23 новембра одржала пленарна седница у присуству једног делегата српске владе. Та седница имала би да расправља о уједињењу и образовању нове скупне владе. Бурни су били дани у Загребу тада. У Београду се мало шта знало о целој игри иза кулиса Народног већа, коју је режирао и водио Прибићевић, а у којој су Хрвати били већ заузели опозициони став према његовим покушајима. Када је дошла у Београд вест да стижу делегати Народног већа, варош је на брзину искићена заставама и на пристаништу је припремљен дочек.

Од министара били су присутни само Момчило Нинчић и Љуба Јовановић. Поред њих претседник Београдске општине, а око њих разна удружења са својим заставама, певачким зборовима и музикама.

„Ти си био у Загребу и ваљда знаш боље од мене како је дошло до тог изненадног доласка делегације?“ упитао је Љуба Јовановић Момчила Нинчића, док су очекивали долазак лађе, која је из Земуна имала да донесе загребачке делегате у српску престоницу. Нин-

чић је климнуо главом и својим нејасним гласом, притиснутим тежином великог носа, промрмљао:

„Да, то је била вештина оног Светозара. Да њега нема, ништа не би било.“

„Па добро, ипак је Светозар претставник Срба. Како је успео да савлада отпор Хрвата?“

Нинчић се мало насмеши, пређе руком преко кратко поткресаних бркова и објасни:

„Збунио је Прибићевић цело Народно веће. Королешец је у иностранству и још од 23, од оне седнице на којој сам ја говорио, у раду Народног већа није учествовала незадовољна мањина, већ је закључке донела већина сама.“

И у кратким потезима Нинчић исприча Јовановићу како су текли догађаји у Загребу, како су Далматинци тражили одмах сједињење са Србијом у једну државу са заједничким Регентом, заједничким парламентом и владом састављеном од претставника Србије и Народног већа. Овај је предлог предвиђао још и аутономне владе у Београду, Загребу, Љубљани, Сплиту, Сарајеву, Цетињу и Новом Саду.

Пријатељи Светозара Прибићевића били су поднели предлог о једноставном уједињењу, с тим да Уставотворна скупштина касније утврди државни облик и све остало. Стјепан Радић је предложио да се спроведе јединство на темељу федеративног уређења, при чему на челу државе треба да стоји Регентски савет, састављен од српског престолонаследника, хрватског бана и председника Народног већа у Љубљани. Он је предвиђао образовање аутономних влада и аутономних парламената према областима историјским и етничким, које сачињавају нову државу. Најтеже је било, причао је Нинчић своме колеги, изаћи на крај са Радићем и његовом странком. Они су поставили формулу да се Хрватска, Славонија и Далмација, на теме-

љу Хрватског државног права и народног самоодређивања, изјашњавају за стварање савезне државе са Краљевином Србијом и Црном Гором. Према томе се имао сачувати историски и национални индивидуалитет и потпуна самосталност појединих држава, које би имале своје сопствено законодавство, сопствене законодавне саборе, а државно јединство почивало би на заједничкој одбрани и заједничкој спољној политици. Радић је остао у мањини са својим предлогом, јер се већ Далматинци, национално угрожени, са њим нису сложили. И тако долази до одлуке донесене већином, да једна делегација од 28 чланова отпутује што пре у Београд и спроведе организацију јединствене државе.

Било је много гласова у Загребу који су тражили да се не жури са одласком у Београд док се не врате из иностранства Трумбић и Корошец. Али они нису могли да продру против одлучне воље Светозара Прибићевића, који је све више истицао потребу хитног стварања јединствене централистичке државе. Ипак се Прибићевић морао послужити једним лукавством, да би његов предлог о брзом поласку у Београд био прихваћен. Он је, као претседник заседања Народног већа, толико одуговлачио дискусије, док није највећи део чланова већа, сматрајући да те вечери више неће бити одлуке, напустио заседање. Међутим, једномишљеници Светозара Прибићевића сакупе се изненада после 10 часова увече, и одлуче да изасланство Народног већа сутрадан пре подне отпутује за Београд, на челу са Др. Антом Павелићем и Светозаром Прибићевићем, и да тамо и формално сврши начелно већ одлучено уједињење.

То је укратко испричао Нинчић Јовановићу, док се лађа са члановима Народног већа полако приближавала пристаништу, уз пуцање прангија и клицање масе.

У претседништву српске владе, коју је у отсуству Николе Пашића водио Стојан Протић, одржан је први састанак између српских претставника и изасланика Народног већа.

„Сретни смо што можемо да Вам саопшtimo да смо дошли по налогу Народног већа Словенаца, Хрвата и Срба из Загреба, да желимо уједињење свих југословенских области у једну заједничку државу. Услове под којима се то уједињење има да спроведе Народно веће је фиксирало, заснивајући све на Уставотворној скупштини, која што пре има да се сазове и која има да донесе све одлуке о државној форми,“ почео је Прибићевић своја излагања, после којих је прочитао дуг списак од једанаест тачака, у којима је било садржано гледиште Народног већа.

Мада је то гледиште било засновано на начелу јединства државе без прејудуцирања одлуке Уставотворне скупштине, ипак је у њему дошло до изражаја начело о децентрацији и децентрализацији власти. И око тога се одмах развила велика дискусија између Стојана Протића и претставника Народног већа.

Протић, веран своме начелном ставу, био је против концепције ма каквог дуализма, већ је видео једину могућност у држави, постављеној на темеље пуног јединства.

„Ако ми почињемо с тим да сваки од појединих делова, који улазе у заједничку државу, гледа да сачува што више својих регионалних и управних особности, никада нећемо имати јаку државу. Увек ће бити сукоба међу појединим деловима. А данас, у ова бурна времена, више но икада држава мора да буде јака и јединствена, ако жели да се афирмира.“

Док је Прибићевић ћутао, подбочивши главу, Павелић је узео да објашњава гледиште Хрвата.

„Не можемо ми данас да везујемо у један ланац и српски и хрватски и словеначки народ, са свима потпуно различитим традицијама и великим опрекама у историји и менталитету. Између ових појединих саставних делова мора постојати извесна сразмера, извесна равнотежа. Морају се утврдити извесни односи између хрватских и словеначких земаља и српских. Јер Хрвати и Словенци сматрају државно јединство тако, да се између ових разних области створи извесан одређенији, правичнији однос. Не треба заборавити да су и Краљевине Хрватска, Славонија, Далмација у бившој Аустро-Угарској имале своју унутрашњу аутономију, своју владу, своје законодавне саборе, свој државни устав који је никао из историјског развоја, своју војску и своју администрацију. Јединствено утапање једног оваквог организма који, без обзира на отсуство свог пуног суверенитета, ипак није био без атрибута једне народне државне целине, не може дати добре резултате за заједнички живот у будућој држави. Држава баш онда може да буде јака, ако неће бити сукоба међу деловима. А сукоби међу деловима ће се појавити онда, ако један део буде незадовољан превлашћу другог. Свака покрајина мора несметано да напредује и да развије све народне и привредне снаге.“

Протић, који је у главном сам говорио у име Срба, саслушао је пажљиво излагање вође загребачке делегације. Али, као што су претставници Хрвата устрајали на што већем очувању свог индивидуалитета и тражили што већу аутономију, већ у самом основном склопу државе, тако исто је Протић упорно заступао гледиште да у држави нема места за појединачна специјална тела са посебним уређењима, већ да мора, па чак и на темељу самоуправа, склоп државе бити заснован на принципу јединства.

У тесној сали, загрејаној и загушљивој, разговор се отезао без краја. Маколико је Прибићевићу успело да услове Народног већа прилагоди жељама Срба, ипак је између њих и гледишта српске владе постојало још увек осетно размимоилажење. Два схватања о држави, два начелна гледишта, заснована на историји и менталитету, дошла су у сукоб. У један сукоб који се понављао безброј пута у разним видовима касније кроз целу историју југословенске државе.

На једној страни било је српско гледиште, гледиште Срба и Србије. Њихова држава је стварана годинама година из малог зачетка, на једном национално, расно, етнички хомогеном тлу. Људи су се између себе познавали. Животне прилике, социјални, економски, политички услови били су исти у целој земљи. Сви су били као једна велика породица. Без обзира на међусобне борбе. Заједничка судбина кроз векове, заједничка крвава, херојска, вековна борба против Турака, мали територијални обим и начела на којима је народ извојевао своју државу учинили су да је Србија изгледала немогуће постојање ма какве државе која не би била заснована на истом начелу хомогености и централизма на којима је била заснована сама Србија.

С друге стране Хрвати. Хиљаду година у опозицији против државе у чијем су оквиру били, са историјом која је сва у знаку борби за стицање појединих мањих или већих националних права или привилегија. Срби су се кроз пет стотина година носили са турском влашћу, али не на бази тражења правде и добијања извесних позиција, самоуправних или других, већ на бази борбе са оружјем у руци, жилаве и трајне, са убиствима и устанцима, са поразима и победама. Хрвати, међутим, водили су своју борбу на терену легалности, стичући извесна права и губећи их опет, али

увек у виду погодби и нагодби, споразума и договора. Они су били у саставу мађарске половине Двојне монархије, али у том саставу они су опет имали један посебни статут, као што су Мађари имали свој посебни статут у држави Хабзбурга. За њих су компликоване државно-правне формуле претстављале гаранцију за њихову националну самосталност и за њихов национални развој, — као што су за Србе претстављали једино обезбеђење за државу и народ што веће јединство, што већа хомогеност, што јаче стапање у заједницу.

Ове две концепције нису могле да се сложе 1918 године. Сукоб међу њима довео је до размимоилажења и трзавица у животу државе која је тада стварана, потресајући је увек изнова и претстављајући готово нерешив проблем за све време заједничког живота Срба и Хрвата у једној државној заједници.

„Како Ви замишљате да ће држава, коју сада мислимо да створимо, имати снаге и угледа, када стављате у својим условима у питање чак и династију, која је за нас изван дискусије, а која је основ наше државне мисли?“ — упитао је Протић.

„Не можемо ми да прописујемо унапред Уставотворној скупштини шта има она да одлучује“, одговорио је Павелић. „До доношења новог устава можемо да прихватимо монархију са српском династијом, али Уставотворна скупштина је слободна да реши коначно питање државног облика, јер ми немамо никакво овлашћење да јој вежемо руке ма у ком погледу. Наш мандат је да створимо сада једну заједничку државну заједницу, а како ће она да изгледа у појединостима мора да буде остављено Уставотворној скупштини.“

„Ако се не призна монархија и династија ми не-

мамо никаквих гаранција како ће се догађаји развијати даље, а нама је циљ стабилност.“

И по овом питању попустила је делегација Народног већа. Тако долази 1 децембра 1918 године до пријема делегације Народног већа и чланова српске владе код српског Регента Александра.

Средњег раста, доста танак, снажног носа испод кога чврсто стегнуте усне повлаче праву линију наткриљену малим, црним брцима, упркос своје младости већ просед, Регент Александар, окружен српском владом и генералима, саслушао је адресу, коју му је прочитао у име Народног већа Др. Анте Павелић. Руку склопљених над балчаком сабље, наслоњен на њу, Регент је стајао мирно, без иједног покрета, без најмање промене на препланулом лицу. Кроз сочива свога цвикера посматрао је, један за другим, озбиљне ликове људи који су стајали пред њим. Пре неколико година још млађи краљев син, далеко од престола, проглашен је мимо старијег брата за престолонаследника. И шест година је са народом ишао из рата у рат, доживео повећање Србије Македонијом и Старом Србијом, доживео прогонство, повратак у своју престоницу, и најзад се пред њим отворила перспектива владара једне државе која би на Балкану по својој величини имала да заузме прво место.

Био је слаб говорник. Исувише нервозан, исувише импулзиван. И читајући одговор на адресу Народног већа, он је неколико пута замуцнуо. Можда је то било узбуђење, изазвано важношћу тренутка за његову будућност и за будућност његовог народа.

„...и у име Његовог Величанства Краља Петра I проглашујем уједињење Срба са земљама независне државе Словенаца, Хрвата и Срба у јединствено Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца... Ја могу уверити Вас и Народно веће да ћу се и ја и моја влада са свим

Краљ Александар, највећа фигура коју је Србија дала
Југославији.

Велика Британија почиње своју игру. У лето 1938 долази на Брдо код кнеза Павла војвода од Кента, кнежев пашеног, да спречи све видљивије приближавање Југославије Осовини. На слици (с лева): британски посланик, војвода од Кента, кнегиња Олга, маршал двора Чолак-Антић, кнежевћ Александар, кнез Павле.

оним што претставља Србију и њен народ увек и свуда руководити само дубоко непомућеном љубављу братског срца, према сваком интересу, према свима светињама, милим души оних у чије сте име дошли к мени...“

И док су одмах сутрадан у Београду почели преговори за састав заједничке владе, дотле је у Загребу Стјепан Радић основао Хрватску републиканску сељачку странку; странку која је већ тада имала уз себе већину Хрвата, и која је најзад, при крају државног живота Југославије, успела да окупи готово све хрватске гласове; странку која није признавала одлуке од 1 децембра 1918 године, и која је повела одлучну акцију против њих. Прва влада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, створена 18 децембра 1918 у Београду, била је без претставника хрватске већине: 12 Срба, 2 Словенца, 4 Хрвата и 1 Муслиман ушли су у њен састав.

ШЕСТИ ЈАНУАР — АЛЕКСАНДРОВ ВЕЛИКИ ПОКУШАЈ

Било је то у ноћи између 5 и 6 јануара 1929 године. Пред новим конаком у Београду, заклоњени у капијама суседних кућа, стајали су новинари, претставници свих већих домаћих и страних листова. Хладан ветар и снег, помешан са кишом, чинили су да је професионално бдење новинара многим донело кијавице, због којих су се још и касније, без обзира на важност догађаја чији су били спољни сведоци, још дуго сећали те ноћи.

Стајао сам у једној капији са дописником једног од највећих француских листова. Ветар је носио, сваким јачим ударом, на нас плускове кише са крупним, влажним пахуљицама. Били смо промрзли и прокисли, прозебли, мокрих ногу. Новинарска дужност, професионални ризик. Поред нас су промицали ретки пролазници дигнутих оковратника, шешира намакнутих на очи. Снага ветра није дозвољавала отварање кишобрана. Понекада се појави иза угла, у брзој вожњи, какав велики, црни дворски аутомобил, засени нас муњом својих фарова и нестане брзо у дворској капији. Ближила се поноћ.

Француз се полако и пажљиво раскопча и извуче табакеру.

„Да запалимо. Проћи ће нам време брже.“

„Изгледа да ипак све није тако припремљено, како је јуче у току дана изгледало. Дуго већају.“

Једна шибица за тренутак осветли глатко, ведро лице мога сабеседника.

„Враг ће га знати,“ процеди он између два почетна дима своје цигарете, „да ли је ово добро промишљено што се ради. Бојим се да се неће добро свршити. У нашој историји смо имали пример када су се над раздрузганим рушевинама Парламента, искиданог у десетине фракција, стварали аутократски режими. То се никада није добро свршило.“

„Овога пута нема другог излаза,“ усудио сам се да противречим славном колеги. „Шта се друго могло урадити? Док је Радић још био у болници, и док је он прокламовао са операционог стола паролу: Краљ и народ, могло је још нешто и да буде. Али данас, када је он мртав, када су се политичке и неполитичке, културне и националне, научне и хумане установе у Загребу, па чак и певачка друштва, изјаснили против сваке сарадње и сваког контакта са Београдом, нема другог излаза.“

„А не верујете ли Ви,“ — учинило ми се при слабом отсјају наших цигарета као да се Француз мало потсмехује — „да би ово тешко стање могло да буде чак и помало прижељкивано са извесне стране? Није ли Вам, можда, пало на памет да би могао неко намерно да дроби цели политички живот ваше земље и да тиме доведе до апсурда цео парламентарни склоп њен?“

Замислио сам се за тренутак. Били смо већ чули овакве примедбе. Нарочито из Загреба су долазиле, а и из кругова оних који су још увек слепо веровали у непогрешивост парламентарног система и у неопходност парламентарног кључа, који може једино да реши сва питања и све проблеме.

„Не знам. Можда има нечег у тим гласовима и истинитога, али не могу да верујем. Исувише је смело

предузети тако нешто. То би значило играње са државом. Са народом. А ни међународна ситуација није таква да би ма ко могао да ризикује такву игру.“

„Знате, приметио ми је Француз, Прибићевић сматра да је још могуће решити државну и националну кризу парламентарним путем. Он је то и предложио Краљу. А то је предложио и Др. Мачек, који покушава данас да замени покојног Радића. Они су тражили од Краља изборе. Потпуно слободне изборе без икаквог утицаја власти.“

„Откуда знате то?“

„Чуо сам од њих самих, пре него што су отпутовали. А чуо сам од њих и то, да је Краљ одбио тај предлог.“

„То је било јасно и најширој јавности још од момента када је изашло саопштење из Краљеве канцеларије о томе, да су безуспешно исцрпљене све могућности парламентарног решења садашње кризе.“

„Да, то је саопштење било јасно, потпуно јасно. Али опет мислим да је можда преурањено.“

„Неће бити да је тако. Ситуација која је данас код нас у земљи таква је, да само најенергичније мере могу да нас спасу од грађанског рата и од распада. Оне барикаде у Загребу 1 децембра, они преврнути трамваји, црне заставе по хрватским варошима, — све су то знаци да би избори, ако би се дозволили, изазвали само још горе и још теже сукобе. И онда, ти би се избори водили на платформи Пречана против Србијанаца или Србијанаца против Пречана, како год хоћете. Шта би све из тога могло да произиђе!“

Француз заћута. Заћутао сам и ја. Цигарете су нам биле догореле. Са рукама у џеповима посматрали смо тамну фасаду преко пута нас, иза које се сада радило на доношењу судбоносних одлука, одлука од којих је зависио даљи опстанак државе. Кроз тешке завесе ни

један трачак светлости није успео да се пробије у све снажнију мећаву и ноћ.

Приђе нам још један колега.

„Изгледа да је ипак Петар Живковић, а не Хацић.“

„Један од те двојице је свакако у питању,“ рече Француз. „Прибићевић ми је то рекао, а њему Краљ. Не, не, Живковић, сигурно Живковић. Већ због везе са радикалима. Знате „Бела рука“ и т. д.“

И колега са овим важним саопштењем оде даље, вероватно на телефон.

„Петар Живковић,“ промрмља Француз. „То беше онај што је 1903 године отворио капију као дежурни официр убицама Александра Обреновића. Чудновата каријера. Од малог завереника до дворског генерала, преко команданта Гарде до поверљиве личности Краљеве и најзад до шефа диктаторске владе.“

Опет остадосмо неколико тренутака у ћутању. Затим Француз продужи као да говори за себе:

„Чудни сте ви народи на Балкану. Имате довољно у себи још неистрошене, примитивне снаге, а толико сте обузети својим малим партијским слепилом и својим унутрашњим шовинизмом.“

Пред блиставом светлошћу тешког аутомобила, који је из дворске капије завио у улицу Краља Милана, затворисмо за тренутак очи.

„И како сте то правили државу са 40 странака и ишли на изборе расцепкани још када сте бирали своје претставнике за Уставотворну скупштину? Не прави се држава тако! За вас су постојале две могућности: или да једна јака личност безобзирно уништи, у великом замаху са довољно ауторитета, све мале унутрашње рачуне и сва размимоилажења међу вашим разним народима и племенима. Или, ако то нисте имали, нисте смели да донесете свој први устав а да најснажнија хрватска група, која је у исто време прет-

стављала хрватске масе, не учествује у његовом доношењу.“

„Имате право, али шта је могло да се уради? Јакe личности није било, а устав је био потребан. Боље је ма какав него никакав.“

Још два новинара придружила су нам се у нашој капији, тражећи такође заклона од невремена. Један Немац и један Београђанин.

„Занима ме из каквог ће се резервоара извући хрватски заступници у овој влади, која се спрема,“ рече Немац.

Француз се накашља.

„Мислим да је то већ прилично јасно. Ако политичке странке не могу да се појаве, онда ће то бити масонске ложе. Ви иначе овде, у овој земљи, нисте имали још од 1918 године ни једну владу, која не би имала најутицајније своје чланове из редова слободних зидара, — као уосталом ни остале балканске државе.“

Немац је дуго и темељито брисао нос. Најзад, када је завршио свој посао, обрати се Французу:

„Па да, сви ови народи на Балкану, којима су светски рат и његове последице дали самосталне државе, више или мање спадају у ваш политички домен и све њихове политичаре држите преко вашег Великог Оријента.“

Француз се кратко насмеја.

„Боље је тим путем, него другим, компликованијим.“

Немац је пао у ватру:

„Разуме се, за вас је то једноставније. Тако је вама свеједно, која је странка и која је струја на власти на Балкану. На сваки начин, њени шефови су чланови ложе. На сваки начин, најутицајније чланове владе, па

ма из ког табора се она састављала, ви држите преко ложе у рукама.“ (намећући)

Дискусија је узела обрт француско-немачке дискусије о Европи и њеном Југоистоку.

„Ми не можемо да дозволимо,“ приметио је Француз, „а то ћете Ви и разумети, да Немачка поново стекне привредни и политички утицај у овим крајевима, који је затварају у њеној тежњи према Истоку. Уосталом, за нас је још увек најједноставније и најјевтиније преко ложа и помоћу неколико црвених трака легије части прикупити најважније људе балканских земаља. Зато ми данас потпуно мирно можемо да посматрамо промене, које се одигравају у овој земљи. Наша левичарска штампа ће, разуме се, да скочи на аутократу Александра и његовог генерала, али спољна политика ове земље и њена општа оријентација се неће променити. Ту не помаже никакав утицај. Ту је слаб сваки покушај. Уосталом, ви не претстављате никакву атракцију за ове народе који траже заштиту, једни од великог руског блока, други од Италије. Ви не можете дати ни једно ни друго.“

Пошао сам полако према дворској капији. Изгледа да су саветовања у двору била готова. Низ аутомобила са спуштеним завесама покуљао је из дворске капије. Сјајне, оштре купе бљештаве светлости парале су кроз снежну ноћ.

А сутрадан, у ванредним издањима, на афишама које су свуда по вароши биле излепљене, прочитао је народ Срба, Хрвата и Словенаца, прокламацију свог Краља у којој се каже:

„Наступио је час када између народа и Краља не може и не сме бити посредника. Жалосни раздори и догађаји у Народној скупштини поколебали су код народа веру у корисност те установе. Уместо да парламентаризам развија и јача дух државног и народног

јединства, он је, овакав какав је, почео да доводи до духовног расула и народног разједињавања. Чувати јединство народно ~~и~~ целину државе, то је највиши циљ моје владавине и ~~т~~ мора бити највиши закон за мене и сваког. Ми морамо тражити нове методе рада и крчити нове путеве. Ради тога решио сам и решавам да устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 28 јуна 1921 године престане важити. Народна скупштина распушта се.“

Отпочео је период диктатуре Краља Александра. Један покушај, који је ишао на то да спасе унитаристичку и централистичку форму државе, а тиме и основну мисао на којој је држава саздана.

Широке масе прихватиле су у први мах нови режим са одобравањем. Али шефови разних странака, уколико нису ушли у нову владу, и њихове истакнуте присталице задржали су свој став. Ако нису више могли да воде своју политичку борбу отворено на терену, слободном речју, они су почели своју акцију да претварају у пропаганду од уха до уха, подземним агитовањем.

И као што је мој сабеседник из ноћи, коју смо провели у очекивању великог догађаја, тачно предвидео, слободни зидари су дали новој влади неколико најистакнутијих њених чланова. Влада, која је прихватила стање од 6 јануара и имала да га спроведе у дело, по своме саставу није била таква да би могла ту замисао да изврши до краја. Шефови старих странака ушли су у њу са свима својим предрасудама и са свима својим старим политичким везама. У суштини, многи од њих дала је диктатура, иза које су се заклонили, могућност за несметан наставак свога котеријашкога рада.

Држава се распада

ПАД МИЛАНА СТОЈАДИНОВИЋА

Владе су долазиле и одлазиле. Ређале су се једна за другом.

Са краљем Александром нестало је са позорнице југословенске политике 1934 године најјаче личности коју је Србија дала Југославији. Позадина његовог краја у Марсеју је мутна. Много компонената сарађивало је при катастрофи. Сам атентат извршио је један познати терориста, члан ВМРО. А тада је европска јавност први пут чула и за хрватску емигрантску организацију, за Усташе. У Александру је требало погодити носиоца идеје о Југославији, о јединственој Југославији под српским вођством. С друге стране је, међутим, само спровођење атентата олакшано држањем владе Француске републике, опредељене масонеријом, која је морала да зна да се атентат спрема и која је пропуштањима, која се не могу оправдати, и лабавошћу приликом спровођења мера безбедности омогућила атентату пун успех. Мора се на сваки начин веровати да је међународна масонерија била један од важних чинилаца у Александровој смрти и да су пројекти, које је Краљ спремао у погледу преориентације спољне и унутрашње политике Југославије, били и један од разлога његове смрти.

Александар је био човек велике енергије и велике интелигенције. Његова амбиција хтела је да створи

од Југославије јединствену државу, која би била до-
вољно снажна да послужи као политички инструменат
за његове даље планове на Балкану. Имао је, као сви
људи, својих грешака. Једна од најтежих била је та,
што није умео да пронађе праве људе за спровођење
својих намера, што није умео да нађе сараднике који
би га схватили и који би његове планове заиста могли
да спроведу у дело. Тако се десило, да су се иза ње-
говог имена крили многи који су били све друго, а са-
мо не корисни њему, династији и држави.

Александар је био човек великог формата, који је
сконцентрисао југословенску државну мисао у својој
личности. Са његовом смрћу настаје опадање те ми-
сли, а самим тим припрема се и пропадање државе, ко-
ја је на тој мисли била заснована.

Исцрпно приказивање Александрове личности остаје
један од важнијих задатака историје балканских на-
рода.

Под владавином намесника дошла је прво на упра-
ву земље влада Богољуба Јевтића, једног од истакну-
тих српских масона. Последње краљеве речи, — биле
оне истините или измишљене, — искористио је он по-
литички у том смислу, да је њему лично Краљ предао
аманет да чува државу. Човек Друштва народа, потпу-
но подложен Ке д' Орсеју, слаб, а жељан да претстав-
ља ауторитет, Јевтић је хтео да настави у њеним спољ-
ним манифестацијама Александрову политику, једну
политику која је постала неспроводљива, јер је само
врло јака личност могла да је води. А те личности
више није било.

Дошло је понова до политичке игре између Ради-
ћеве странке, чији је претседник и аутократски шеф
постао бивши Радићев секретар Др. Мачек, с једне
стране, и српских демократских странака које су за
време диктатуре Краља Александра биле забрањене, с

друге стране. Јевтић иде на изборе и према себи има удружену српско-хрватску коалицију. Мачек, тек пуштен из политичког затвора, ставља се на чело демократске опозиције и у једном писму, које упућује шефовима српских старих демократских странака, изјављује:

„Предлог србијанске опозиције да будем ја носилац целокупне опозиционарске листе, не сматрам само својом личном почашћу, него држим да би то био велик корак узајамном зближењу, а тиме и коначном решењу хрватског питања у границама ове државе.“

Избори дају Јевтићу извесну већину, али он брзо после тога пада са власти, а са њим и цела спољно-политичка оријентација, која је била одлучујућа за Југославију од дана њеног оснивања до доласка на владу Милана Стојадиновића.

После трогодишње владе Милана Стојадиновића, у децембру 1938 године, у доба када се над Европом већ скупљају оловни облаци који носе тешку олују, Милан Стојадиновић расписује изборе, који треба његовој влади да обезбеде вођење државних послова све до пунолетства младог Краља.

Био је то дан напоран и пун тешке нервозе. Стојадиновић је ушао у изборе, у којима је сконцентрисао сву пропаганду на своје име и свој углед. А имао је и разлога да своју личност постави у центар агитације. Велике су се промене биле одиграле у међународном положају Југославије, значајне и далекосежне. Југославија се извукла испод туторства западних сила. Између ње и Немачког Рајха, који је све више узимао у своје руке судбину Европе, односи су се продубљивали у привредном и у политичком погледу.

Политика Југославије, у периоду владе Милана Стојадиновића, била је сва у знаку међународних збивања и спољно-политичке преоријентације. Цело тежи-

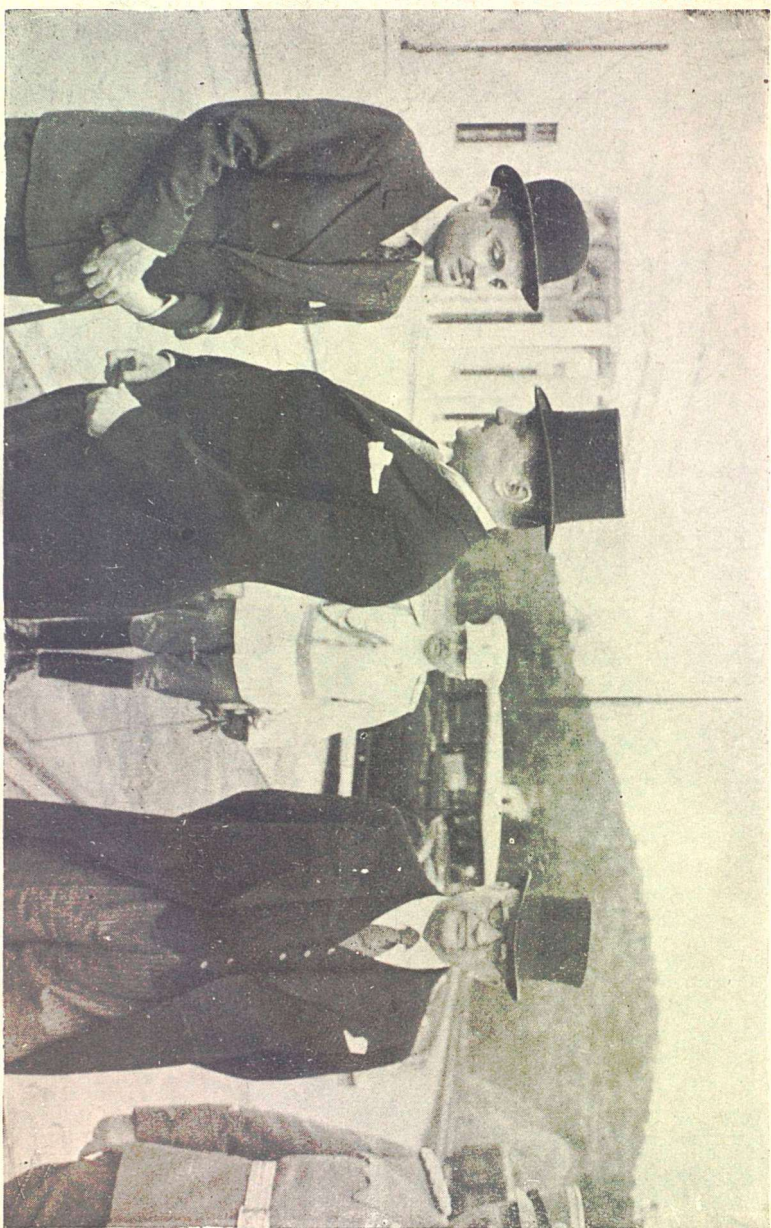
ште своје делатности Стојадиновић је био пребацио на међународно поље. И први пут откако је Југославија створена, она се појављује као важан чинилац на европском Југоистоку, политички блиска Немачком Рајху. Посете које је учинио Стојадиновић Берлину и Риму, и низ важних посета које је Београд примио у то доба, у коме су се државници страних земаља ређали у југословенској престоници, дао је периоду владе Милана Стојадиновића сјај који је бацио у засенак све његове претходнике. Спољна политика тога периода сва је у знаку кидања свих веза и обавеза међународне природе, у којима је до тада била Југославија. Новилук Европе, који се стварао после доласка на управу националсоцијалистичке револуције у Немачкој, тражио је нову политику. Старе везе, засноване на тези заокружавања Немачке, чији је последњи велики претставник био Луј Барту, нису могле више да обезбеде државама Балкана, а најмање експонираној Југославији, политички мир и безбедност.

А можда је још и један унутрашњи политички моментат играо ту велику и важну улогу.

Хрватско питање, нанова отворено као болна и дубока рана после смрти Стјепана Радића, привремено у земљи прикривено за време диктатуре Краља Александра, отворило се опет пуном важношћу и јачином. Отуда је оно још и надаље претстављало централну тачку унутрашњег државног живота, централни проблем око кога се окретала цела унутрашња политика Југославије. Од Радићеве смрти 1928 године, пуних 10 година претставници већине Хрвата нису више учествовали у политичком животу државе. Политички Загреб стајао је по страни, не сарађујући у ономе, што је радио политички Београд. И тек 1935 године, за време избора које је водио Богољуб Јевтић, појавио се први зрачак сарадње између хрватских и српских странака, али не

Милан Стојадиновић оснива, са радикалима, Словенском људском странком и Југословенском муслиманском организацијом своју странку: ЈРЗ. На слици (с лева): др. Корошец, др. Стојадиновић, др. Спахо.

Кнез Павле, који је своје време проводио најчешће у дворцу Брдо, разговара пред подлак за
Словенију са својим претседником владе др. Стојадиновићем. Поред њих др. Корошец.

Саображавајући своју политику променама у европској ситуацији, Београд се одмицао од веза, које су претстављале део француског политичког система заокружавања Немачке. Посета тадашњег председника Чехословачке републике, Бенеша, била је покушај да се спасе систем који је тонуо. Покушај је остао без успеха Убрзо је Мала Антанта сахрањена. На слици: кнез Павле и Бенеш у разговору.

Стојадиновић предузима велика дипломатска путовања у престонице Осовине, извршујући политику срастања Југославије ка Берлину и Риму. На слици: др. Стојадиновић, г-ба Августа Стојадиновић и Мусолини на једној параді у Мусолинијевом форуму у Риму.

на конструктивном и позитивном, него на негативном програму. Отада, па за све време владе Милана Стојадиновића, др. Мачек је изграђивао своју политичку и привредну организацију у Хрватској у танчине. Све без Београда, све против Београда.

Докле год је хрватско питање било постављено као унутрашњи проблем Југославије, дотле оно није могло да буде толико опасно, да озбиљно нагризе интегритет државе и пољуља државну заједницу. Зато је, природно, Београд увек тежио да обезбеди унутрашњо-политички карактер хрватског питања, кад га већ није хтео да реши на оној бази на којој су Хрвати очекивали његово решење, и кад већ Хрвати нису пристајали да се оно реши на начин, на који је Београд замишљао солучију.

Док је тежиште европске ситуације лежало, што се тиче европског Југоистока, у рукама Француске, Београд је увек водио политику тесног наслона на Париз. То је могао у толико лакше, што су министри иностраних послова, изузев краткотрајног првог периода када је бивши претседник Југословенског одбора Др. Трумбић заузимао то место, увек били Срби. Париз је играо са своје стране на карту Београда и на тај начин је спречио да се Хрвати могу појавити на међународном плану, тражити заштиту од некога ко би био довољно јак да им је пружи. После 1933 године, у Европи настаје промена тежишта. Београд се оријентише према Берлину. То је донело собом и у унутрашњо-политичком погледу, у вези са хрватским питањем, неутрализовање и локализовање тога питања. Хрвати, са своје стране, баш у то доба, преко Др. Крњевића траже подршку у Паризу. У Паризу, који у то доба више није могао да буде равноправан партнер све снажнијој Немачкој.

Било би, разуме се, исувише смело, ако би се тврдило да је овај унутрашњи политички моменат био меродаван за велику преоријентацију Југославије и њене спољне политике, али је, у сваком случају, та преоријентација природно довела собом и наведену унутрашњо-политичку последицу.

И тако је, 11 децембра 1938 године, с једне стране стајао Милан Стојадиновић са својим спољно-политичким успесима, но без решења хрватског питања и без одговарајућих снажних потеза у унутрашњој политици. А с друге стране су стајали удружени Хрвати под Др. Мачеком и српске демократске групе Удружене опозиције. Ту су се сакупили и они који су владали пре 6 јануара 1929 године, и они који су владали после њега. Др. Мачек се нашао у једном табору са Јевтићем, против кога је био три године раније, 1935 године, склопио изборну коалицију са српским странкама.

У краткоталасној радиостаници Централног пресби-роа у Београду била је целога дана кошница, у коју су пристизали изборни извештаји и одакле су они опет слати кроз етар са коментарима. Седео сам тамо од јутра до касно у ноћ, сређивао извештаје и диктирао текстове за спикера. Било нас је неколико у соби. Извештаји су стизали од среских начелника, који су хтели брзином свога обавештавања и позитивним резултатима за владу нарочито да истакну своју ревност, очекујући да ће на одговарајући начин бити примећено, колико су предани своме послу и како владина изборна листа добро пролази у њиховом крају. Делимични резултати, разуме се, јер се гласање имало да заврши тек касно увече. Дао сам их на објављивање, пун слутње да ће коначни резултат бити далеко од онога што је очекивао сам Стојадиновић.

Сетио сам се, како је пре неколико дана био код мене претставник једног од највећих италијанских ли-

стова. Био је дошао право од председника владе, који га је упутио да се код мене упозна са начином изборне пропаганде.

„Дао ми је сјајан интервју ваш председник,“ рече ми Италијан, још сав под утиском разговора који је имао са Стојадиновићем. „Интервју који је заиста врло отворен у својим излагањима.“

„Мислите ли да га објавите пре избора?“

„Свакако, тим више што је у њему садржана и једна занимљива прогноза.“

„Прогноза о резултату избора? Баш ме занима да је чујем!“

„Да. И да видите шта каже председник.“

Италијан узео да прелистава свој блок и нађе то место које је тражио.

„Ето: 75% гласова су му сигурни а за осталих 25% бориће се са Мачеком. Тако ми рече Стојадиновић.“

Био сам покушао да одвратим дописника од намере да тај део интервјуа објави. Мислим да сам у томе и успео. Извештаји који су пристизали из земље од разних организација и установа били су далеко од тога да оправдају тај велики оптимизам. Морало се с правом очекивати да ће резултати избора бити свакако још слабији но што је био изборни резултат који је постигао Стојадиновићев претходник Јевтић. Хрвати су били компактнији но икада.

И заиста, извештаји који су ми долазили у току пре подне у радиостаницу, показивали су да је само у српским крајевима изборна листа Милана Стојадиновића била победоносна. Хрватска је компактно гласала против, а за свога вођу Др. Мачека.

Између појединих извештаја водио се разговор. Говорили смо о политици Милана Стојадиновића и о њеним добрим и рђавим странама. Морали смо да се сагласимо сви у једном: колико је год спољна политика

била добро вођена и сјајна, толико је у унутрашњој политици било пропуштања и занемаривања, а нарочито у погледу хрватског комплекса.

„Ето, рече један од присутних, у чему је основна грешка: не може се данас више прећи преко Др. Мачека. Не може се ниједна политичка комбинација поставити против Др. Мачека. Не могу се мимоићи Хрвати, који су данас сви у једном чврстом блоку.“

Неко је приговорио:

„Па не може се ни са Хрватима. Они траже оно што је немогуће, траже дробљење државе. Ако им се данас да аутономија, сутра ће тражити федерацију, а прекосутра ће прогласити своју пуну самосталност и независност.“

„Они ће пре отићи из ове земље, ако им се не буде дала могућност да у њој остваре макар један велики део својих аспирација и жеља.“

„Да, али се онда намеће за нас питање шта смо радили двадесет година у овој земљи, ако треба да почнемо сада испочетка, са 1918 годином, и са поновним стварањем Српско-Хрватско-Словеначке државе. Уосталом, није то највећа грешка. Има друго нешто, што је много важније и много теже. То је онај рад на пола, она недовољна енергија у стварању једног заиста ауторитативног режима.“

„Није то тако лако са ауторитативним режимом, када су у влади поред Стојадиновића још и Корошец и Спахо, који су обојица против стварања тоталитарне странке. И сем тога, како би изгледала таква тоталитарна странка само на српској бази? То би значило тоталитарна јединствена странка, фашистичка странка, само у српском делу, а то значи сталан и непоштедан сукоб са хрватским делом.“

Стигла је нова хрпа извештаја. Овога пута из Хрватске. Први извештај био је већ поразан за владу. У

дотичном срезу гласало је 10.200 гласача за Мачека а 3 за Стојадиновића. Показао сам извештај присутнима.

„Разуме се, то је оно што сам и раније рекао,“ пропрати читање извештаја један од присутних. „Зашто није Стојадиновић направио споразум са Мачеком када се са њим састао у ловачкој кући код Брежица? Разговарали су дуго и разишли су се без резултата. После тога је Мачек давао само још најнегативније изјаве о Стојадиновићу. И да је Стојадиновић можда тада био приступачнији...”

Други упаде:

„А да је можда Стојадиновић тада имао одрешене руке и могао да буде предусретљивији, можда би могло да буде споразума. Ми не знамо ништа о томе, какве је инструкције Стојадиновић добио и докле су ишла његова овлашћења у попуштању према хрватским захтевима.“

Разговор опет скрену на питање тоталитарне странке.

„Ето, чу се неко из угла, кад рекосте малочас оно за српску фашистичку странку, паде ми на памет долазак грофа Ћана у Београд. Тада је 300 младића обучено у зелене кошуље и постројено на станици. Истих 300 младића пожурили су у просторије странке, да се поново построје пред грофом Ћаном. И истих 300 младића су имали, у току боравка италијанског министра, још неколико пута прилике да се постројавају и да тако прикажу госту почетак стварања једне формације, која би имала да буде пандан италијанским црним кошуљама. Не ради се то тако. Или 50.000 униформисаних, који су претходно идеолошки уверени и у свему дисциплиновани, или ни један. Али ово овако је морало да делује само негативно.“

„Па није могло друкчије,“ одврати један који је већ раније бранио неодлучност Стојадиновићеву. „Није

могло, нити данас још може јер Корошец није зато и спречава то.“

Сетио сам се како сам пре извесног времена присуствовао једној седници којој је председавао Др. Стојадиновић, а којој су били присутни Др. Корошец и још неколико најважнијих чланова његове странке. На тој седници Др. Стојадиновић запита Др. Корошца, који је седео поред њега, какву то значку носи у рупици од капута, уместо значке ЈРЗ. Корошец одговори:

„Данас сам био на авијатичарској изложби и носим авијатичарски знак. Јуче сам имао знак ЈРЗ, а ко зна какав ћу сутра знак да ставим.“

Био је то тежак утисак. Стојадиновић је један тренутак скупио уста, па је онда, на њему својствен начин, са малим смешком, као да схвата то све као добру шалу, прешао на други разговор.

Настала је мала пауза у разговору док сам прегледавао ново приспеле извештаје. Видело се: у Хрватској Мачекове присталице компактно и сложено одлазе на изборе. Пред њиховом снагом и одлучношћу противници, уколико их има, не усуђују се да дођу на биралиште.

Врата се отворише нагло. Указа се на њима Стојадиновић, крупан, ведар, супериоран, самоуверен. Иза њега његова пратња.

„Шта има ново, како стојимо?“

Питање, изговорено оним помало назалним гласом, који није био у складу са великом и снажном фигуром југословенског државника, било је постављено као да је већ у њему био садржан одговор: све је сјајно. Одговор међутим није могао да буде баш тако оптимистички. Стојадиновић брзо приђе и погледа хартије које су лежале на моме столу.

„Све је добро, све ће добро бити. Види се, Срби гласају за мене, а како је са Мачеком још ћемо видети.

Нереда нигде нема, а одзив је, како ми кажу, врло велик.“

Још неколико примедаба, неколико кратких питања, па Стојадиновић оде, ведар и пун самопоуздања као што је био и дошао.

Настави се прекинути разговор.

„Није то баш тако са Корошцем,“ рече онај који је малочас већ говорио. „Има ту једна важнија позадина. Ипак је Корошец најпапетнији од наших државника, и он тачно зна да се у овој земљи не може главом кроз зид против Хрвата. Видели сте да није ни у једном од својих говора напао Др. Мачека, и да је цела његова политика била спроведена тако вешто, да се ипак са Мачеком не прекину све везе нити попале сви мостови.“

„У томе баш и јесте ствар. Он је дволичан, он није искрен.“

„Не ради се ту о искрености или неискрености. Он је државник, који гледа целину државе и који се труди да спречи коначни прекид између Београда и Загреба. Он је против шовинизма. А у овим гестовима он види баш, природно, тај шовинизам.“

Дискусија се развијала даље. Нисам могао више да слушам, јер сам морао да издиктирам неколико коментара уз дотадашње резултате гласања.

Имали су право обојица. С једне стране је заиста Корошец претстављао извесну кочницу за Стојадиновића у влади, и трудио се да задржи у својим рукама што више утицаја на рад Стојадиновићеве странке, пошто јој је он био потпретседник. Али, с друге стране, он то није чинио ни из каквог самољубља или неке личне амбиције. Био је исувише велики патриота, исувише свесан историске дужности једног државника, па да би имао ма каквих личних прохтева.

Снажна личност је био Корошец. Многи нису разумели, зашто је он пристао да ступи на чело владе после убиства Стјепана Радића. Међутим, тада је баш његов пристанак да на себе узме терет вођења државних послова у једно од најкритичнијих периода за државу, показао сву његову оданост држави и сву његову мудрост, његово осећање одговорности и његово пожртвовање. Па када је ушао у шестојануарску владу, која је била, са малим изузетцима, сва масонска, он је гледао у томе свакако само начин да спречи да та влада оде у централистички екстрем. Хладнокрван и искрен, далеко од макакве политичке себичности, Корошец је био фанатични присталица идеје о Југославији. Говорио ми је касније једном приликом, када је, после споразума Мачек—Цветковић, изгледало да се Југославија удаљава опет од пута ка стварању једне нације и иде у правцу уважавања центрифугалних снага:

„Све је ово пролазно. А не треба сада ради попуштања централне стеге већ предвиђати распадање државе. Проблеми живота Јужних Словена, у простору који им је историја дала, могу да се уређују само њиховим споразумом. На крају крајева, сви смо ми ипак овде један народ, па било да се то без икакве потребе декретује службено, било да се декретује обрнуто, да смо три или четири, или не знам колико народа. Тешко би само било, ако ови народи коначно не би могли да се стопе у један. Јер у том случају не би било више ни државе.“

И још једну ствар је увек Корошец говорио, тако да су његови противници, па и пријатељи који га нису разумели, већ говорили о томе да пати од маније гоњења: масонерија је била за њега црвена крпа. Познавао је њену делатност. Био је њен фанатични противник, и као реални политичар и као католички свеште-

ник. А судбина и чињеница да су на врху српске интелигенције увек били у доминантном положају слободни зидари, чинили су да је Др. Корошец врло често морао са њима да седи у једној влади и да са њима склапа компромисе. Друго, као први од југословенских државника он је схватио сву озбиљност јеврејског питања, и кадгод му се дала прилика и могућност, он је беспопштедним мерама, које су биле у његовом домаћају, иступао противу јевреја и јеврејства. Као министар просвете, он је касније завео „нумерус клаузус“ у школама, припремио уредбу о искључењу јевреја из штампе, позоришта, филма и радија. И његова изненадна смрт, која га је отргла његовом народу на неколико месеци пре пропасти Југославије, затекла га је баш у доба најснажније акције у томе правцу.

Али, 11 децембра 1938 Др. Корошец је још био члан Стојадиновићеве владе, и као министар унутрашњих дела водио је изборе. Од његове политике, која је била против прелома са Хрватима, остало је тада једино то, што је изборе у Хрватској водио на најлибералнији начин, као што се од времена постојања државе па до њега нису никад водили.

Дан се приближавао своме крају. У великим гомилама лежали су кратки извештаји из појединих изборних срезова. Коначни резултат се већ могао назрети. Видело се да је политика, коју је Стојадиновић водио у земљи, била промашила свој циљ. Број гласова владе и опозиције, у чијем је саставу најјача била Хрватска сељачка странка Др. Мачека, био је скоро једнак. Када се зна да су народне мањине, као увек, гласале за владину листу, када се зна да су избори у Србији били далеко од тога да буду тако либерални као у Хрватској, онда је јасно да народ није био у својој већини за Стојадиновића, и да овај није успео својом

спољном политиком да надокнади тешке грешке своје унутрашње политике.

Вероватно се ту, што се Срба и православног елемента тиче, појавила по својим последицама борба око Конкордата, која је била усковитлала најстрашнију опозицију српске православне цркве и српског народа.

Девет сати увече. Изборни резултати из Словеније су били у целини већ познати. Из Хрватске такође. Из Србије већим делом. Стојадиновић је седео већ неколико сати у оној малој соби краткоталасне станице. Изгледао је уморан, мада се увек још држао на свој стари, самоуверени начин. Његова мека, бела рука играла се нервозно са црвеном оловком, којом је обележавао кратке примедбе на ивице изборних извештаја. Уђе један чиновник.

„Министар господин Др. Корошец би хтео за неколико минута преко радиостанице да се захвали својим земљацима за њихов став и њихово гласање.“

Поздрав између Корошца и Стојадиновића био је кратак. Корошец свеж и насмејан, ружичастих образа, још увек импозантан у својој старости. Према њему Стојадиновић, који је успео да поврати сву своју безбрижност и сву своју сигурност.

Неколико речи свега је проговорио Корошец кроз микрофон. Али њима је јасно ставио до знања не само својим бирачима, него много више политичком Београду, па и Стојадиновићу, да се он осећа вођом Словенаца, и да као такав заузима одвојен и самосталан став у политичком животу и развоју прилика.

„Да, драги претседниче,“ — саопштио је радосно и са наглашеном љубазношћу Стојадиновићу, када се вратио са микрофона, — „победа је велика, то јест моја победа. У свима срезовима Словеније имам већину, сви моји кандидати су изабрани, а ниједан противник.“ (Korošec)

Ове речи, изговорене оним њему својственим језиком који је био мешавина словеначког и српског, или боље рећи српски са словеначким нагласком и словеначким облицима, биле су више но јасне.

Хтео је да каже: ови људи који су изабрани у Словенији су моји, а не наши. Ја сам добио од Словеније легитимацију. Данас више но што сам је икада имао.

Пришао сам Стојадиновићу када је Коросец отишао.

„Требало би да и Ви проговорите неколико речи на радију.“

Стојадиновић се осмехнуо и показао руком на хрпу извештаја.

„Ово није баш тако славно!“

„Да, али народ очекује несумњиво, био са Вама или против Вас, да чује Ваш став, да чује шта ћете рећи на крају овог одлучног дана,“ усудих се да приметим.

„Шта бих могао већ да им кажем?“

„Требало би рећи неколико речи захвалности и сигурности.“

„Па добро,“ пристаде Стојадиновић после дужег размишљања. „Напишите шта мислите, па ми дајте да видим.“

Отишао сам у другу собу и издиктирао неколико реченица захвалности бирачима, уз изразе уверења да ће се политика, вођена дотле, наставити и даље.

Пуних пола часа гледао је Стојадиновић у оних неколико реченица на хартији пред собом. Његова рука чупкала је и гладила густе, дуге обрве, увртала их и размрсивала. Не знам који је био ток његових мисли, али сам осећао да га је у том тренутку савладала свест о томе, да су ти избори, уствари, његов пораз и да су они сигнал за његов пад. Полако је својом црвеном оловком брисао реч по реч другог дела тог кратког говора. Избрисао је оне реченице које су говориле о томе

да ће наставити своју политику и убудуће истим правцем, појачаном енергијом и неизмењеном одлучношћу.

„Не могу ја да прејудуцирам одлуке Намесника. Ја не знам шта ће он решити,“ објаснио је, као да говори за себе.

И опет се удуби у читање оне преостале три или четири реченице. Верујем да није ни видео речи у које је његов поглед био упрт. Били смо сами у соби. Осећао сам да се у том тренутку у Стојадиновићу одиграла једна мала унутрашња катастрофа. Није било више оног ведрог самопоуздања на његовом лицу, када је најзад устао са хартијом у руци, да стане у другој соби пред микрофон. Ипак, пред техничарима који су стајали око инсталација, његово се лице опет развукло у мали, супериорни осмејак. Али његов глас којим је изговорио свој кратки говор, био је без унутрашње снаге и без уверљивости.

Када је пошао касно у ноћи кући, Стојадиновић је повео са собом техничког шефа радиостанице, једног инжењера.

„Да ми израчуна проценте гласова,“ објаснио је са смешком при опроштају.

Остао сам сам са гомилама хартије, које су обележиле крај једне политике и својом садржином изазвале оно што је убрзо после тога дошло.

Је ли заиста Енглеска тражила категорички још раније од Намесника да доведе друго лице на место Стојадиновића, који је својим посетама у престоницама Осовине био подвукао и формално нову оријентацију Југославије у спољној политици? То нисам знао. Али, ако је такав захтев постојао, он није могао Стојадиновића да обори, да унутрашња слабост његове владе није тако јасно изашла на видело у изборима који су се тога дана одржали. Уморан и исцрпљен по-

шао сам пред зору кући. Било ми је као да сам доживео трагедију.

И заиста, трајало је свега непуна два месеца, када је једне вечери Стојадиновић изненада примио писмо петорице чланова своје владе, од којих је један био Драгиша Цветковић, двојица муслимани, а друга двојица претставници Др. Корошца, кога је у међувремену Стојадиновић уклонио из владе, сматрајући да ће му тиме умањити значај. Писмо је гласило:

„У данашњој дискусији у Скупштини констатовало се да у влади има различитих мишљења о питању нашег споразума са Хрватима. Међутим, сматрамо да смо дужни из крупних државних разлога припремити пут и приступити што пре дефинитивном решењу овога споразума са Хрватима. Мислимо да влада, у садашњем саставу, претставља запреку за решење овог важног питања, па нам је част из тога разлога поднети оставку.“

И када је Стојадиновић са писмом у руци отишао Кнезу Намеснику у Двор, тражећи сагласност да друга петорица попуне места оних који су дали оставке, наишао је на Кнеза, који му је хладно и одлучно изјавио да у овој ситуацији сматра да треба владу да састави неко други.

Тако је пао Милан Стојадиновић.

У крајњем западном углу Југославије, уоквирено високим врховима Алпа, лежи мало, затворено-зелено, мирно језеро: Блед. Поред његових обала, обгрљене зеленилом негованих паркова, стоје снежно беле виле. Велики хотели огледају се са својим терасама у тихим језерским водама. Мали, ведри чамци браздају глатку површину. Весели људи су у њима. Препланула тела покрећу весла. Одломци безбрижних мелодија трепере у ваздуху и губе се међу високим јелама околних брежуљака. Шарена, ведро гомила, из свих крајева света, креће се улицама и путевима, седи на кафанским терасама, смеје се, прича, чаврља.

Слика најдубљег мира. Слика људске безбрижности, пуна сунца и живота, готово раскалшна. Било је то последње искоришћавање јасног, топлог лета, пре оних великих догађаја који ће неколико дана доцније потрести свет и бацити животе свих оних многих људских бића на друге путеве, у бол и бригу.

И само пажљиви посматрач могао је у овом тако радосном киптању, у сликама пуним боја, у ноћима пуним музике и врелине на терасама над тихим језером, под шареним лампионима, да примети знаке једног расположења нервозног очекивања потопа, страха пред потопом. Било је то последње дисање пуним плућима, последње раскалшно комешање једног света над ко-

јим је тешки облак европске судбине, сив и олован, већ био прекрилило плаво небо.

Било је као пред олују, кад кроз мали отвор у густо нагомиланим црним облацима још хитро и овлаш успе зрак сунца да се прокраде и да дочара светлу златну пегу на земљу, која се већ сва скупила у неом страху пред догађајима који тек што се нису елементарном снагом стушили на њу.

Био је 26 август 1939 године.

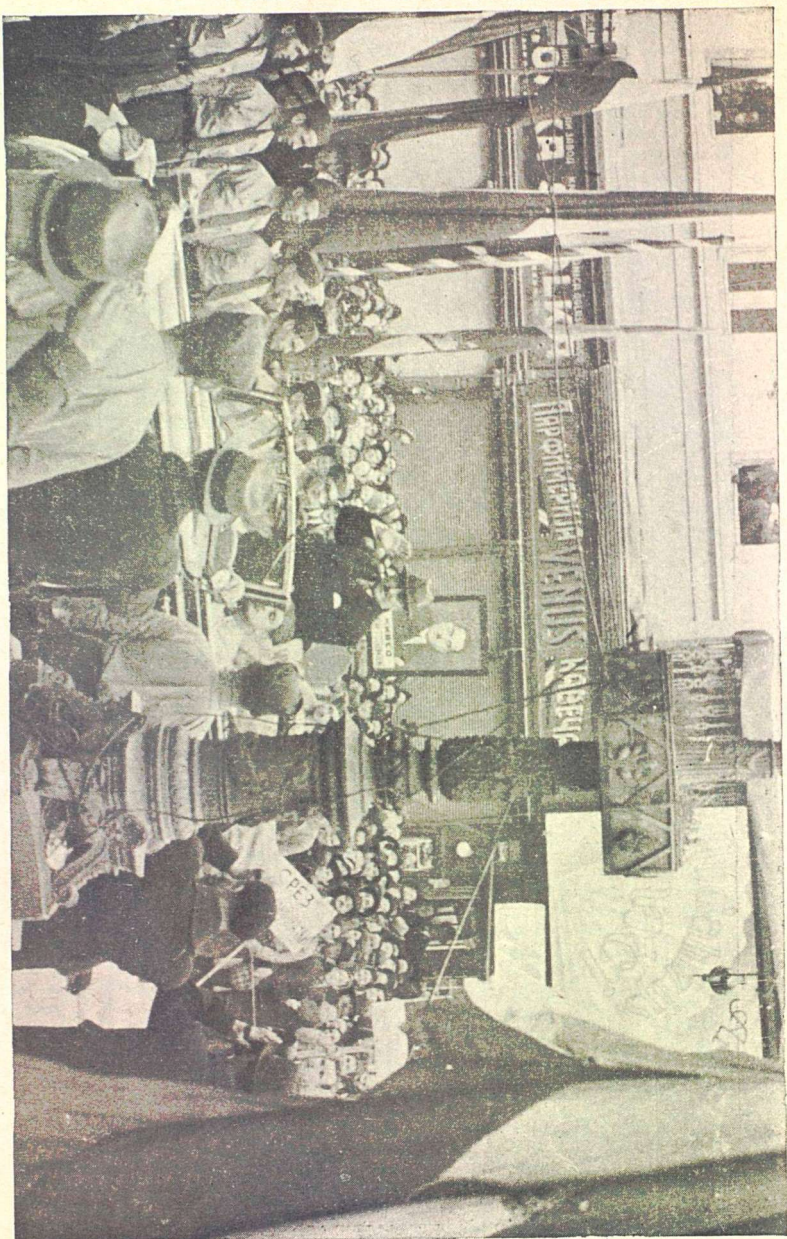
Блед, весело интимно алпијско језерско место, већ је видео многе догађаје од највеће важности за живот југословенске државе. Из Београда, врелог као усијана пећ, сваког лета је бежало све што год је у престоници на ушћу Саве у Дунав одређивало судбину земље или учествовало у том одређивању, у Алпе, на Блед.

Кад је Краљ Александар одредио себи то место за летњу резиденцију, изабрао је мали замак кнезова Виндишгреца, на самој обали у тихом малом заливу, наткриљеном високим старим дрвећем. Ту је летовао. Замак је прекрштен. Суворбор се звао, за успомену на место где је Александар славио као Регент једну од својих великих војничких победа. Пратећи Краља, изабрала је и влада, а са њом и претставници страних сила, тихо алпијско језеро да тамо проведе вреле летње месеце.

И Кнез Павле држао се традиције коју је установио Александар. У близини Бледа, на малом узвишењу, опкољеном великим, брижно негованим старим парком, стајао је његов дворца Брдо. Између Брда и Бледа јурили су лети глатким друмовима кроз тамне шуме и ведро зелене ливаде, серпентинама и преко мостова велики црни аутомобили. И шарено, весело комешање међународних туриста давало је бљештав оквир озбиљним државним пословима који су се ту одвијали.

Маршал Геринг, који је први пут дошао у Југославију на сахрану Краља Александра, примио је Стојадиновића у свом ловачком дворцу Каринхал, приликом његовог бављења у Немачкој.

У унутрашњој политици Стојадиновић покушава да придобије масе великим манифестационим зборовима, на којима се појављивао, окружен „зеленим кошуљама“, стојећи у аутомобилу. На слици: Стојадиновићев долазак на збор у Новом Саду.

Патријарх Варнава, омиљен и поштован у народу, чија је смрт усред конкордатске борбе први пут озбиљно пољуљала Стојадиновићев положај. Та је борба била, накондано, један од узрока његовог пада, јер је у њој изгубио подршку великог дела српског народа.

Драгиша Цветковић посветио је сву своју активност склапању споразума са Хрватима. На слици: др. Мачек и Цветковић дају изјаву новинарима, на дан када је коначно, после преговора од годину дана, међу њима дошло до сагласности.

Оном 26 августу претходили су велики догађаји. Цветковић је образовао, после пада Милана Стојадиновића, 5 фебруара 1939 године, своју прву владу. Као најважнији чланови ушли су у његов кабинет мудри стари Словенац Корошец и астматични муслиман Спахо. И одмах по образовању те владе њен је шеф изашао пред Народну скупштину са изјавом да је циљ његовог кабинета споразум са Хрватима.

Тешка борба између његове владе и Милана Стојадиновића, који је корак по корак бранио положаје које је тако дуго и са толико сјаја заузимао, окончана је у корист нових људи. Један за другим отпали су сви они од Стојадиновића који су још до пре неколико дана гледали на све начине да му се додворе и да га увере у своју непоколебиву оданост. Велика већина, коју је имао и поред мале изборне победе, благодарећи мудро смишљеном систему одређивања мандата у Скупштини, прешла је са развијеним барјацима у табор нових властодржаца. Нису то били начелни мотиви. Радило се опет једном о оној поганој парламентарној игри, о жељи за положајима и частима, која је целу руљу професионалних народних заступника привела новом претседнику.

Историја се понавља. Исто тако као што је Стојадиновић, као члан Јевтићеве владе, оборио свога шефа и преузео његове присталице, постао је сада Цветковић истим средствима господар лабилне плевe народних посланика.

И већ неколико недеља по образовању своје прве владе одлетео је Цветковић у Загреб и учинио је тамо Др. Мачеку своју прву протоколарну посету.

Посете су се наставиле. Преговори су били дуги и компликовани.

Хрватска је имала да добије свој засебни статус, засебни устав у оквиру краљевине. Требало је то да

буде почетак издељивања државе у федеративне организме. Одређена је комисија која је у име Београда имала са једном комисијом коју је одредио Др. Мачек да расправи појединости великог дела поравнања између Хрвата и Срба.

Чудновато: масони су седели у обе комисије. Најважнији човек у њима био је Михајло Константиновић, млад, до тада непознат наставник факултета у Суботици. У пријатељским односима са Цветковићем из времена кад је овај у Суботици са закашњењем завршио своје правне студије, Константиновић је имао да расправи најважнија и најповерљивија питања нових државоправних образаца у којима се убудуће имала да развија сарадња Срба и Хрвата у једној држави.

И сад је то дело било окончано. После дугог преговарања, после предлога и противпредлога, после посета и разговора, после конференција и састанака на којима је изгледало као да дело споразума никада неће бити окончано, нађене су, најзад, и последње формуле.

Цветковић је сазвао своје пријатеље. Све оне који су му својим учешћем у његовом подухвату помогли да обори и отстрани свога претходника. Све оне који су путовали земљом свакодневно и неуморно да њему и његовој политици врбују присталице.

Кратак говор био је опроштај. Неколико речи захвалности. Били су учинили своју дужност. Могли су да се скину са позорнице. Ново груписање снага на широј подлози било је потребно, да заједно са Хрватима спроведе у живот нову политику споразума и да јој да довољно ауторитета и довољно подршке. Само неколико Цветковићевих пријатеља успели су да се пребаце и у новостворени положај.

И 26 августа били су сви они ту, на Бледу, сви они нови људи, који су по други пут у историји Југославије имали да уобличи сарадњу Срба и Хрвата и да тиме

створе држави и њеној политици нове, поузданије те-
меље.

У великом холу хотела „Топлице“ седели су и ста-
јали у разговору. Само је мало познатих лица било
међу њима. Мало оних, који су у току последњих го-
дина у политичком животу Београда виђани увек на-
ново, увек у првим редовима. Сви остали били су нови.
Људи о којима се дотле врло мало чуло. Чија су се
имена у протеклом времену у Београду појављивала
само тада кад се Београд љутио на хрватску тврдогла-
вост.

Био је извештан призивак велеиздаје некако везан
за имена тих људи који су дошли из Загреба. У ду-
гим годинама водили су они неуморно борбу против
Београда и против његове политике.

Дебели, крупни, разгаламљени веселяк, који је
великим корацима шетао кроз дворану, добацивши ту
и тамо какву досетку појединим групицама, био је Шу-
теј. Адвокат из Сарајева, вођа босанских Хрвата, одре-
ђен за министра финансија у новој влади.

„Еј ви,“ смејао се на једну малу групуцу Београ-
ђана, „показаћу вам ја, вама Србијанцима, кад заседнем
у Београду у министарству финансија. Све оне грдне
паре што смо ми плаћали и плаћали Београду мораћете
да нам вратите. Нема више крађе.“

И сала се заори његовим гласним смехом.

У дубоким фотељама засела су три господина, оде-
вени тамно и беспрекорно. Витак, паметног, бледог лица,
елегантан, полугласан и отмен, Михалцић, предвиђен за
министра унутрашњих послова. Био је последњи бан
Савске бановине и много је учинио да се преговори са
Загребом окончају позитивно. Касније се упleo у мут-
не афере са ческим емигрантима, помагао је делатност
потстрекача послатих из иностраних центара западних
демократија, док најзад ствар није дошла на видело и

није морао да буде на неколико месеци пред слом државе уклоњен из владе. Био је један од најистакнутијих југословенских масона.

Оног дана на Бледу седео је, мирно налакћен, у фотељи, и разговарао је са својим братом из ложе Чубриловићем, који је као босански Србин везао своју малу политичку лађицу за велики хрватски брод. Заиста неједнак пар: фини Михалцић и груби, неотесани Чубриловић. Али, обојица сједињени оном снажном организацијом која је из позадине годинама управљала судбином земље, и која је најзад земљу гурнула у њену страховиту катастрофу: масонском ложом.

Трећи од њих, који је шапатом са овом двојицом измењивао кратке примедбе, био је висок и витак. Високо чело, које је заузимало половину лица, наднело се широко и избочено над троуглом образа и браде. Руке са дугим прстима с времена на време принеле су се афектираним покретом великом челу, као да су прсти хтели да скрену пажњу на његову величину и да отерају маленкости, неважности, безначајности које уопште нису смеле да приђу мозгу великог мислиоца. Био је то Константиновић, ранији професор, будући министар, најближи саветник претседника Цветковића, посредник између њега и хрватског покрета, који је имао да укалупи нову политику у државноправне обрасце, који је касније као владин правник и, најзад, као министар правде имао да одобри и донесе све уредбе и све законе и да тиме постане најјутицајнији човек пред обојице шефова нове владе.

Константиновић је постигао циљ за којим је жудела његова необуздана амбиција још у доба кад је био мали непознати професор. Био је француски добровољац у Светском рату, као младић. Онда је тамо, у великој Француској, која је увек тако лако привлачила хипнотичком снагом младе људе који би долазили

из ситних балканских прилика и хоризоната, постао и члан слободно-зидарске организације.

У ложи је видео сретство да дође на власт. Служио јој је верно. Сад, као члан владе, моћи ће, најзад, да оствари све оне планове који су расправљани на затвореним састанцима браће зидара. Не на оним састанцима који су држани са великом масом малих масона. Њих су кљукали хуманим фразама и предавањима о привредним и културним проблемима, смешним церемонијама у знаку мртвачких глава, седмокраких светњака и бесмислених старозаветних формула. Круг, коме је припадао Константиновић, био је најужи круг најпосвећенијих. Био је у Великом Оријенту у Паризу и ту је видео како се прави масонска политика. Како се вуку жице на којима виси политички, привредни и културни живот народа.

Припадао је кругу највиших посвећених, брат Константиновић, и зато су га његова два сабеседника слушала са највећом пажњом.

Још један човек приступио је тој групи. Висок, са округлом мачијом главом, седе косе, раздељене у средини, црвених обрашчића са стереотипним осмејком глумца под широким носем. Трљајући руке, сагао се Михалцићу. Био је то Будисављевић, наследник Прибићевића, који је умро, жучан и затрован, у емиграцији, у вођењу Самосталне демократске странке. Србин из Хрватске као Прибићевић, истакнут члан ложе, уверени марксиста, везао се Будисављевић, настављајући политику свога преминулог претходника, неразрешиво за Др. Мачека и његову политику. А Др. Мачек, коме се радило о томе да што више ојача положај Хрвата према Београду и против њега, и да увуче и Србе из Хрватске, који чине готово једну трећину становништва, у његов велики против-србијански фронт, био је увек лојалан и веран велики савезник. Он није напустио

своје пријатеље, и њихова сарадња у влади, у коју је хтео да уђе на основу споразума између Београда и Загреба, била је за њега увек апсолутни услов.

„Шта раде она двојица тамо горе још увек?“ упитао је Чубриловић својим грубим гласом Будисављевића. „Па већ је све у реду, на крају крајева.“

„Нису то двојица него тројица,“ одговорио је Будисављевић са широким осмејком, „јер је и Шубашић код њих, будући хрватски бан. И има само још неколико споредности које треба свршити: кога ће Цветковић још из круга својих пријатеља да уведе у владу.“

Он погледа ка групици која је стајала поред једног од великих огледала на другом крају дворане, задубљена у разговор, који је подвлачен многим и речитим гестовима.

И она тројица у фотељама окренуше главе у томе правцу. Тамо су стајали, задубљени у разговор: Томић, досадашњи министар трговине, просед, зализан, симпатична, отворена лица, у беспрекорном жакету. Висок и широк, са дебелим сочивима пред очима, устију прекривених обореним брцима, Бешлић, досадашњи министар пољопривреде. Оријенталског лика, пашинског држања, са великим, снажним, кукастим носем, дебелим уснама, тешким очним капцима, Македонац Алтипармаковић. Био је бугарски официр у Светском рату. Још је носио српски метак у телу. Затим је постао српски политичар. Говорио је мало и паметно. Није држао много до политичке игре у Београду, али га је она увек опет привлачила, јер је само тамо било могућности за његову акцију.

Покрет прође двораном. Низ степенице били су сишли Цветковић и Мачек. За њима, са залеђеним осмејом, већ у ставу новог достојанства, Шубашић.

Брзо се груписа око њих све што је било у холу: министри и новинари. Са доброћудним, широким осме-

хом на здравом сељачком лицу, жмиркајући кроз своје наочаре, одговарао је Др. Мачек расположено и ведро на питања која су се осула на њега. Није могао да на-тера самог себе да се прописно обуче у жакет за претстојећу заклетву нове владе пред Кнезом Намесником. Црни празнични капут, као што га носе мали грађани или сељаци загребачке околине, изгледао му је довољан за ову прилику. А и Цветковић био је непрописан у светлом, летњем оделу.

Гласно и мало нервозно, у намерно наглашеном миру и са подвученом лежерношћу, упутила се цела група министара ка колима која су већ стајала пред хотелом, спремна да крену ка дворцу Брдо, ка Кнезу. Велико дело споразума требало је сада крунисати.

У холу је остало врло мало људи. Дубоко заваљен у фотељу седео је досадашњи председник Скупштине, Милан Симоновић. Стари политичар, у много махова министар, један од најважнијих људи Радикалне странке, прекаљени Пашићевац и уморан од дугих политичких борби под Пашићем и његовим политичким наследницима. Са малим, подругливим осмехом, готово не приметним, испратио је Симоновић погледом групу министара која се учтиво тискала око врата. Сео сам поред њега.

„Шта мислите Ви о овој ствари, господине председниче, која се данас овде одиграва?“

Симоновић није одмах одговорио. Била је то одлика свих старих политичара који су сарађивали са Пашићем или рвали се са њим, да увек тачно промисле пре но што ће нешто рећи, пре но што ће своје мисли улити у речи. Оно што је једанпут речено није могло лако да се врати, а оно што се мисли не мора се баш увек рећи.

„Па — важна је то ствар,“ процедио је најзад Симоновић, „ваљда ће успети. Свакако је скопчано са ризиком то што Драгиша ради.“

Опет дуга пауза. Затим је старац наставио, надневши своју ћелаву, глатко избријану главу са оштрим, неовиченим наочарима преко стола:

„Све се бојим да су Хрватима много попустили. Опасно је то, испустити државу из руке. А знате како, — коалиције су много погане ствари. Ту увек опет треба попуштати.“

Полако је извукао Симоновић старинску, гломазну табакеру из џепа. Посматрао сам га стрпљиво. Знао сам да мора доћи још и више.

„Како ли ће то да изгледа сад, питам се ја, са овом владом? Личи, брате, то све на државу у држави. Хрвати су добили најважнија министарства. Сад све зависи од Мачекове добре воље.“ — Још једна дуга пауза — „Море, да није Драгиша нешто претерао.“

„Па није се могло другачије,“ сматрао сам за потребно да убацим.

„А што?“ — Звучало је то готово ражљућено. — „Зар није већ једанпут Пашић покушао да се споразуме са Хрватима, — па ништа. Требало је оставити људе да чекају још мало дуже. Јевтинији би они били. Споразум, — ко брате није за споразум? Није то у питању. Ради се о томе какав споразум треба да буде.“

Дим од цигарета полако се лелујао кроз хол, златасто осветљен сунчевим зрацима, који су падали косо кроз велике прозоре. Посматрао сам преко пута високу стрму стену, на чији се врх пре много векова шћућурио замак бриксенских бискупа, сив и прекривен зеленим лишајима као и стена која га носи. А иза њега снежно бели врх Триглава, као магличасто-блистава утвара, отскакао је од ведро-ваздушног, плавог летњег неба.

Тамо вечност, векови, а овде мали ситни проблеми данашњице и сутрашњице. Симоновић је продужио.

„Неће бити много одушевљени у Србији за овај споразум. То је сигурно. Овим ће Драгиша много да изгуби.“

„Па баш у Србији било је много расположења за споразум. То се видело на прошлогодишњим изборима,“ приметио сам.

„Море, брате, у Србији је увек расположење против оног што ради влада. То ваљда знате, кад већ хоћете да се бавите у овој земљи политиком. А сем тога нису људи замишљали да споразум треба да створи некакву готово независну Хрватску, као што треба ово сад да буде.“

Један човек четрдесетих година, свежег, пријатног, младићског лица, мало гојазан, пришао нам је. Пуначки облици његове појаве појачавали су још доброћудност, која се изражавала на његовом глатком лицу. Био је то Др. Буић, последњи далматински бан, бан Приморске бановине.

Морао је много да пропати, сиромах, у току последњих месеци, кад је било већ јасно да се ради на споразуму и да ће Далмација пасти под Загреб. Улога бана Буића самим тим била је завршена. Демонстрације су приређиване кад се, у званичним приликама, при освећењу мостова или електричних централа или чега било, појављивао у јавности. Не зато, што је он био коме несимпатичан, него зато што се тиме хтело да демонстрира против Београда. И све те демонстрације и те упадице морао је подносити мирно, својим доброћудним, младалачким осмехом, да не би квариио напредовање преговора.

Буић је држао у руци већи акт и турио ми га је пред очи.

„Ево текста закона, хрватског устава. Лепа ствар. Као Хрват сам задовољан. Али као Југословен се плашим да ће држава бити ослабљена. И, најзад, шта ће бити с нама који смо верно служили Београду?“

Овде је додирнуо Др. Буић једно од најболнијих питања југословенске унутрашње политике. У дугим периодима затегнутости између Београда и Загреба, Београд је налазио увек убеђене Југословене, добре патриоте, који су сматрали својом дужношћу да кроз све перипетије стоје чврсто уз Београд у коме су видели утеловљење југословенске идеје. Пре свега су то били добровољци, који су побегли из некадашње аустро-угарске војске и пришли српској, да заједно са њом управе своје оружје и све своје снаге против дунавске монархије и Хабзбурга.

Њихов је положај био врло тежак, јер су били добри Хрвати, делали су у Хрватској, а народ је био у већини против њих. Било је ту, разуме се, и много коњунктуриста који су себи начинили уносном професијом да, као Хрвати, сарађују са Београдом. Али је било и врло много поштених и исправних идеалиста.

И кад би једном дошло до периода споразумевања између Београда и Загреба, Београд је те људе једноставно остављао на цедилу. Напустио их је хладнокрвно и није их заштићавао од освете хрватске већине, са којом је у тим периодима сарађивао. Било је јасно да ће нарочито после споразума Цветковић—Мачек, који је Хрватима признао широку аутономију, положај југословенски оријентисаних Хрвата бити нарочито тежак. Мораће да емигрирају у Србију. Мораће да покушају са стварањем нове егзистенције. И Буић је био у том положају. Можда ће моћи да остане и даље у Сплиту, јер се према мачековцима увек понашао коректно и предусретљиво. Али његова политичка каријера била је угашена једном за свагда.

Држао се добро, врло добро. Увиђао је, да је за државу од велике важности да се спор једном оконча. Надао се да ће то бити и дефинитивно окончање спора. Али, у свом топлом, патриотском срцу страховао је мало, како ће то сад бити са том аутономијом, која није подређена ни влади у Београду, мада у њој седе, и то баш у најважнијим ресорима, Хрвати, већ само бану кога поставља Краљ, а који је имао бити предло-
жен од хрватског сабора.

Напустио сам их, и једног и другог. Србијанца и Хрвата-Југословена. Текст који је Буић донео, био ми је познат.

Неколико новинара засели су у једном углу уз виски. Странци и домаћи. Сео сам код њих.

„Баш о томе разговарамо, да ли је тачна теза, коју је изнео један италијански колега,“ примети ми један Загребчанин, „он тврди...“

„Ја тврдим,“ упаде високи витки црни Италијан, „да је цели тај споразум, цело то споразумевање чисто масонска ствар. Велики Оријент се побојао да ће бити рата. Разуме се, одлучио је да искористи све своје везе и могућности за француску политику. Тако је дошао до Југославије. То је једина војнички интересантна држава на Балкану. Ту треба помоћи, да та држава због унутрашњих трзавица не буде и сувише слаба, па да би у рат могла са успехом да се умеша. И зато морају да нестану унутрашње трзавице. Будите сложни, сложни, сложни. Познајемо ми ту мелодију. И Лондон је ту помогао. Хрватски масони добијају наређење: одмах склопити мир са Београдом. Наредба са највишег места. А и српски исто тако. Са наређењем да попусте у свима стварима, само не у спољној политици, — јер та политика мора да буде чврсто у поузданим рукама са масонског гледишта, и у питању војске, јер она мора да буде што јача. Отуда оба ова ресора морају остати

у српским рукама. И тако су нашли српски масони доброг Цветковића а хрватски доброг Мачека. Обојица добри људи, далеко од тога да помисле на то, да могу они бити само оружје једне друге силе и да им је једна виша режија одредила њихову улогу. Главни актери не примећују ништа, народ још мање, и све је у нај-
лепшем реду. Велики Оријент има ојачану Југославију, Хрвати свога бана и своју аутономију, а Срби најзад мир. Све као по лоју.“

У једном даху је италијански колега избацио све ово, подвлачећи брзим отсечним гестовима руку важност своје приче. Сад је узео дубоко ваздух и попио велик гутљај вискиа.

Друштво заглами. Постао сам замишљен, врло замишљен. Масони, — било ми је познато да је била жарка жеља Лондона да до споразума дође још пре рата. Ђаво би га знао, шта је у томе истина, а шта прича. А, најзад, био је у сваком случају југословенски интерес да се рат, за који су сви осећали да претстоји, дочека у унутрашњем миру.

Италијан је био наставио. Неко је исувише жустро приговорио његовој тези. Зато је човек из Рима постао још живљи.

„Си, си! Масонска ствар, цели ваш споразум. Ето, молим, ко је први долазио у Београд код Кнеза као Мачеков изасланик, још пре споразума? Масон Шубашић. Ко постаје српски експерт за формулисање споразума? Масон Константиновић. Ко преговара са хрватске стране? Масон Шутеј. Ко удешава састанке између Мачека и Цветковића? Масон Михалцић. Ко постаје први хрватски бан? Масон Шубашић. И да ће Константиновић имати у влади врло важну улогу, вама је ваљда јасно? Јесте ли схватили, господо?“

Још један гутљај вискиа овлажује осушено грло. Велика, шарена свилена марама обрисала је овлажено чело.

Устао сам. Морао сам на телефон. Можда, — али не, — било би ипак сувише, — или ипак? Ко зна! То се неће сазнати никада, или можда једном много касније.

На улазу у дворану наишао сам на групу министара, који су положили заклетву. Расположени, осећајући већ своју сопствену важност, показујући своје ново достојанство, ушли су кроз врата, овог пута много мирније, много достојанственије. Прошао сам брзо поред њих ка телефону. Успут сам само видео, како се једном од нових људи обиснула једна жена о врат и пољубила га звучно, усред хола.

„Сад смо коначно прави министри, је ли тако?“
Одушевљено су звучале ове речи.

Погледао сам боље у њиховом правцу. Били су господин и госпођа Чубриловић, Јеврејка. Минут касније почео сам у телефонској ћелији:

„Пишите: Блед, данашњи датум, курзив гармонд, на трећу страну...“

БОРБА СА МАСОНИМА

Високо над шумама и над шареним зелено-мрким ћилимом ливада и њива летео је сребрнасто-блистави авион Претседништва владе. Лево, Сава је у многим вијугама вукла своју сјајну траку дуж ивице непрегледне Панонске равнице, испод самих брегова, шумовитих и стрмих. На хоризонту губиле су се, у модрој сумаглици, високе босанске планине.

Бели друмови, чија се прашњава неравност није могла видети са те висине, пресецају равну површину. Мали засеоци, чисте беле вароши, појављују се и нестају негде за нама. Једнолик шум јаких мотора, јасно-плаво небо без иједног облака, пуно ведрине и сунца. Кроз његово плаветнило метална птица крчи свој пут ка Алпима, ка Словенији.

Летели смо на Блед, где је Цветковић одлазио сваке недеље једанпут да поднесе извештај и прими налоге од Кнеза, који је скоро половину сваке године проводио у свом замку на Брду. Било је то у јулу 1940 године.

На Земунском аеродрому био је Цветковићу, кроз групу авијатичарских официра који су га окружавали у плавим, елегантним униформама, пришао, висок и важно-намрштен, управник града. Бивши судија, који је без нарочите способности успео да направи за кратко време брзу каријеру, управник града Дринчић, ро-

ђен у Нишу, као многи који су последњих година у животу Југославије доспели брзо до високих положаја, предао је претседнику владе једну дебелу мапу. Нешто су њих двојица још говорили поред авиона, чији су мотори били већ почели своју бучну песму. Још неколико кратких речи, кратки опроштај и онда је велика машина кренула преко неравног зеленог поља.

Испред мене, заваљен у фотељу, седео је Цветковић. На коленима је држао мапу, коју му је био предао малочас Дринчић. Посматрао сам ток Саве и гледао лево и десно од ње велике, необрађене пешчане површине, доказ слабог старања нашег за вечити проблем регулисања речних токова. Сваке године, у доба великих поплава, када би се ниво река које пресецају Југославију дигао за шест и седам метара, непрегледне равнице лево и десно од речних корита биле су под водом. Двадесет година се говорило о томе како је регулисање речних корита један од најпречих задатака и двадесет година су министри грађевина, при преузимању своје дужности, изјављивали да у њиховом програму рада питање спречавања поплава претставља једну од најважнијих, ако не и најважнију тачку. А двадесет година Сава и Дунав, Драва и Тиса несметано су сваког пролећа и сваке јесени излазиле из својих корита и плавиле мутном, блатњавом водом десетине хиљада хектара најбоље и најплодније земље, претварајући је у мочвари и у спрудове.

А испод нас, између Београда и Загреба, уместо широког друма води пут слабо негован, готово непроходан за аутомобиле, прашњав, — симбол нехотичан али речит, колико се мало било за то време учинило да се два главна града један другом приближе.

„Знате шта сад читам?“ трже ме глас Цветковића, који се био окренуо мени. И не чекајући одговор настави:

Као резултат споразума образована је 26 августа 1939 године влада Цветковић—Мачек. На слици: влада на Бледу, пред полазак на заклету, С лева: др. Шутеј, Бранко Чубриловић, др. Торбар, др. Мачек, др. Андрес, Цветковић.

Један судбоносни тренутак у животу Југославије: долазак чланова совјетског посланства у Београд. Напред посланик Пјотњиков са женом, иза њега саветник Лебедев, савим десно аташе за штампу Потапајев. Посланство се, са својих двеста чланова, развило у опасну пропагандну централу.

Милоје Смиљанић, најмоћнији човек у југословенској дипломатији, у разговору са својим министром А. Цинцар-Марковићем, коме је био помоћник. Иза њих немачки посланик фон Херен.

Наифатаџија личност последње југословенске
владe: Михајло Константиновић, који је, као
експонент масонерије, од непознатог професо-
ра суботичког факултета постао најутицајни-
јом личношћу у земљи.

Станоје Михаиљић, масон, бан у Загребу, играо
је важну улогу око склапања споразума. Са
Константиновићем и Шутејем био је у све-
моћној масонској тројки, која је иза кулиса
водила државну политику.

„Ово су протоколи о претресу у масонским ложама у Београду.“

Нисам знао да је увече, уочи тога дана, у ложама био претрес. Зато нисам могао ни да претпоставим да је мапа, коју је управник града са толико тајанствене важности предао председнику владе, садржавала протоколе о ономе шта је тамо нађено.

Гледао сам шуме Славоније са њиховим великим, старим храстовима. На једној чистини две високе дрвене конструкције. Бушио се петролеј. Тек су пробе. До уља се још није стигло. Али је, после двадесет година, ово први пут да се најзад са тим почело. Било је покушаја и раније. Но увек, кадгод би се кренуло са бушењем и кад би већ постојали изгледи да ће се наћи скупопцена течност, ломиле би се бушилице, појавило би се сто сметњи и никада ни један такав подухват није дао знатнијих резултата. Велике компаније ставиле су своју руку и на Југославију. Нису дозволиле да се ту, у овој балканској земљи, нађе петролеј који би могао да конкурише њиховој производњи, њиховој продаји у Југославији. А владе биле су слабе да ма шта предузму да би спречиле сталне саботаже и вештачки створене сметње. Цветковић се опет окренуо:

„Ово је невероватно. Сада ми је тек јасно зашто ми је ономад Михалцић толико говорио за једног непознатог човека и препоручивао да га поставим на једно важно место.“

Било је очигледно да је Цветковић прегледао баш списак слободних зидара па нашао ваљда и Михалцићево име и име тог непознатог у дугом списку.

„Многе ствари и многе неразумљиве везе лако се могу објаснити, ако се погледа у списак слободних зидара. Само је тешко наћи заиста њихов аутентичан именик,“ приметио сам.

Цветковић се опет удубио у разгледање списка. Сео сам у фотељу до њега да бих лакше наставио разговор. Одједанпут он удари руком по хартијама пред собом.

„Па то је невероватно! А овај ми је човек говорио и уверавао ме и клео ми се да није масон.“

„Свакако нећете наћи ниједног ко ће Вам признати да је члан ложе ако га упитате.“

„Па то је мој пријатељ, он би ми рекао.“

Нисам одговорио на ово. Било је извесно касно сада почети са разговором о оној болној ствари, која је била толико фатална за Југославију кроз цели њен живот. Није вредело започињати сада дискусију о масонерији, када је у непосредној околини претседника владе било толико масона. Министар војске Недић, који је седео пред нама чуо је нешто о овом разговору и окренуо се.

„Јесте, јесте има их свуда, има их и у војсци и то много, али ја им не дам да узму маха.“

Цветковић је био завршио читање списка и спустио хартије. Заклопио је досије.

„Ово је једно друштво за узајамно потпомагање. Сада видим како све један другог гура.“

„То је тачно, само што има ово друштво још и један врло опасан политички призвук. А уосталом, колико пута су долазили људи код нас на положаје изненада, неискусни, без потребних способности и без потребне спреме, па се свет увек питао: од куда то? А оно једноставно: ложа их је изгурала на површину.“

„Требало би нешто предузети,“ рече Цветковић, окрећући широки прстен који је носио на левој руци. „Требало би написати нешто о њима.“

„Да отворимо најзад једанпут кампању противу њих. Ево ја бих написао у „Времену“ први чланак, па би се то могло наставити.“

Цветковић се замислио. Испод нас је промицао Загреб, чист и светао под јарким летњим сунцем, окружен баштама и парковима, наткриљен Загребачком Гором. Већ су се на хоризонту појављивале изрецкане силуете словеначких планина, над којима су се, као гужвице белог памука, згужвали облаци. Цветковић се окренуо к мени.

„Добро. Напишите. Када се вратимо у Београд видећемо.“

„Што не бих одмах сада још, на Бледу, написао први чланак? Сутра, када се вратим у Београд, дао бих га одмах у лист. А Ви можете још данас да га прочитате и одобрите, јер не бих хтео тако важну ствар да отпочињем, а да је Ви не видите.“

„Па добро, можете га написати и одмах, па ми дајте после да га видим.“

И још то пре подне у соби за писање хотела, на једној старој машини на којој су писани сваког дана јеловници, а коју сам са муком успео да отнем од главног келнера, откуцао сам свој први чланак о масонима у Југославији, први чланак коме је следовала још читавица серија, изненада прекинута на Цветковићев захтев, иза кога је био налог с високог места. Чланак, који је требало на крају замало да платим главом.

Писао сам брзо, у једном потезу. Тема ми је била позната исувише добро. И био сам задовољан што ми се једанпут пружила прилика да најзад и у великој штампи, у официозном листу југословенске владе са пуним потписом могу да отворим кампању против оне клике, коју сам сматрао одувек, од првих мојих корака у југословенској политици, најопаснијим противником правилног развоја спољне политике, консолидације унутрашње политике и постављања социјалних односа на здраве основе.

Сетио сам се многих случајева које су ми причали у току ранијих година. Сетио сам се и оног типичног догађаја са једном од београдских ложа, чији је један члан морао да преда кључеве своје банке, а кога су затим у ложи били оптужили, јер су браћа сматрала да је морао, пре него што то уради, да извести ложу и остале масоне, како би могли из његове банке да повуку своје улоге пре но што она затвори своје шалтере. Што би толики мали улагачи ради тога коначно изгубили своје мале, са муком и трудом годинама оскудевања прикупљене уштеде, то се браће није тицало. Па када је савет те ложе, из пријатељства према овоме своме другу, њега ослободио одговорности, дошло је изасланство Велике ложе и за казну није само искључило тога друга, него је сем тога растурило и забранило целу ложу која се усудила да свога, нажалост исувише савесног, члана ослободи одговорности према њој.

Много би таквих догађаја могло да се ређа, и много више би још могло да се пише о целом политичком утицају који је вршен у Југославији преко ложа. Слепа оруђа париског Великог Оријента а самим тим и дипломатије Ке д' Орсеја, југословенски масони, а нарочито српски, вршили су у својој рођеној земљи задатке које су свесно или несвесно добијали споља. А отако је почео у септембру месецу 1939 године велики рат, масони су добили поруку да свима сретствима раде на стварању расположења за учествовање Југославије у рату, за везивање судбине Југославије за судбину западних демократија.

Просвета је била у њиховим рукама. Професори универзитета били су скоро сви масони. Нико ко није био члан ложе није могао да се домогне катедре, или је бар морао потпуно да се подреди просветној политици коју су диктирали они. У професорском друштву,

савезу средњошколских наставника, владали су масони. Претседник тога друштва, који је касније у државном удару од 27 марта 1941 године одиграо тако значајну улогу, Радоје Кнежевић, био је један од најугледнијих српских масона.

У национална друштва су се увукли. Савез сокола био је потпуно у њиховим рукама. На челу Савеза, у врховима старешинства, седела су скоро само браћа из ложа. Од 25 соколских жупа 21 је била у рукама масона. Преко школа и преко сокола, омладину је систематски васпитавала пропаганда према налозима и интенцијама масонерије. Да ли је онда било чудновато што је та омладина, која је у школској клупи већ добијала правац васпитања одређен овим међународним друштвом, касније и на универзитету, под окриљем професора масона, наставила да се развија у правцу који је био све друго само не градилачки и националан, а који је нашао своју најбољу манифестацију у великом броју левичара-студената? Несвесна је била та омладина. И није она одговорна за свој став и за своја уверења. Тако су је васпитали. То је било дело ложа.

Па у привреди. Сва централна места, из којих се управљало привредом и финансијама, била су у рукама масона. Један је другог помагао, један је другог гурао. Дочепали су се централних положаја и оданде управљали и привредом Југославије.

Било их је и међу свештенством, било их је и у војсци. Било их је и у политици.

И цели тај велики сплет, који је легао на јавни живот Југославије, цело то друштво имало је у трнутку, када сам писао први чланак о њему, као главни циљ да наруши тешко стечени и очувани мир Југославије. Тако је тражио Велики Оријент, тако су тражи-

ле инструкции са Запада, тако су наређивали они малобројни најпосвећенији масони у земљи, тако су извршивали масони нижих степена, подељени по свима гранама јавног живота, повезани верношћу ложи, — често, чак најчешће несвесни великог режисера који стоји негде далеко и који их употребљава као своје лутке, своје марионете.

Какву су само буку дигли масони у моменту, када је почела немачка офанзива против Француске. Тада је ишла парола из њихових центара кроз народ: треба помагати Француску, треба напасти Немачку и спречити је да Француску прегази. То је била она иста дружина, која је унапред угушила понос и свест о самосталности и о снази народа, из чијег је крила изашла.

Цела огромна акција за подизање споменика захвалности Француској у свим великим местима Југославије потекла је из њихових кругова. Низом манифестација требало је тада доказати да Југославија има све да заблагодари Француској, а не својој снази и својим народним напорима и да зато дугује Француској вечиту верност, вечиту захвалност, — и вечито политичко покорство. На најлепшем месту Калемегданског парка подигли су гломазну статуу као знак захвалности Француској. Васпитавали су то расположење, неговали га на све могуће начине, манифестовали предавањима, кроз штампу, кроз речи. И разуме се да овакав рад није могао остати без последица. Било је потребно врло много напора да се спречи да тај рад доведе већ у пролеће 1940 године до непромишљености. У то доба је тадањи шеф Главног генералштаба, генерал Душан Симовић, члан ложе, предложио Намеснику и влади да се одмах објави мобилизација, одмах нападне на Бугарску, позове Веганова армија из Сирије, и успостави на тај начин велики источни фронт који би принудио Немачку да подели своје снаге. Да је то било самоуби-

ство једне нације и план за уништење једне државе, — то тај војни масон није мислио.

И природна политика, једино могућа, једино паметна, једино оправдана геополитичким положајем, привредним везама и природним интересима, југословенска политика приближења Берлину, била је објекат највећих и најтежих напада. Они који су се, мауко-лико, за ту политику експонирали били су издајници, били су плаћеници, били су продане душе, били су људи који су за новац продали своју част и своју земљу.

Зато је борба противу масона била у то доба много више но једноставно борба против једног друштва за узајамно помагање. То је била борба за спасавање Југославије.

И зато сам онога дана на Бледу са толико реше-ности започео ту борбу за земљу која је била моја отаџбина.

Дао сам чланак Цветковићу. Прочитао га је пола-ко и пажљиво. Седели смо у плетеним столицама пред хотелом. Испред нас су пролазиле групе у шареним летњим хаљинама, људи и жене поцрнели од алпи-ског сунца. Акорди једног ведрога шлагера мешали су се са смехом и веселим гласовима шетача. Аутомо-били су се полако пробијали кроз гомилу са женама жељним да се покажу и да буду виђене, са људима који су од свог посла украли неколико дана одмора у овој безбрижној околини.

Цветковић је чланак одобрио, а са њим кампању против масона. А сутрадан, враћајући се авионом за Београд, носио сам у џепу рукопис који је још исто вече десетинама хиљада пута репродукован на белој, широкој траци ротационе хартије. Стајао сам поред ма-шине и гледао како транспортне траке носе непрекид-ни низ сутрашњег броја „Времена“ и вуку га, уз јасну.

снажну хуку машина, ка експедицији. Гледао сам како тамо хитре, веште руке пакују велике пакете који ће сутра бити у свим крајевима земље. И био сам свестан да је започела велика борба. Борба на живот и смрт. На оној страни била је велика организација, била је сила и била су неограничена сретства. На овој страни била је истина и била је Југославија.

И заиста, борба је почела. Непошtedна и страшна. Од уха до уха ширила су браћа клевете и штампала мале летке о издајнику који седи у предузећу „Време“. Сваким даном се све више пењала милионска сума коју сам примио из Немачке за свој издајнички рад.

Али „Време“ је имало успеха са својом кампањом. Сваког дана су пристизала писма из свих крајева Југославије. Било их је све више и више. Јављали су се људи са речима храбрења, са речима одобравања. Многи се нису усудили да се потпишу. Исувише су зла искусили од масонске братије, па су се плашили чак и у тим писмима да наведу своје име. Ово су, уосталом, паметно урадили, јер кад сам 27 марта 1941 ухапшен, полиција генерала Симовића је, као прву ствар, узаптала целу моју масонску архиву са свима списковима, целим пописом, свима досјеима.

Једног дана дође ми у посету један свештеник из малог места у Србији. Мршав, висок, црн, ретке браде, дуге косе, у дугој црној мантији. Ушао је у моју собу. Из једног цепа своје мантије, дубоког без дна, извукао је згужвану свеску.

„Јесте ли видели већ ову гадост? Ја сам Ваш дописник из Лазаревца и дошао сам зато да Вам је дам, и да видите како далеко могу да иду они, са којима се борите, у своме бесу.“

Била је то свеска о којој сам чуо да се припрема. Брошура против мене и предузећа коме сам био на челу. Звучан наслов, по познатом рецепту: „Гробари

Југославије.“ Са поднасловом: „Откривена је велика шпијунска афера.“

Тај шпијун, тај гробар, био сам ја. Стотине гадости и лажи било је у тој малој књижици, на њених тридесетак страна. Како сам у служби Гестапоа; како су код мене нађени огромни милиони; како систематски подривам све оно што је најосновније у Србији; како са системом каљам најугледније људе, да бих створио панику и припремио Србију да капитулира потпуно, када буде дошао немачки напад на њу, који ја припремам. У десетинама хиљада примерака, та је брошура ношена по целој земљи. У сваком, и најмањем месту је давана од руке до руке.

Политика очувања Југославије, коју сам помагао свим силама баш борбом против елемената деструкције који су је гурали у самоубиство, названа је политиком против-националном, издајничком и плаћеничком. И то баш од оних, који су примали новац из иностранства за своју политику коју су водили за рачун иностранства, а против најосновнијих интереса своје нације.

Рече ми онај свештеник име човека који је донео велики кофер са тим брошурама у његово мало место. Био је то Милан Ђ. Милојевић, масон, бивши посланик Краљевине Југославије у Бечу, касније у Берну.

Јавио сам одмах управнику града Дринчићу за ту ствар, дао сам му и једино име за које сам тада сазнао, име онога господина који је иза титуле бившег министра на страни водио ту кампању против политике која је била политика државе, круне и владе.

Резултат је био раван нули. После неколико дана рекао ми је Дринчић да је била ствар среског начелника у томе месту да покрене поступак против Милојевића, јер Милојевић је тамо починио дело растурања илегалне литературе, а не у Београду. У Београду је, додуше, претресан његов стан, али ту није нађено ни-

шта. Према томе, мада је утврђено да је он брошуре растурао у провинцији, ипак се у Београду против њега не може предузети ништа, јер он ту није ништа ни урадио. А у провинцији, ако би се тамо опет појавио, не може се опет урадити ништа, јер када је требало нешто урадити, тј. када је растурао брошуре, он није ухапшен, омашком, на лицу места.

Затим сам сазнао и оно што је било најважније: да је тај исти управник града, који је вршио претрес у ложама у Београду, а касније ложе по налогу претседника владе запечатио, известио претходно браћу да ће бити претрес, јер је и сам био масон. Разуме се, да од истраге онда није било ништа. И мада су десетине хиљада примерака те брошуре, као ниједна ранија литература, растурене широм целе земље, и мада се знало ко је ту гадост написао и ко је брошуре растурао, ипак никада нико ништа није предузео против те ствари.

Када сам једанпут напоменуо министру Двора Антићу да је тешко водити борбу против сила деструкције које ће државу гурнути у пропаст, ако нико не узме у заштиту оне који борбу воде, одговорио ми је овај:

„Па како не. Ви не знате, колико смо изгрдили управника града, што није успео да пронађе одакле се брошуре растурају.“

И то је било све.

ЈЕДАН АМБИЦИОЗНИ ГЕНЕРАЛ

Дугим корацима шетао је начелник Главног генералштаба Душан Симовић, армијски генерал и ранији командант ваздухопловства, кроз своју велику собу у гломазној згради Генералштаба у Београду. Висок и витак, изгледао је, уствари, врло добро, чак елегантно, да није препотентна црта око уста и мала, слаба, увучена брада дала иначе интелигентном лицу са јаким кукастим носем израз уображене слабости. Плава авијатичарска униформа, коју је још увек носио, мада је већ од пре дужег времена заменио команду ваздухопловства са одговорним положајем начелника Главног генералштаба, подвлачила је спољну елеганцију његове појаве.

Високи положај ласкао је његовој безграничној амбицији, и тешка времена, пуна заплета и опасности, која је Европа преживљавала, још су подигла и подвукла важност и одговорност његове функције.

Одмах у почетку рата био је све уложио да југословенску војску мобилише. Са пуном енергијом радио је на позивању регрута и војних обвезника на утврђивање, и увек је и у свакој прилици наглашавао важност наоружања и неопходност да југословенска војска буде спремна за сваку евентуалност, која би могла да искрсне. Нарочито половином 1940 године његова делатност достигла је врхунац. На стотине хиљада рад-

ника и сељака, занатлија и грађана, били су отргнути од свога посла и својих породица и вежбали су се за онај рат, који је Симовић увек сматрао неминовним.

Кад је велика немачка офанзива почела на Западу, Симовић је изашао са својим омиљеним планом: стварање источног фронта против Немачке уз помоћ савезничке војске на Блиском Истоку. Његов план је одбијен. Упркос својој жилавој упорности са којом се увек и опет враћао на ту ствар, тражећи контакта са штабом Веганове армије у Сирији, он са својом жељом није продро. И његова пробна мобилизација била је промашај. Сломил се на недостатку организационе способности који је Симовић том приликом показао.

Сад је морао да повуче конзеквенције. Данас баш морао је да напусти положај за који се сматрао нарочито способним. Смењен је. Требало је да прими команду над једном армијом. Све се у Симовићу побунило. Његов понос био је дубоко повређен.

Неколико тренутака стајао је поред великог прозора своје собе за рад, са кога је могао да види зграду Претседништва владе преко пута. Иза оног прозора, косо преко улице, седео је онај политичар, онај цивил, онај слаби, неодлучни човек који је успео да обори Симовића. Бес и мржња испуњавали су генерала. Он ће ићи. А његова улога још није одиграна до краја. Он ће томе кукавичком цивилилу показати с ким има посла.

Притисак на звоно. Ађутант је улетео, ударио мамузама, застао непомично и усправљено у вратима.

„Ја идем,“ викну му Симовић. „Нареди да дођу кола. Кад се јави генерал Косић кажи му да сутра могу да предам дужност.“

Брзим покретом је ађутант отворио излазна врата. Уздигнуте главе, стиснутих усана напустио је Симовић собу. Ако не путем регуларне војничке каријере, он ће свој циљ достићи другим сретствима и другим путевима.

Високо у Алпима лежи мало местанце Планица. Оно је центар зимског спорта. Познато у целом свету због своје џиновске скакаонице, која сакупља најчувеније скијаше Европе. И неколико месеци касније Симовић, тада командант армије у Сарајеву, нађе се у Планици. У свежем, слободном ваздуху планина хтео је да ослободи своју главу терета беса и љутње, да скупи своје мисли и припреми своје снаге. Био је увек страстан шетач. У Београду је сваког дана ишао пешке из свога стана на Топчидерском брду алејама до града. И сад, у Планици, шетао је сатима снежно белим путевима, слушајући како му шкрипи снег под стопама и пијући хладни стакласто-јасни зимски ваздух пуним плућима. Ту се једног дана ближе упознао са једним занимљивим човеком, који је у Београду био његов сусед у Гледстоновој улици, где је стајала Симовићева вила.

Ђорђе Радин, адвокат у Београду, био је 20 година у Америци. Завршио је тамо и своје студије и имао некакву малу адвокатску канцеларију, док се пре неколико година није вратио у отаџбину. Овде је опет почео са својом адвокатском делатношћу. Уствари, нико није тачно знао којим се пословима Радин бавио целога дана. Био је много са Енглезима у друштву, још више са Американцима. Говорило се о томе да са тим људима није само у пословним, већ и у политичким везама. Такорећи пословно-политичким или политичко-пословним. Знало се да је масон.

Једног дана нашла су се та двојица, Симовић и Радин. Не зна се шта су разговарали. То ће се и тешко сазнати. Али, сигурно је, да је том приликом коначно успостављена веза између Симовића и америчко-британске пропаганде. Догађаји, који су дошли после дугих разговора ове двојице усамљених шетача на снежним путевима или у ниским, дрветом обложеним про-

сторијама спортског хотела у Планици, показали су, да су Америка и Британија ту нашле човека, који је имао да спроведе њихове планове на Балкану. А да је Симовић том приликом успоставио коначно ону везу споља, која је била потребна да спроведе своје планове унутра.

Крајем децембра Симовић је опет био у Београду. Тражио је додир са политичким људима, са људима који су били блиски његовим идејама, са људима које је могао да изабере за сараднике.

Било је јасно зимско јутро, кад је Симовић у уобичајени час изашао из своје куће, прошао кроз малу баштицу и срео на капији професора универзитета Мирка Косића, свог првог суседа, који је такође пошао пешице у варош. Они су се познавали и кренули су заједно. Косић је био члан главног одбора Радикалне странке, која је према Цветковићу стајала у опозицији. Био је истакнут политичар и било је природно да се разговор брзо окренуо политичким стварима. Косић је истакао гледиште, да Цветковићева влада има исувише мало ослонаца у народу да би могла да води заиста велику политику. Она, уствари, виси у ваздуху и њу подржава само поверење круне и лично пријатељство између Мачека и Цветковића.

„Имате право,“ рече Симовић. „То је смешна ствар, та влада која иза себе уопште нема ништа и никога. У овим тешким временима пуним опасности, пуним компликација, морала би влада да буде заснована на много широј основи.“

Косић се сагласио:

„Ви сигурно знате за напоре да се створи концентрациона влада из свих политичких странака. У критичним временима потребно је да што више људи преузме одговорност за вођење државе и државне полити-

ке. Како данас влада изгледа, она нема ауторитета да би могла народу улисти право поверење.“

„Концентрациона влада, — да, то би било, разуме се, оно што је потребно. Али ја не видим политичара, који би дошао у питање да стане на чело такве владе.“

„Па ни ја га не видим, да Вам право кажем. Морао би то да буде човек који располаже довољним угледом и довољном енергијом.“

Настао је мали прекид у разговору. Два сабеседника стигли су већ до Топчидерске звезде и упутили су се низ Топчидерски друм. Одједном рече Симовић:

„Морам нешто да Вам саопштим. Претпостављам да ћете то задржати за себе. Образовање концентрационе владе је ствар, која ме живо занима. Ја сам у додиру са извесним политичарима који изгледа да у свему деле моја схватања, која су, уосталом, и Ваша. И видите,“ — Симовић извуче једну хартију из џепа, — „овде сам забележио и неколико имена која имају довољно ауторитета да таквој влади пружи и довољно угледа у народу и да јој даду довољно снаге за спровођење једне одређене политике.“

Он пружи хартију Косићу, који је брзо прочита. Била су ту позната имена. Слободан Јовановић, професор београдског универзитета и глава српске масонерије, Марко Даковић, познати црногорски политичар, Владика жички Николај Велимировић, Богољуб Илић, генерал. И Цинцар-Марковић био је на списку, па и други.

„Ја сам тај списак показао Кнезу и мислим да га је он примио са доста симпатија,“ наставио је Симовић.

„Па добро, — јесте ли Ви са свима овим људима са списка већ разговарали у детаљима и са њима расправили своје планове?“

Симовић је пречуо ово питање и наставио:

„Ова влада ће свакако имати у српском народу довољно ауторитета да успостави модус вивенди са Немачком и да истовремено омогући што тешњу сарадњу са Совјетском Унијом. Једна јака влада могла би са много више успеха да држи равнотежу између Енглеске и Немачке и да истовремено спроведе наклон на Совјетску Унију која је за нас исто тако важна, или још важнија, но што су добри односи са Енглеском и мир са Немачком.“

Косић није одмах одговорио. Размишљао је о томе што му је Симовић рекао. Је ли било тачно да је Симовић у вези са Кнезом, или је то требало да буде само мамац?

„Ако већ радите на образовању концентрационе владе, што нисте онда узели и Љотића у комбинацију?“ упитао је Косић најзад.

„Љотић у ту владу не може да уђе. Он би био провокација Совјетске Уније ради свога антикомунистичког држања.“

Симовић и Косић стигли су у међувремену до вароши. Косић је размишљао о оном што је чуо, и најзад се договорише да ће у току наредних дана да се састану, како би наставили започети разговор.

Врло је занимљиво, што је у исто доба британски новинар Атертон, који је био у служби британске пропаганде и стајао у везама са британским посланством у Београду, преко једног посредника саопштио претставницима радикалне странке да би било по енглеском мишљењу сад време да та странка уђе у Цветковићеву владу. Тој личности Атертон је дословце рекао:

„У Кнеза Енглеска више нема ни мало поверења. Лондон му више не верује. Исувише је ушао у воде Берлина и Осовине. Зато би морала једна странка, као радикална, која несумњиво стоји на страни савезника, да делегира неколико људи у владу. Цветковић би то

свакако прихватио раширених руку. А тиме би била дата могућност контроле над Кнезом. Тачно би могло да се зна у ком се правцу крећу његови политички планови. А у одлучном моменту, кад би Кнез предузео кораке који се ни у ком случају не би могли прихватити, може лако бити доведен млади краљ на престо. Хоће ли краљ Петар неколико месеци раније или касније преузети власт потпуно је свеједно. Лако се он може прогласити пунолетним и пре времена и у његово име водити таква политика, каква одговара савезничким интересима. Тако би се ослободили Кнеза и довели би на његово место једног младог човека на кога би могли утицати. Радикална странка је већ једном у смени владара у овој земљи одиграла важну улогу. Она то може одиграти и по други пут.“

Водећи људи радикалне странке састали су се и договорили да странка не уђе у Цветковићеву владу, чија им спољна политика није била по вољи и чија им унутрашња политика није уливала поверење. Било би нешто друго ако би се образовала влада која би из основа изменила спољну и унутрашњу политику, а земљу приближила Совјетској Унији и западним демократијама. Али тек тако ући у кабинет Цветковићев, — то радикали неће.

И још један догађај баца занимљиву светлост на позадину, на којој су се одиграли катастрофални догађаји од 27 марта 1941 године.

Створена је раније Врховна инспекција целокупне војне силе. Врховни инспектор био је Кнез, а његов заменик, који је стварно водио ту установу, био је генерал Богољуб Илић, човек који је уживао пуно Кнежево поверење. Илић је у данима, у којима је узбуђење због пропасти Француске изазвало нарочито много комешања у Југославији, својим држањем, које је било потпуно у складу са схватањем генерала Симовића, ово

поверење увелико нарушио. Тиме је истовремено себи затворио и пут ка положају министра војске који му је био већ обећан. Постављен је за команданта армије у Нишу. Увређен и дубоко погођен у својим амбицијама, Илић је одбио да прими тај положај.

„Не могу тек ја да дочекујем оног Драгишу кад год дође у Ниш на станици и да га поздрављам,“ образложио је Илић тада своје одбијање, киван на Цветковића кога је сматрао кривцем за свој премештај. Тако је стављен на расположење и тиме је практично искључен из активног војног живота.

Убрзо је онда нашао свој пут ка Симовићу. И ова двојица су се одлично слагали. Обојица ношени истом амбициозном незајажљивошћу, обојица жељни да одиграју прву улогу у Југославији.

И тако су та два генерала често били у друштву, често ковали планове. Једног дана уклоњен је дотадашњи министар војске генерал Недић. Био је дошао у сукоб са владом и Кнезом, од којих је тражио више јасноће и одлучности у политици. Његов наследник, стари генерал Пешић, био је својом дипломатском каријером, која га је у току последњих година водила као посланика своје земље у Брисел и Праг, доста удаљен од додира са југословенском војском.

Симовић постаде поново командант ваздухопловства. И ту се за њега отворио нови пут. Могао је да седи несметано у Београду, имао је под собом одлично дисциплиновану групу официра, које је све добро познавао.

Приликом једне посете код генерала Пешића, Симовић је препоручио пешадијског мајора Живана Кнежевића. Тврдио је за њега да је врло способан официр, пун амбиција и одлучности, и да би требало да му се повери једна команда у Гарди којој су официри такве врсте нарочито потребни.

Стари Пешић није хтео Симовићу да одбије ту жељу. И тако је мајор Живан Кнежевић преузео команду над батаљоном гардијске пешадије који је био смештен у Палилулској касарни усред Београда.

Симовићево заузимање за Кнежевића било је врло разумљиво. Он га је познавао добро, и њега и његовог брата Радоја, некадашњег претседника Професорског друштва и потоњег министра двора. Са Радојем био је Симовић везан и преко масонске ложе, којој су обојица припадали. А о Живану чуо је Симовић само најбоље. Мајор никада није крио да му је политика Кнеза и Цветковићеве владе одвратна и да је сматра негативном. Имао је много пријатеља међу млађим официрима, са којима је пробанчио многе ноћи и одиграо многе партије карата. У служби је био неуравнотежен и неумерен, али то није било важно. Његов став према политици и догађајима био је у толико симпатичнији Симовићу.

У своме пријатељу и помоћнику, генералу Бори Мирковићу, нашао је Симовић још једног човека који је делио његово одушевљење за Велику Британију, његову жељу за што ближом сарадњом са Совјетском Унијом и његову антипатију према Немачкој. Често су Симовић и Мирковић седели и разговарали, често се појављивао и Кнежевић у Команди ваздухопловства код Симовића, или се састајао са њим на другом месту.

А сва четворица, Симовић, Илић, Мирковић и Кнежевић, били су често у вези са совјетским војним изаслаником пуковником Самохином, који им је причао о огромној моћи и снази совјетске војске, о џиновској спреми совјетске авијације, о одлучности Совјета да обрачунају са Немачком, о њиховој решености да помогну свима снагама и свима сретствима Југославији ако би се она решила да иступи против Немачке.

И много нити се плело између њих и британског посланства у коме је играо важну улогу и Т. Меплбек, претставник британских фирми у Београду, човек Интелиџенс Сервиса, који је као мајор био додељен британском посланству у Београду у својству ваздухопловног аташеа.

На свима овим многобројним састанцима све више и више је расло уверење да треба нешто конкретно предузети, јер се политика Београда све више и више одлучивала за сарадњу са Берлином.

ПРВИ РАЗГОВОРИ СА БЕРЛИНОМ

Слом Француске био је изазвао на целом Југоистоку огроман утисак. Народи Југоистока, који су сви од реда били везани за Париз политичким утицајем и дубоким поштовањем, готово обожавањем француског начина живота и француске културе, нису могли да схвате да се та тако обожавана Француска, Француска Марне и Вердена, могла да сломи.

Као у другим земљама Југоистока десило се и у Југославији. Почело се одмах тражити контакта са Немачком. За земље Југоистока и за њихове меродавне државнике било је сад јасно да је Немачка постала одлучујући чинилац за овај део Европе и да ће она то свакако остати.

Тако се десило да сам у јуну 1940 године добио од претседника владе Цветковића налог да ступим у везу са немачким посланством у Београду, у коме је тада седео фини, изграђени дипломата Виктор фон Херен. Цветковић је хтео да добије, поред службених информација које је примао преко министарства спољних послова, и непосредним, незваничним успостављањем контакта слику о немачким схватањима и намерама које се односе на Југоисток, а нарочито на Југославију и њену будућност. Разуме се да му је тада било стало и до тога да се са Немачком успоставе оне везе и од-

носи који су Југославији већ ради њеног привредног и геополитичког положаја били потребни.

Већ у почетку низа мојих разговора са фон Хереном било ми је јасно да ће бити неопходно потребно да се привредни и политички контакт између Југославије и Берлина појача. Био је то раније немачки интерес да се успоставе добри односи са суседним државама и да се ти односи развију, кад се радило о томе да се разбије обруч заокружавања који је француска дипломатија хтела да исплете око немачких граница. После капитулације Француске, ово продубљивање односа није било толико интерес Немачке, колико је то био интерес држава у суседству немачког Рајха. Ланац заокружавања био је раскинут. За Немачку могло је бити доста индиферентно, какав ће став сад заузети поједине државе према Рајху. Ниједна од тих држава није била толико јака да би каквом акцијом или каквим нарочитим ставом могла да нанесе Немачкој битне штете. Баш у своме сопственом интересу све су те државе морале да се труде да дођу у интимније односе сарадње и поверења са Немачком.

Било је крајње време да, после француске катастрофе, дође и у Југославији јасно до једне политике из које ће се видети да Југославија сматра Немачку оним чиниоцем који одређује судбину Централне Европе, са којим треба радити и имати што боље и, пре свега, што искреније односе пријатељства.

Слободно зидарство, у заједници са иностраном англо-саксонском, а нарочито совјетском пропагандом, било је успело да у једном делу војске и чиновништва створи неку врсту непријатељске психозе против Немачке. Фон Херен ми се неколико пута жалио на то и потсећао ме је да је у Чехословачкој и у Пољској тако дуго стварана слична психоза, док то није довело до катастрофе тих држава.

Разуме се да је Југославија била неутрална, али са немачке стране наглашено је да је та неутралност само формална, а не и унутрашња.

Фон Херен ми је говорио да је поверење Берлина у Београд прилично пољуљано нарочито тиме што је уклоњен онај човек који је у Берлину уживао велики углед: Стојадиновић. Његов наследник могао би то да доведе у ред, али би морао да учини неколико одлучних потеза. Морао би да дела, и то у оним стварима које Рајх сматра да су од важности, а не у оним које су од споредног значаја. Пољуљано поверење мораће још више да се наруши кад се не виде енергичне мере и енергични кораци за сузбијање противнемачке пропаганде летцима и дошаптавањима. Исто тако не примећују се никакве мере за сузбијање непријатељског става према Немачкој, који заузима један део чиновништва и војске.

Много пута ми је спомињао пример управника града Београда, Дринчића. Овај је хапсио људе и протеривао их из земље под оптужбом да припадају петој колони. Било је ту много људи који су годинама живели у Београду као намештеници, као трговци, као инжењери, који су се саживели са нашом средином и који су се понашали у сваком погледу беспрекорно. Хапшења Немаца и врло грубо поступање са њима у тим приликама била су у то доба на дневном реду.

Било је јасно да се ова несрећна политика мора да измени, да би се довело до побољшања односа са Немачком. Ти су односи са немачке стране сад све више добили призивак неповерења, а са стране Југославије све више обележје пркоса. Одговорни чиниоци Југославије, дакле Кнез, Цветковић и Мачек, нису могли у позитивном смислу да се сматрају одговорним за првац којим је кренула југословенска унутрашња политика. Све манифестације и појаве које су биле узрок

немачког неповерења изазване су од неодговорних, подређених лица и органа. Одговорна лица, међутим, нису могла да се ослободе кривице, зато што нису била довољно јака и одлучна да се са успехом супротставе овом таласу пропаганде која је споља убачена и мерама које је предузимала полиција.

Утицај масона, који су седели у влади, све више је одлучивао о правцима југословенске унутрашње политике. Од министра унутрашњих дела Михалцића до свемоћног Константиновића, сви су радили на томе да се спрече енергичне мере. Нарочито Константиновић је играо судбоносну улогу у целој овој ситуацији, као што ће и касније, све до слома земље, бити и остати један од највећих криваца за трагичну судбину Југославије. Он је био зли дух југословенске политике својим утицајем и својом ванредно вештом игром између Цветковића и Мачека, између Хрвата и Срба, између владе и двора.

Провалија између Берлина и Београда била је све осетнија. Трудио сам се свим својим снагама да у смислу својих схватања о положају утичем на побољшање ове ситуације. Али у месецима између јула и новембра нисам могао да забележим никакав осетан успех, изузев што сам у то доба започео велику кампању против масона.

Нарочито кад су немачке трупе ушле у Румунију и кад је тиме постало јасно да Немачка сад шири своје политичке интересе у правцу Југоистока, било је потребно предузимање брзих мера да би се односи, који су већ сасвим охладнели и готово се приближили критичном положају, опет довели у ред.

2 новембра имао сам опет дуги разговор са фон Хереном. Нагласио ми је да су немачки интереси управљени на одржање мира на Југоистоку. Ова област је од велике важности за Немачку. Отуда у Берлину не по-

стоји намера да се мерама или делима уносе споља немири у ове просторе.

У вези с тим дошао је посланик и на тему о стално понављаном тврђењу иностране пропаганде да се немачке трупе гомилају на југословенским границама.

Разговор је прешао и на шире области. Посланик ми је нагласио да је борба против Енглеске, борба на живот и смрт, основа немачке политике у том тренутку. Све остало је подређено томе великом одлучном сукобу.

Могоао сам, познајући немачку политику, потпуно да разумем фон Херена кад ми је овај подвукао да промена у немачком држању према Југославији, односно питањима Југоистока, може да наступи само онда ако би се са те стране могоао да очекује енглески напад, било посредан или непосредан. У том случају ће бити учињено све што је потребно да се такав британски план сузбије или предупреди. Разумео сам да један британски напад са те стране мора да доведе до противнапада, штавише да ће Немачка свакако предухитрити напад Велике Британије. А разумео сам исто тако из речи посланикових, да се Немачка неће либити ни једног сретства ако ће бити потребно да се британски покушаји одбију или спрече.

Опет смо се вратили на актуелну југословенску политику. Неразумљиво је, рекао је посланик, да се Југославија на изглед још увек боји да покрене једну наглашену политику пријатељства према Немачкој, да у случају евентуалне британске победе, — која се још увек у извесним главама у Београду, чак и међу меџу меродавним, сматра могућом, — не дође у конфликт са победничким силама и самим тим у положај да мора узети на себе непријатности најтеже врсте. Јасно је, да чак и у случају немогуће британске победе о судбини Југославије неће одлучивати ништа друго до само чи-

сти британски интереси, без обзира на став који је земља у току рата заузела.

Сагласио сам се потпуно у томе да је за Југославију сад било најбоље да своје односе према осовини, а нарочито према Берлину, доведе у ред. Што чвршћа веза, толико већи и изгледи да територија државе остане неоштећена. Фон Херен је нарочито нагласио поновно да Немачка нема никаквих жеља у погледу југословенске територије. Међутим, познате су у Берлину жеље других југословенских суседа. Кад се знају међусобни односи европских снага, онда је јасно да реализацију оваквих жеља може да спречи само Осовина.

Покренуо сам питање компензације коју би Југославија могла да добије ако би изашла из своје неутралности и прешла отворено у немачки табор.

„За земљу је од највеће важности, рекох, да продужење привредно-политичке осовине Дунав—Морава—Вардар буде до Солуна обезбеђено за југословенски привредни саобраћај.“

„Не знам шта се о томе мисли у Берлину,“ одговорио је фон Херен, „али Ви знате да се Грчка сад налази у рату према једном од чланова Осовине. Како ће тај рат бити завршен мислим да је јасно. И ја могу сасвим добро да замислим да би под извесним условима југословенски излаз на Јеђејско Море могао да буде основа за дискусију.“

За мене и за групу мојих ближих политичких пријатеља било је потпуно јасно да се питање војног пораза Немачке у овом рату није могло уопште да постави. Ако Немачка треба да се скрха дошло би до унутрашњег слома, после кога не би могао доћи никакав демократски или сличан режим, већ само потпуна анархија, супербољшевизам. Онда нико не би могао да спречи да та анархија не захвати целу Европу, па разуме се

и Југославију. Отуда су за југословенску политику, према нашем схватању, биле отворене само две алтернативе: немачка победа или европски бољшевизам. Између ове две алтернативе имала је југословенска спољна политика да бира. Разуме се да је Југославија морала да покуша да из оваквог положаја, који ју је упућивао и гурао у правцу приближавања Немачкој, извуче за себе извесне користи. Ова корист звала се Солун.

Одмах после наведеног разговора са фон Хереном потражио сам Цветковића и нашао га на београдском аеродрому, спремног да одлети за Ниш. Кратко сам му саопштио садржај разговора.

Цветковић се замислио. Видело се како његове мисли брзо раде и како се његови закључци брзо ређају један за другим.

„За Солун приступамо и отворено анти-британском блоку,“ рекао је најзад Цветковић. „То можете фон Херену саопштити као моје мишљење.“

„Ја мислим да отпутујем за неколико дана за Берлин, јер сам од пријатеља добио позив. Том приликом бих могао да спроведем и једну малу анкету, сасвим незваничну, да бих проверио шта се тамо о томе мисли.“

Цветковић брзо одговори:

„Врло добро! Отпутујте што пре и то што сам Вам ја рекао о Солуну и о нашем ставу у вези са тим можете тамо свима да саопштите. Ми смо спремни да своје односе према Немачкој у сваком погледу доведемо у ред и да отворено приступимо немачком политичком блоку у Европи. Испитајте мисли и држање Берлина о овим питањима и кажите онима са којима ћете разговарати све што знате.“

Непосредно пре поласка на пут посетио сам још министра спољних послова Цинцар-Марковића да му

саопштим разлоге мога путовања и да добијем потребне инструкције.

Цинцар-Марковић ме је замишљено посматрао испод тешких очних капака. Најзад је дигао главу са сјајно зализаном косом и полако рекао:

„Није ми потпуно јасно шта уствари желе људи који у Берлину одлучују о Југославији. Ми се овде трудимо у сваком погледу да испунимо жеље које нам се достављају са немачке стране, уколико је то икако могуће. Увек се, међутим, опет наглашава незадовољство са нама и са нашом политиком. Ми више немамо правог контакта са Берлином.“

„Колико сам ја могао да утврдим, сматра се у Немачкој да ми не водимо искрену политику,“ одговорио сам. „Уколико одавде имам могућности да просуђујем, изгледа да поједине привредне и друге концесије, које чинимо Немачкој, не додирују најважније, оно централно питање, које се увек опет појављује: начелни општи политички став Југославије.“

„Наш начелни став је познат,“ одговорио је Цинцар-Марковић. „И ја не разумем шта Берлин управо хоће. Он је свакако уверен у то да нећемо створити никакво изненађење каквом неочекиваном авантуром или каквим изненадним обртом. У сваком случају је од велике важности да се утврди шта и како се тамо мисли. Ја имам утисак да наше дипломатско претставништво у Берлину нема могућности да о овој ствари заиста добије јасне погледе.“

Тако сам у новембру 1940 године дошао у Берлин, са мисијом да разговарам са што више људи из меродавних политичких кругова, и то нарочито са онима који са ауторитетом или са познавањем ствари могу да говоре о правцима и циљевима немачке политике. Исто-времено имао сам и да утврдим како Берлин мисли о нашим жељама у погледу Солуна.

У тим данима је Берлин био заинтересован нарочито за два питања: с једне стране се интензивно радilo на споразумевању између Вишија и Немачке и постојали су добри изгледи да се са владом маршала Петена дође до аранжмана који би Француску увео у табор европске обнове. С друге стране претстојала је посета председника Савета народних комесара СССР, Молотова, којом приликом је имао да се расправи цели комплекс немачко-совјетских односа. Отуда тренутак није био нарочито погодан да се расправља о питањима која се тичу Југославије. Ипак је Југоисток за Немачку и у том тренутку био интересантан у вези са италијанско-грчким конфликтом и с обзиром на могућност да тај конфликт, у вези са евентуалним британским активним мешањем, добије велику важност. Отуда је питање регулисања односа између Немачке и држава Југоистока, као и питање међудржавних односа у југоисточном простору било и даље један од комплекса који није испуштан из вида, мада су друга много крупнија питања била у првом плану.

Кратко време пре тога било је дошло до слома Румуније, до арбитраже која је на ново регулисала румунско-мађарске односе. Тек су се били одиграли они догађаји, који су Румунију и њену политику из основа преокренули. На Балкану је беснео рат између Грчке и Италије на албанској територији. Велика Британија се трудила свима сретствима да задобије Турску, како би ова из свога доста платонског и финансијског пријатељства према Енглеској прешла у отворено непријатељско држање према Немачкој. И око Бугарске вођена је дипломатска борба. Совјетска Унија била се појавила са својим жељама у погледу Бугарске и мореуза. Штавише, пропаганда Москве осећала се све више у појединим балканским земљама. И тако је, уствари, у то доба, у коме је за спољњег посматрача

Балкан био у пуном миру, тај део Европе баш био средиште важних и значајних расправљања која су привремено још била подземна и неосетна. Морало се сваког тренутка очекивати да ће експлозивно рашчишћавање размрсити заплете који су постајали све већи и све компликованији.

Један од значајних људи у немачкој дипломатији, који се са много интересовања и много познавања ствари бавио и питањима европског Југоистока, био је др. Паул Шмит, који је са много енергије и одлучности, политичког такта и обимног знања водио одељење за штампу у Вилхелмштресе. Познавали смо се већ од раније и преко заједничких познаника ступио сам и овог пута у везу са њим, кад сам у Берлину хтео да започнем са својом анкетом. Он ми је омогућио да разговарам са великим бројем истакнутих претставника политичког живота и штампе. Сам се пак био такође заузео за то, да се питање немачко-југословенских односа пребади преко мртве тачке.

Круг сарадника др. Шмита такође је познавао тачно оне проблеме који су чинили темеље југословенске политике. У клубу стране штампе у Фазаненштресе у Берлину провео сам тада много часова у интересантним и садржајним разговорима из којих се за мене и у меншискристализовало све јасније разумевање за мотиве и циљеве немачке политике на Балкану.

Др. Шмит и ја седели смо једно вече у дубоким фотељама код камина. Разговор се окретао око организације мира на Југоистоку.

„У Југославији се верује, — рекох, — да се Немачкој у политичком и привредном погледу већ врло много изашло у сусрет. Немачка привредна пенетрација у Југославији не наилази на препреке. Напротив, у много случајева излазе југословенски службени чиниоци немачким жељама у сваком погледу у сусрет,

пошто су мишљења да што интимнија сарадња са Берлином може за Југославију привредно бити само од највеће користи. Југословенски политичари су се, кад је то било од важности, дезинтересовали судбином Мале Антанте. Југославија се труди активно да ослаби британски утицај, који се шири ка Балкану преко Турске. Ипак Берлин са нашим ставом није задовољан. Конкретно он, међутим, од Југославије још ништа није тражио.“

Др. Шмит се наже према мени и осмехну се:

„Ми немамо осећај и уверење да је Југославија с нама. Не сумњамо да у малим случајевима дневне политике наше жеље наилазе на разумевање и предусретљивост, али општи, начелни став Југославије остао је према нама резервисан. Не само то. Ми примећујемо да у Југославији несметано делују снаге које апсолутно непријатељски гледају на ближу сарадњу између Немачке и Југославије. Ове снаге стално покушавају да ометају нормалан развој југословенско-немачких односа и да створе злу крв између оба народа. Политика Београда, међутим, не показује ни мало тенденције да се фиксира, да одреди свој став и да тим путем спречи делатност тих снага.“

„Са немачке стране није се још никада пришло Југославији једном иницијативом већег стила. Ми, међутим, у Београду знамо да нешто није у реду и баш зато бисмо хтели да рашчистимо извесна питања.“

„Знам да у Југославији има доста присталица идеје о споразуму и сарадњи између Берлина и Београда. Познато ми је такође да би ти људи волели да се садашњи доста хладни односи претворе у једну интимнију везу. Питање је само, да ли влада, која у погледу својих најважнијих људи не изгледа да стоји на том гледишту, може да спроведе такву политику. Најзад, појављује се и питање, да ли је Кнез Павле сагласан

с тим. Нама за сада овде изгледа као да он у овом часу стоји доста далеко од одлучне политике у томе правцу. Ако би Немачка дошла до уверења да може рачунати са сарадњом Југославије, и то не само формалном него и са фактичном, поштенom, онда би могла Југославија да одигра важну улогу. Ради се о организацији Југоистока. То ће се питање поставити једном на дневни ред.“

Ту је дакле била тачка о којој сам хтео да разговарам. За мене је било јасно да је положај Југославије, мада је тренутно на Југоистоку владао мир, врло тежак. Од шест суседа најмање су се четири отворено и јасно изјаснили у погледу својих жеља на југословенску територију. А ова четири суседа били су између себе сагласни, сложни и налазили су се у истом политичком табору. На југу, у Грчкој, беснео је рат који је за Југославију претстављао елеменат несигурности, и једино Немачка није имала никаквих прохтева на југословенску територију и имала је интереса за очување Југославије.

Из речи др. Шмита могао сам да закључим да ће у наредном периоду, можда већ у наредним недељама, моћи да дође на Балкану до догађаја од највеће важности и највећег значаја. Ако Југославија ове догађаје дочека у свом садашњем неразјашњеном ставу морала је да очекује најтеже последице за себе.

„Што се тиче владе, сматрам да би она била свакако у стању да спроведе политику интимне сарадње са Берлином, ако би она могла да покаже народу гаранције, а евентуално и компензације које би могла добити за такву своју политику. Кнез је пре свега државник, и то мудар државник, и патриота. Уосталом, југословенска политика приближавања Немачкој је његово дело, пошто он меродавно води југословенску спољну политику. И, најзад, сматрам да би било, у погледу

могућности које се за Југославију указују у вези са новим редом на Балкану, најбоље ако би се у смислу овог нашег разговора могла са немачке стране узети иницијатива за контакт са југословенским државницима.“

После неколико дана рекао ми је др. Шмит да је наш разговор саопштио фон Рибентропу који се за питања Југоистока сад много интересује, мада је потпуно апсорбован Молотовљевом посетом.

„Ви имате свој велики конфликт са Бугарском по македонском питању. Но, ја ипак мислим да је могућ југословенско-бугарски аранжман, само би се Београд морао такође политички недвосмислено изјаснити у смислу новог реда у Европи. Београд би морао да напусти своју политику неутралности, која му само шкоди. Морао би да се јасно определи.“

„Ја могу да Вам изјавим, — одговорио сам, према инструкцијама које сам примио од Цветковића, — да би Југославија отворено пришла анти-британском блоку ако би питање њеног излаза на Јеђејско Море и питање обезбеђења и гаранције југословенске територије могло да буде решено. Ја Вам, разуме се, то кажем приватно, али из познавања мишљења меродавних чинилаца.“

„Постали смо мало скептични у погледу могућности овакве оријентације Југославије. У Паризу смо нашли документа из којих се да закључити да Југославија према Немачкој није водила искрену политику. Берлин није уверен да оне струје, које су у југословенском политичком животу изразито против Немачке, нису ипак толико довољно јаке да сваки покушај преоријентације својим утицајем угуше у зачетку. Мора југословенска политика да поступи мало енергичније и да прихвати иницијативу за разјашњење односа ка Берлину и тиме ка Осовини.“

Сетио сам се тих докумената о којима ми је рекао. У Београду сам се био распитивао и речено ми је да се ради о извештајима француског посланика у Београду и његовог војног аташеа.

У другим разговорима, у низу невезаних измена мисли, употпунила се слика коју сам добио о ставу Берлина у односу на југословенске проблеме. Овде су меродавни били мишљења да је крајње време да Југославија напусти своју неутралност која нема никаквог значаја и да стане на тле активне политике. Југославија је за Берлин била већ зато од важности, пошто би могла да буде, као најзначајнија балканска држава, централна снага у новој балканској организацији коју је Берлин намеравао да спроведе.

С обзиром на то да ће рат са Великом Британијом вероватно трајати дуже времена, Немачкој је стало до тога да створи јединствен европски блок, који би — у супротности са англо-саксонцима — могао да изражава јединство европских народа. Отуда се могло очекивати да ће већ у наредним недељама, дакле крајем године, доћи до интензивније политичке акције на Југоистоку. Државе које би правовремено дошле у везу са новом Европом, које би се дакле изјасниле за блок што га Немачка припрема, прошле би, разуме се, много боље од оних које би се сакриле иза држања неодређене неутралности. Неутралност је уопште престала да буде стање које би могло да одговара стварним односима у свету.

Југославија је превидела многе моменте, који су могли бити од велике користи за њу, и није их искористила. Ипак сам могао да осетим да су немачке симпатије за Југославију још увек врло живе. И то не само оне симпатије које су производ сувопарног интереса, већ сам наилазио на неку готово сентименталну слабост. Проблем Југославије за Берлин, који води свет-

ску политику и чији хоризонт обухвата пет континентата, није нарочито важна ствар. Берлин такође није имао времена да чека док се Југославија постепено реши да на неки начин заузме некакав став. Ако би дошло питање регулисања односа на Југоистоку на дневни ред, пре него што би се Југославија одлучила, онда ће се прећи на тај дневни ред, без чекања и без питања. Отуда је било важно да се Југославија благовремено тако политички постави да у тренутку кад питања која је интересују буду ушла у фазу регулисавања, она буде на правом месту.

И увек се могло чути са немачке стране: у неважним стварима, у малим концесијама дана, Југославија је према Немачкој предусретљива. Али у основним питањима не дешава се ништа.

Било ми је јасно да Београд не разуме менталитет људи који одређују немачку политику. Ови људи виде су, углавном, увек велику политичку линију. Мале дневне концесије за њих нису биле од нарочитог значаја. Било је Немачкој, разуме се, симпатично да Југославија показује предусретљивост у привредним питањима, али из тога за Берлин ниуколико није проишао закључак да се Југославија осећа заиста спремном да активно сарађује на изградњи нове Европе. А то је баш било оно, што је од основног значаја.

Добио сам недвосмислен утисак да би се са немачке стране радо видело ако би Југославија започела са рашчишћавањем питања новог регулисања свога политичког става у свету. Берлин би овакву иницијативу поздравио, јер би онда могао активно да сарађује на разјашњењу положаја Југославије према осталим државама југоисточног простора. Ако би Београд иступио у Берлину са конкретним иницијативама могла би Немачка да предузме све ради југословенско-бугарског и југословенско-мађарског измирења, чиме би мо-

гла да спречи да дође до незгодних последица по народ и по оштећење југословенске територије. У Берлину ми је отворено речено да Немачка нема никаквих интереса да се југословенска територија крњи. Ако би само Београд сад преузео иницијативу за споразум са Рајхом, онда би Немачка са својим осовинским партнером могла предузети све да Југославији обезбеди будућност и да јој омогући излаз на Јеђејско Море. Осовина свакако своме пријатељу и савезнику неће ништа одузети.

Један од најбоље информисаних немачких новинара, чији се чланци увек сматрају аутентичним објашњењем планова и циљева немачке спољне политике, рекао ми је на крају једног разговора следеће:

„Неразумљиво ми је, зашто југословенска спољна политика, при оваквом стању ствари, није још одавно узела на себе иницијативу за рашчишћавање положаја и није већ одавно потпуно отворено кренула одговарајућим политичким правцем. Не постоји, уосталом, никаква друга могућност у Европи. Не може се кренути у другом правцу. Енглеска се на континенту не може ни са које стране појавити као чинилац на који би се могле мале државе да наслоне. Совјетска Унија може својом пропагандом мале државе само да одведе у пропаст. Америка ће свакако још да се предомисли пре него што ће активно оружјем и формално ући у рат, а сем тога је исувише удаљена од европског Југоистока. Турска се баш сад налази у једном прелому из кога ће врло вероватно уследити пребацивање из британског табора у став неутралности, а из става неутралности у једну преоријентацију према Берлину. У најмању руку је нејасно нашта се управо ослања одуговлачење Југославије. Ако Југославија прихвати линију осовине, она може имати само користи. Чак и у случају једне енглеске победе, претстављало би то за Југославију само про-

мену неколико људи на врху. Ако Југославија међутим остане у своме садашњем положају и при свом садашњем држању, она ће у сваком случају изгубити и не може да очекује да ма шта добије.“

После мога повратка из Берлина, кад сам обимни материјал о разним разговорима средио, још ми је једанпут постало потпуно јасно да Југославија чини грех према својој судбини, који се ничим неће моћи да исправи, ако пре почетка великог прегруписавања у Европи и велике немачке акције на Балкану не учини све да се већ у току те акције покаже као пријатељ Берлина.

Ја сам Цветковићу, Цинцар-Марковићу и двору дао дуг извештај о својим разговорима и имао сам дуге састанке са претседником владе. Стекао сам уверење да је сад Београд, па и Цинцар-Марковић, добио најзад јасну слику о положају и очекивао сам да ће сад наступити она активност коју Берлин очекује.

У сали за прелом „Времена“ радило се највећим напоном. 9 сати је прошло. Драматични моменти пред закључак листа. На минут тачно морале су стране бити преломљене у челичним оквирима, да дођу под пресу, да би неколико минута касније са матрица биле изливене поједине стране које ће за даљих три минута већ бити намештене на ваљцима ротационих машина.

Јаке плавичасте лампе бацале су јасну, готово дневну светлост над редове метера, који су стајали према уредницима да заједно са њима и по њиховим упутствима уобличи изливени слог, велика насловна слова и клишета и да их саставе у страну. Радило се пуним темпом, гласно, нервозно. Гласови су се измешали у привидни хаос довикивања и наређивања.

„Брзо једног дугачког Сарацоглуа,“ дере се тамо један. И готово у истом тренутку појави се поред њега други у црној кецељи и предаје му захтевани клише у издуженој форми.

„Нема ми пола Патријарха,“ виче тамо други на крају дугачког стола и са три скока прелази у дворану код слагачких машина да утврди где му је остао други део Патријарховог говора.

И усред ове гужве утрчава још један стенограф из редакције са важном вешћу, овог тренутка примљеном телефоном од дописника из иностранства, која свакако

још мора да уђе у лист. Тамо један чупа косу и узрујано виче нешто што нико не разуме. Поред њега један други наређује да се избаци цео већ преломљени слог из једне стране и да се прегрупише. А управник штампарије шета међу столовима и уздише, гледајући на сат и тврди да никад још није био такав свињац као то вече и да лист ни у ком случају неће моћи да изађе, јер је већ све доцкан.

Паклена гужва узбуђења и ларме. За лаика морало је то да изгледа као да рад никада неће бити завршен и као да та збрка никада неће моћи да се размота и среди. Само стручњак могао је да види да се све одвијало највећом прецизношћу и са техничком уиграношћу какву даје само дуга, дуга пракса.

Телефонски позив за мене. Брзо прелазим у стаклени бокс из кога се прегледно виде обе велике дворане са машинама и слагачким гарнитурама, са многим ужурбаним људима. Са псовком на устима зграбио сам апарат. Баш у најважнијим тренутцима, кад су, као свако вече у то доба, нерви напрегнути, мора неко да дође!

Био је Берлин. Посланик Шмит био је на другом крају жице.

„Кад можете бити најраније овде?“

„Па ја сам пре неки дан био у Берлину. Ја овде имам посла преко главе.“

„Дакле, кад можете бити овде?“ понови се питање у апарату. „Министар иностраних послова жели да Вас прими.“

То је било нешто што је из основа изменило ситуацију. Брзо сам размислио.

„Ако сутра пре подне ухватим авион бићу преко-сутра ујутру код Вас.“

„Добро, пожурите што више и јавите ми се телефоном чим стигнете.“

Кратак поздрав завршио је разговор. Са дубоким уздахом задовољства и олакшања спустио сам слушалицу. Дакле, ипак. Били смо најзад тако далеко да дођемо у лични додир са министром спољних послова Рајха. Колико је то било важно јасно је кад се зна да наш посланик у Берлину, култивисани песник и лите-рата Андрић, од почетка рата није имао прилике да са фон Рибентропом лично разговара о питањима која су за Југославију била од животне важности.

Дигох опет слушалицу. Требало је да одмах то јавим Цветковићу.

„Берлин ме позива. Рибентроп жели да ме прими,“ саопштио сам кратко.

„Врло добро,“ гласио је брзи одговор. „Дођите сутра рано ујутру да се о свему договоримо.“

И следећег јутра седео сам према Цветковићу у његовој великој соби за рад...

„...и реците дакле фон Рибентропу да овде не желимо ништа друго него да сачувамо мир и да на привредном и политичком пољу сарађујемо са Немачком. Као што рекох, пристајемо и да приступимо анти-британском блоку, који Немачка сад образује, ако тиме можемо да добијемо потребне гаранције за наше границе и за наш интегритет. Нарочито ако бисмо могли да добијемо и Солун можемо одмах доћи до закључка.“

Цветковић је завршио тиме своја дужа излагања.

Размислио сам кратко о оном што сам чуо. Била је ипак потребна једна званичнија форма за разговоре. Додир између југословенске владе и фон Рибентропа требало је да успостави једна одговорна југословенска личност. То своје мишљење рекох Цветковићу.

„Тачно,“ одговорио је Цветковић. „Ваше је да Берлин информишете и да нагласите да смо вољни да уђемо у обавезне споразуме ако наши интереси том приликом буду у пуној мери обезбеђени. Нека Берлин

онда сам одлучи кога ће позвати ради обавезних разговора.“

Још кратка посета код Цинцар-Марковића. Преко плавог дима његове американске цигарете рече ми овај, посматрајући своје неговане нокте:

„Разуме се да бих волео да говорим са Рибентропом, кога знам још из времена кад сам био посланик у Берлину. Али прво би требало да знам његово гледиште, а сем тога ја се сам не могу позвати. Ако бих добио позив ја бих, разуме се, отпутовао одмах.“

И тако сам седео прексутра дан, — био је то 23 новембар 1940 године — према фон Рибентропу, поред камина његове собе за рад. Снажно мушко, интелигентно и продуховљено лице министра спољних послова немачког Рајха било је мирно и јасно. Прсте својих налакћених руку саставио је, седећи усправљен у фотељи.

„Посланик Шмит ми рече да сте хтели самном да разговарате,“ поче фон Рибентроп. „Говорио ми је у неколико о оним стварима које сте му Ви соопштили.“

„Замолио сам господина посланика да ми издејствује пријем код Вас, пошто сматрам да је дошао тренутак кад се немачко-југословенски односи могу и треба да разјасне и утврде. Имам налог од господина претседника Цветковића да то ту саопштим.“

Фон Рибентроп лако климну главом. Његове речи биле су јасно формулисане. Говорио је о жељи немачког Рајха да живи са Југославијом у миру и пријатељству. Нагласио је да су Немци упознали у Светском рату Србе као храбре противнике и да их цене. Сам Фирер се трудио да успостави што боље односе између Немачке и Југославије. Немачка нема никаквих територијалних захтева у погледу Југославије, но једино жели да на Југоистоку влада мир и ред и да се привредна размена између држава Југоистока, а нарочито

између Југославије и Немачке, може да одвија под што нормалнијим приликама.

Министар спољних послова Рајха додао је овим излагањима још и то, да је стекао утисак да у Југославији нису сви кругови за политику пријатељске сарадње са Немачком — једну политику која уосталом једино и одговара и југословенским интересима.

„Могу да Вам кажем са сигурношћу,“ одговорих, „да је жеља југословенске владе да односе са Немачком уреди на што повољнији начин. Југославија не жели да се баци ни у какву авантуру. Она жели такође само мир и сарадњу са својим великим суседима. Ми тачно знамо да Немачка нема никаквих захтева према нама и верујемо да је сазнање о томе, да Немачка не подупире никакве жеље према Југославији, полако ушло у најшире кругове нашег народа. У извесним круговима, као што сте тачно приметили, постоји нерасположење против Немачке, али то нерасположење није произишло из самих југословенских интереса, већ је настало под утицајем иностране пропаганде.“

„Знам,“ насмешио се фон Рибентроп. „Позната британска пропаганда, она глупа повика на страшне немачке планове о инвазијама у свима правцима. Кажем Вам, то је само глупа дрека, само вештачко стварање панике. Уосталом, далеко смо од намере да изигравамо тудора за све могуће народе. Имамо довољно посла у самој Немачкој, да организујемо и да радимо.“

Фон Рибентроп је говорио са снажним нагласком. Видело се да је то било његово пуно уверење, коме је дао израза својим речима. Он се наслони, прекрсти руке и продужи.

Немачка води сад рат против Енглеске, рат који она није хтела, који јој је наметнут. Рибентроп сам био је одређен од Фирера као пуномоћник са специјалним задатком да успостави са Енглеском мирољубиву са-

радњу. Подвукао је то, и подвукао је такође да се и он са своје стране врло много трудио да у Енглеској створи разумевање за то да сарадња са Немачком лежи и у енглеском интересу. Али Енглеска је хтела рат. И сад га Немачка води до његове последње конзеквенције. Гдегод се може ударити Енглеска, она ће бити ударена, а баш због тога Немачка жели мир у Европи, мир међу европским народима. Тако и мир са Југославијом.

„Ова је политика Југославији позната,“ одговорих на ово. „И ако бисмо ми могли да рашчистимо са Немачком све оне тачке у којима постоји привидна или стварна нејасноћа, желели бисмо то свакако да урадимо. Југославија нема ништа да тражи од својих суседа. Само је једна ствар за њу од важности: линија Дунав—Морава—Вардар и њено продужење до Солуна. Била је од увек тежња Србије да ову привредну и политички тако важну линију добије у руке и да је изгради. Југославија је ту политику Србије наставила и обезбедила је себи у Солуну слободну зону.“

Мој сабеседник одговори да му је и та чињеница позната. Он је, међутим, на његову велику жалост, искувише често стекао утисак да је политика Југославије колебљива и подложна утицајима. Немачка би само топло поздравила ако би у Југославији стварно и коначно завладала жеља да се политика те земље изведе на чистину. Јасном политиком, која би у свему одговарала интересима одржања и обезбеђења Југославије, послужило би се и самој Југославији. А ако би Југославија нашла свој пут ка Немачкој, била би обезбеђена против свих евентуалности и имала би пред собом велике могућности развоја, кад после коначне победе мир буде опет обезбеђен. На крају министар примети да би могао лако да замисли да Југославија жели да искористи ту прилику ради остварења свог разумљивог захтева за

излаз на Јегејско Море. Он свакако за један овакав захтев има пуно разумевања.

„Расположење меродавних у земљи је данас такво,“ додао сам на ово, „да једно разјашњење политике, какво Вам лебди пред очима, претставља ствар коју сви они желе. Како Кнез Намесник, тако и влада, хтели би у смислу дугогодишње линије југословенске спољне политике сарадње са Немачком да дођу сад до јасно прецизираних односа. Оно што је у нашој земљи против тога, не може се сматрати меродавним. Што се тиче питања Солуна, Југославија нема ништа против тога да та лука остане у грчким рукама. Али, слика се за Југославију из основа мења, ако би неко други имао да зграби ту луку. Ако већ треба да Грчка изгуби Солун, онда је природно да га добије Југославија, за коју је он више но од животне важности.“

Рибентроп се био дубоко завалио у своју фотељу. Његове руке лежале су на наслонима. Његов поглед почивао је чврсто на мени.

Немачка и Осовина граде сад нову Европу, рекао је. Земље Европе морају сад да нађу свој став према овој великој новој изградњи. То што важи за све, важи и за Југославију. А што пре би хтео он да рашчисти, како жели Југославија да одреди свој став према новој Европи и жели ли она да се укључи у нови ред на нашем континенту.

Одговорио сам:

„Ја, разуме се, нисам овлашћен да у том смислу дајем ма какву обавезну изјаву. Сматрам, међутим, да би било најбоље ако бисте разговарали о томе са југословенским министром спољних послова, који је, као меродавни шеф свога министарства, у могућности да Вам о овим стварима говори са много више појединости и пре свега са свима потребним овлашћењима.“

Фон Рибентроп ми рече да је већ мислио о томе, али да није знао да ли је време за то већ зрело. Ако у Југославији постоји намера, да се међународни положај те земље доведе у ред, он би радо примио Цинцар-Марковића. Ово међутим не би имало никаквог смисла ако разговор са њим не би могао да донесе никакве резултате.

О југословенском генералитету желео је мој сабеседник нешто да чује, у погледу расположења међу шефовима југословенске војске. Подвукао је да је чуо како су генерали против сарадње са Немачком.

Морао сам да му признам да у извесним војним круговима постоји неповерење према Немачкој, но из пуног уверења могао сам истовремено и да му нагласим да ће највећи део генералитета, у правилном схватању могућности и положаја, нарочито војно-стратегијског положаја Југославије, бити на сваки начин за успостављање што бољих односа, па чак и односа сарадње са Немачком.

Разговор је трајао преко једног часа. Утисци, које сам понео, били су снажни и трајни. Пре свега били су велики политички формат и отвореност министра, а затим и сигурност да Немачка има према Југославији само најбоље намере, оно што ми се урезало у памет.

Наредног дана сам поново разговарао са фон Рибентропом, опет више од једног часа. Док је први дан био посвећен југословенском питању, објашњавао ми је приликом овог другог разговора фон Рибентроп основе немачке светске политике.

У почетку разговора саопштио ми је фон Рибентроп да је одлучио да се састане са Цинцар-Марковићем како би са њим расправио отворена питања. Ради тога је упутио посланику фон Херену телеграм који ће још исто вече бити послат. У телеграму је известио посланика да је на основу разговора самном дошао до

закључка да би један разговор о питањима немачко-југословенских односа са једном меродавном југословенском личношћу био на месту. Посланик нека стога посети Цинцар-Марковића и нека му изручи позив министра иностраних послова Рајха.

Био је то осећај ретке сатисфакције, који сам осетио кад ми је фон Рибентроп то саопштио. Мисија коју ми је поверила влада била је успела. Цинцар-Марковић могао је сад да разговара о свима стварима. Био сам уверен да ће сад врло брзо доћи до толико пожељног и потребног споразума.

А затим је Рибентроп наставио. Додирнуо је тему европске изградње, нови поредак који има да нашем континенту обезбеди мирну будућност у знаку привредног развоја и обезбеђење хармоничног саживљавања појединих народа. Министар пређе на тему о Енглеској. Његов глас постао је хладан, тврд и отсечан. Осећала се у њему снага и одлучност.

Енглеска, — држава без европског осећаја. Једно друштво, једно велико капиталистичко друштво са својим интересима свуда у свету, повезано духом прављења послова. Далеко од европског начина мишљења. Држава која, уствари, не спада у Европу.

Јасно и логично извукао је министар конзеквенције из британске политике: Енглеска нема шта да тражи у Европи. Или мора сама доћи до тога сазнања даљим развојем европске политике, или ће то сазнање да јој буде наметнуто. Светска трговина, владавина светским саобраћајним путевима, светским тржиштима је циљ Енглеске. Сарађивање, међусобно хармонично усклађивање, саживљавање народа у Европи, међутим, далеко је од циљева политике Лондона.

И овде је погођена централна тачка великог историјског расправљања у чијем знаку живи свет данас. Могао сам тако добро да разумем излагања фон Ри-

бентропа, јер је баш моја земља била толико погођена притиском британских интереса, страних животном простору Југославије. И ти су интереси хтели да се Југославија залети у један рат, који није био њен рат, само због заштите британске славе и величине. Место Југославије је у Европи. Њена политика мора зато да буде и да остане европска политика.

И, као да је читао моје мисли, прешао је фон Рибентроп на улогу коју би Југославија могла да одигра у смиреној, сређеној и сједињеној Европи, кад би се могла одлучити да води европску политику, дакле политику сопствених интереса. Осетио сам јасно: важни члан, важна веза могла је да постане између Запада и Истока, чинилац реда и мира, чинилац европске привредне изградње, значајан камен у згради европске будућности.

А затим паде реч: хемисферна политика. Велика политика која рачуна са временом и простором као ни једна пре ње. Западна хемисфера може чинити све што хоће са својим политичким и привредним схватањем и својом политичком и привредном праксом. На нашој хемисфери политичка далековидност образовала је велики троугао Берлин—Рим—Токио. Осовина у Европи, Јапан у Источној Азији — они желе исто: да изграде ред и да створе сарадњу у целом великом простору од Атлантика до Пацифика. А уз ову хемисферу спада и колонијални резервоар сировина, Африка. Велика Британија мора да се учлани у ту хемисферу или да се сасвим пребаци онамо где већ данас спада, по својој привредној, социјалној и политичкој структури, — у другу хемисферу.

Наша хемисфера је целина која, изједначена и привредно сама себи довољна, може да живи за себе ако би то било потребно. Западна хемисфера упућена је на то да са целином Европа—Азија—Африка одр-

жава размену, да ради својих интереса зажели сређивање прилика. То је, уствари, чак и животни проблем за Нови Свет.

Са инспирацијама визионара и хладним, оштрим разумом великог реалног политичара нацртао је Рибентроп будућност света у кратким потезима. Било је то једно предавање, предавање из светске политике која обухвата време и простор, која је тако далеко, тако бескрајно далеко од оног малог ситног глупог свађања међу странкама и групама које се у мојој земљи звало политиком. Како су ситни морали да ми изгледају проблеми који су Југославију занимали у дугим годинама од њеног рађања, кад се они поставе у овај велики оквир светске политике.

„... и поздравите ми Цинцар-Марковића. Реците му да бих хтео и Вас са њим да поздравим у Фушлу.“

Наредног дана у подне одвезао сам се са београдског аеродрома право ка Цветковићу. Био је врло задовољан и обрадован резултатом моје мисије и прибељежио је себи најважније тачке мога извештаја да би их одмах саопштио Намеснику.

Код Цинцар-Марковића, са којим сам се видео одмах после тога, изненадила ме је хладноћа пријема. Он ми је пре мога одласка за Берлин толико нагласио потребу да прибавим што више информација о гледишту Немачке према Југославији из аутентичних извора и било му је много стало до тога да добије позив од фон Рибентропа. Био сам успео у свему што ми је био задатак. Отуда ми није било јасно шта је управо лежало иза тога нерасположења које сам морао да приметим код Цинцар-Марковића.

Неколико дана после тога отпутовао је Цинцар-Марковић за Фушл. Ја нисам путовао са њим. Он је то био удесио доста невешто. Рекао ми је прво да ће ме извести кад буде путовао, саопштио ми је још да ће

трајати неколико дана док он не пође и најзад сам сазнао да је већ отпутовао. Било ми је прилично комично све то. Ако је већ Цинцар-Марковић сматрао да моје присуство у Фушлу није потребно, или да није умесно да путујем са њим пошто нисам дипломата него обичан, приватни човек, могао је то да ми каже, и ја бих то без даљег примио и разумео. Али, сматрам да је ипак врло важно код дипломатских посета и састанака, ко седи у претсобљу оне собе у којој се разговара.

Тако су започели преговори између Југославије и Немачке, који су најзад, после дугог одуговлачења, довели до потписивања приступања Тројном пакту од стране Југославије.

Прошли су децембар и јануар. По повратку Цинцар-Марковића из Фушла саставила је југословенска влада ноту као одговор на предлоге које је он собом донео. У то доба сам често разговарао са Цветковићем и министром двора Антићем, а имао сам прилике да и са фон Хереном измењам мисли о овим питањима. Уосталом, ово није била више моја ствар. Моја је мисија престала у тренутку посете једног одговорног југословенског државника Немачкој. Сад је имала да ступи у дејство званична дипломатија, влада. Ја сам, међутим, имао утисак да нешто није у реду.

Једном ми је Цветковић рекао да извештај, који је Цинцар-Марковић по своме повратку из Фушла поднео влади и Кнезу Намеснику, вероватно није потпуно у складу са схватањима Берлина о садржају разговора које је Цинцар-Марковић водио са Рибентропом у Фушлу и приликом пријема на Бергхофу са Фирером.

„Или Цинцар-Марковић није потпуно разумео смисао оног што му је речено, или није нама све јавио из неког разлога који ми није познат,“ рекао ми је Цветковић. „То што Цинцар-Марковић саопштава као немачки став и немачко гледиште, ми смо усвојили за 90%, и то усвојили без икаквих примедба. А у исто време смо изјавили да смо спремни да у погледу осталих 10% расправљамо у благонаклоном духу. А сад је стигла немачка нота, из које се види да ми некако

стојимо у размимоилажењу. Морали би једном да имамо прилике да видимо где је корен тога неспоразума. Ми смо по други пут писали у Берлин као одговор на немачку ноту, а сад очекујемо њихов одговор. Можда ће онда цела ствар да се разјасни.“

Било је чудновато, и није се могло разумети око чега је управо запело. Било ми је жао, што Цинцар-Марковић није изашао у сусрет Рибентроповој жељи и што нисам могао да будем у Фушлу приликом његових тамошњих разговора, јер бих бар знао од куда размимоилажење.

У међувремену су таласи британске пропаганде, а руку под руку са њом и пропаганде из совјетског и америчког посланства, све снажније запљускивали земљу. На све могуће начине, преко летака, листова и часописа, путем учених предавања и путем пропаганде дошаптавања стварало се узбуђење у селу и граду. Напади личне природе на све оне који су били за политику разума и одговорности пред народом и његовом судбином, и који су се за такву политику заузимали или били само сумњиви да је прихватају, ређали су се, све оштрији и све бешњи. Углавном, ништа се против тога није предузимало, или врло, врло мало, сем каквих платонских мера које су остале на хартији.

Масони су радили пуном паром. Сад је био дошао њихов отсудни час. Свуда су браћа умела да гурну и наместе своје људе. Акционарско друштво, које је држало београдску радиостаницу, подржављено је. Одмах је Константиновић спремио управни одбор за њега, у који су ушли од првог до последњег готово све сами масони. Створен је при Претседништву владе Врховни савет за одбрамбену привреду. Генерални секретар тога савета, који је водио све послове његове, био је, разуме се, масон. Где год се само могло били су масони у офанзиви.

Велика Британија приметила је да се нешто ради. Приметила је, да је то што се ради врло важно. Вероватно је чак и знала тачно шта се ради, сазнала је то од људи које је себи потчинила, а који су седели и у самој влади. И свима сретствима легла је на посао. Њој се придружила Совјетска Унија са паролем панславизма, који је у СССР забрањен и гоњен. Са паролем о словенској узајамности, која је у Совјетској Унији разлог за хапшење и стрељање. Са социјалним комунистичким паролама, које су доведене у склад са разбуктавањем некаквог лажног фанфаронског национализма.

Све тежа је била борба. Све бешњи су били напади. А уз све то дошао је и страх, мој страх који је растао из дана у дан, да су преговори са Немачком заиста дошли на мртву тачку и да је прекинута акција за коју су везане толике наде.

По Цветковићевом налогу разговарао сам са фон Хереном и сазнао сам од њега да је Берлин необично зачуђен даљим држањем Југославије, које се, упркос разговора у Фушлу, није променило ни у оним манифестацијама дневне политике живота.

„Ми смо учинили грешку,“ рече ми Цветковић једном, средином јануара. „Било би боље да сам ја лично могао да се састанем у Берлину или било где са немачким државницима.“

„Ја мислим да са немачке стране није престала склоност да се ситуација, која се сад укочила, крене са мртве тачке,“ одговорио сам.

„Ја бих врло радо да се састанем са немачким министром спољних послова. Само, разуме се, не могу да се сам позовем. Ако бих могао да добијем позив одлетео бих одмах за Немачку.“

У то доба ми је било немогуће да напустим Београд. Писао сам зато посланику Шмиту кратко писмо

у коме сам му саопштио оно што сам сматрао за потребно о положају. И неколико дана касније дошао је одговор телефоном.

„Мислите ли Ви да ће господин о коме сте ми писали прихватити позив да дође на разговоре?“ питао је Шмит.

„Разуме се. Он само чека на позив и одмах долази.“

„Добро. Дођите прво Ви овамо да целу ствар уредимо.“

Похитао сам до Цветковића.

„То је врло добра вест коју ми доносите. Путујте одмах, или још боље, узмите авион. Јавите ми одмах све телефоном, а кад буде утврђен датум посете обавестите ме и чекајте на мене у Немачкој.“

Одлетео сам сутрадан за Берлин. Радило се сад о томе да се унесе јасноћа у положај и да се уклоне постојећи неспоразуми.

Југословенска нота одговарала је тачно извештају Цинцар-Марковића. У Берлину сам међутим сазнао да је главно питање приликом посете југословенског државника у Немачкој био став Југославије према Тројном пакту. То му је потпуно јасно саопштено. Југословенска нота се међутим није задржавала на тој централној тачки, као да је хтела намерно да избегне да према њој заузме одређен став.

То је било неразумљиво и смешно. У овим временима, кад се радило о бити или не бити, заиста се није могла водити кабинетска политика са малим сретствима и измигољавањима. Велике проблеме требало је слободно и отворено расправљати и према њима заузети јасан став. Ако не позитиван, а оно негативан. Или је требало поднети образложене противпредлоге. За мене је било, после мојих разговора у Берлину, јасно

и ван сваке сумње да Немачка тражи од Југославије у првом реду лојалност и недвосмислено држање, искреност и поузданост. Како ће се то изразити формално, да ли приступањем Југославије Тројном пакту или другим одговарајућим решењем, — то је била ствар дипломатије, ствар Цинцар-Марковића.

„Можда би приступање Југославије Тројном пакту сад и одмах било непопуларно у нашој земљи,“ рекао сам посланику Др. Шмиту. „Али ако би најшире масе виделе користи које би за земљу настале из тога, оне би свакако према пакту заузеле позитиван став. Те користи требало би са пактом временски спојити.“

Задржао сам за себе примедбу о оном што ме је највише пекло: Кнез и његови сарадници већ су два месеца били потпуно тачно информисани о свему. И било је најзад потребно да прикупе снагу за једну одлуку. Ако за пакт, онда је било неопходно да се енергично спречи против-пропаганда из британских, америчких и совјетских извора, и да се истовремено започне са пропагандом за пакт. Ако пакт, међутим, нису хтели, онда су морали то да саопште Берлину и то у облику једног одговарајућег противпредлога, који би донео собом и израз потребног обезбеђења и искреног држања Југославије. Хтео сам, међутим, да будем лојалан према својој земљи и њеној влади и нисам о томе рекао ништа.

Опет сам седео према фон Рибентропу. Опет сам био под утиском његове снажне личности.

Нагласио ми је да је приликом посете југословенског министра иностраних послова овоме јасно речено како Немачка посматра питања Југоистока и Југославије. Нажалост, у времену од новембра све до сада ништа није учињено са југословенске стране да би се гледишта разјаснила и питања, која су била нерешена, извела на чистину. Југославија мора најзад да се од-

лучи да ли мисли и у ком облику да сарађује у новом поретку Европе и да у њему активно узме учешћа.

„Било би добро ако бисте имали прилике да разговарате и са Цветковићем,“ напоменух, „јер је најзад он човек који води унутрашњу политику непосредно, а који носи одговорност за целокупну политику. Он би могао да говори са више политичког ауторитета но Цинцар-Марковић, који је више дипломата него политичар.“

Фон Рибентроп ми је изјавио да сматра да би један разговор са Цветковићем могао бити можда од користи. Ако овај жели да дође он би био спреман да га позове.

У наставку разговора, који је опет трајао готово пуна два часа, испричао ми је министар да је са Дучеом и грофом Ћаном опширно расправљао о теми Југославија и да је темељито са њима третирао сва питања која интересују Београд. Резултат овог разговора тако је повољан, као што Београд то може једино да зажели. Италијани су показали пуно разумевање и предусретљивост. Са резултатима целог разговора могао сам опет бити више но задовољан. Фон Рибентроп је пристао још једном да расправи сва отворена питања са југословенским државницима.

„Ја сам крајем ове недеље опет у Фушлу. Питајте, дакле, оба господина, хоће ли већ за овај викенд, дакле за три дана, моћи да буду у Фушлу и известите ме о томе. Ако неће моћи, онда нека ми господа саопште термин о коме су најраније слободни, да бих их онда преко посланства у Београду могао и званично да позовем.“

Исто вече телефонирао сам са Београдом, а сутрадан позват сам на телефон. Није могуће да се тако брзо дође, речено ми је, а ја треба одмах да се вратим за Београд, да поднесем извештај. Нисам разумео шта

се опет дешавало. Прво велика, велика журба, а сад опет одлагање. Одлетео сам за Београд.

Високо, преко брегова и долина, грмела је машина. Био је јасан зимски дан. Још једанпут сам у мислима прешао цео ток догађаја, од новембра прошле године.

Приликом моје прве посете у Берлину, пре више од два месеца положај је био такав да су се могле правити етапе да се одмах прешло на дело. Немачка политика је отворена и не прави заобиласке. Још је тада Цинцар-Марковић, који је тачно знао из мога извештаја о чему ће се разговарати, могао да дође са конкретним предлозима са своје стране, уместо да се ограничи само на то да прими немачке предлоге. Још смо у новембру, или најкасније у децембру 1940 године могли да имамо један споразум са Немачком, који би за Немачку претстављао гарантију да она од Југославије не мора да очекује никакво изненађење, а Југославији да пружи све оне користи које могу да пружи интимни односи са великим суседом, Немачком. Изгледа да је тада ради изостале иницијативе ствар завучена, одложена.

У међувремену се много изменило. Енглези су се били искрцали у Грчкој. Бугарска је стајала пред ступањем у Тројни пакт. Улазак немачких трупа у Бугарску био је припремљен. Ствари нису биле више такве као што су биле у новембру. Око Југославије положај се заострио, у Југославији је противнемачка пропаганда радила свима сретствима, неограниченим материјалним и психичким сретствима, два пуна месеца.

Ако приступање Југославије Тројном пакту у новембру није било спроводљиво, онда је требало са југословенске стране јасно изложити Берлину положај, онако као што сам ја то учинио, и могло би се свакако наћи једно решење, једна етапа. Где би сад Југосла-

вија могла да буде да није пропустила толико много времена!

Сад је и то било пропуштено. Није било више времена за етапе. Догађаји су се развијали вртоглавом брзином, а страшно спорим одлучивањем и решавањем у вези са овим питањем, још једанпут је Југославија изгубила времена, много времена, и врло много шанса.

Фон Рибентроп ми је, уосталом, био рекао при опроштају:

„Објасните вашим земљацима, да Југославија има сад једну велику шансу коју не треба да пропусти. Оваква шанса долази само једанпут.“

То је било тачно. Било је тачно још у новембру. И сад опет одуговлачење од недељу дана. Зашто управо? Могоао сам да чупам косу од беса.

Поднео сам писмени и усмени извештај Цветковићу, Цинцар-Марковићу и министру двора. Био сам опет позват да дођем у Фушл, а пред полазак југословенских државника на пут још једанпут је и телефонски затражено од мене да свакако дођем са њима. Међутим, Цветковић ми је изјавио:

„Цинцар-Марковић ми је рекао категорично да он остаје у Београду ако Ви путујете са нама.“

Било је далеко од мене да стварам непотребну затегнутост и трзавице. Зато нисам путовао, за љубав ствари. Данас ми је то много жао.

Тих дана, кад су се југословенски државници спремали на пут у Немачку, примио сам посету једне немачке полузваничне личности. Говорили смо о њиховом путовању и о темама које ће том приликом доћи на дневни ред. Најзад рече мој посетилац, а видео сам да је то био циљ његове посете:

„Ја не знам да ли сад Југославија може да приђе Тројном пакту. Бојим се да је противпропаганда, ко-

joj je dato toliko mnogo maha, uspela da stvori u zemlji isuviše mnogo neraspoloženja. S druge strane sam уверен da će se u Немачкој поставити вашим министрима питање приступања Југославије Тројном пакту. Било би умесно кад би ова двојица том приликом своје резерве, уколико их имају у погледу приступања Тројном пакту, изразили јасно и без околишења, и да у вези с тим одмах поднесу и противпредлог: закључење једног споразума, који не би био приступање Тројном пакту, али у чијем би се тексту могло наћи места за једну одредбу по којој се он органски учлањује у систем Пакта трију сила. Практично би то имало исту важност и исти значај опредељења југословенске политике. С друге стране могло би, међутим, то бити преседан за уређење питања односа Осовине према другим европским земљама, према Шведској на пример, према Швајцарској, Финској, Шпанији, можда Турској. Тиме би се око Осовине груписала два реда држава: један који је за њу везан непосредно Тројним пактом и други, који је везан за Тројни пакт слободнијим, али ипак недвосмислено прецизним односима. Верујем да би Берлин то акцептирао.“

Гледиште мога посетиоца било је врло занимљиво, а његово својство било је такво да сам овом предлогу у његовом излагању морао да поклоним највећу пажњу и огроман значај. Известио сам стога одмах Цветковића о садржају овог разговора и саветовао сам му да учини овај противпредлог, уколико приступање Југославије Тројном пакту из ма каквих разлога у овом тренутку не сматра пробитачним и опортуниим. И Цветковић се много заинтересовао у погледу ове могућности и хтео је одмах да га стави на дневни ред разговора који су припремали његов полазак.

Тако су југословенски државници отпутовали за Берхтесгаден. Њихова цела пратња састојала се из јед-

ног секретара министарства иностраних послова и једног полицијског комесара.

Били су у Немачкој примљени врло љубазно. За разговор са фон Рибентропом везао се вишечасовни пријем код Фирера. У дужем излагању политичких гледишта Немачке, Фирер је, исто као фон Рибентроп, поновио и нагласио да Немачка нема никаквих аспирација против Југославије, према томе нема никаквог разлога да се Југославија ма у чему Немачке прибојава. Напротив, Немачка полаже највећу вредност на миран развој даљих односа, како привредних тако и политичких. Пре свега је жеља Немачке да спречи ширење рата на Југоисток. Због тога, а и ради спровођења новог реда у Европи који ће бити од трајне важности, Немачкој је стало да се створи стабилан положај на европском Југоистоку. Важна улога коју игра Југославија на Југоистоку омогућава да та земља изврши велике задатке, и даје јој могућности великог успона за будућност.

Немо и врло пажљиво слушали су Цветковић и Цинцар-Марковић Фирерова излагања. Фирер је наставио:

Нагласио је да су немачке намере према Југославији у свему пријатељске. Подвукао је своју решеност да до краја рата немачке трупе неће затражити ни путеве ни железнице Југославије за своју употребу, што је имало да значи да неће тражити пролаз кроз Југославију за немачку војску. Положај Југославије је, међутим, такав да би у даљем развоју рата, а нарочито при коначној организацији Европе после његовог завршетка, могле да се поставе, са захтевом да се уваже, жеље других суседа Југославије на њену територију. Ради тога је у интересу Југославије да се прикључи великој формацији европског реда и да приступи Тројном пакту. У том случају ће она имати потпуну сигур-

ност за своје границе, своју сувереност и свој будући развој.

У своме одговору нагласио је Цветковић са своје стране да Југославија познаје и цени пријатељство Немачке и да мисли и убудуће да се посвети изградњи тога пријатељства као своме најважнијем спољно-политичком задатку. За Југославију је јасно да је Немачка чинилац реда, онај који је меродаван у Европи, и да ће такав и остати. Зато, а из својих природних интереса, Југославија је потпуно свесна своје повезаности са Немачком. Југославија не може никад да се одлучи за Енглеску па су стога сва изненађења у том погледу искључена.

Разговор је трајао дуго и додирнуо је све проблеме немачко-југословенских односа и европске будућности, уобличене великим новим редом који је Немачка покренула. Углавном су, међутим, југословенски државници излагања Фирера узели само на знање, а да се нису коначно и обавезно изјаснили о приступању Тројном пакту и да нису са своје стране учинили никакве конкретне противпредлоге. Разговори су били врло пријатељски, али нису дали коначне резултате.

На крају је Фирер још саопштио југословенским државницима да би радо цео овај комплекс расправио и са Кнезом Намесником, чиме је, уствари, Цветковићу и Цинцар-Марковићу ставио на знање да припреме један скори састанак између њега и Кнеза Намесника.

Кад су се Цветковић и Цинцар-Марковић аутомобилном вратили са Бергхофа, фон Рибентроп је Цветковићу поново нагласио да је питање приступања Југославије Тројном пакту само предлог а никако захтев Немачке. О својој будућности има Југославија сама да одлучује, без икаквог притиска са стране.

Расположење у владиним круговима, после повратка обојице државника из Немачке, било је врло ведро.

Цветковић ми рече да он сматра будућност земље потпуно обезбеђеном. Сад ће он да учини све што је потребно, спровешће све припреме, да би могли што пре започети непосредни преговори за приступање Југославије Тројном пакту.

Кад су у Београду започели преговори, очекивао сам свакодневно вест да је Кнез, у смислу жеље која је изражена у Бергхофу, отпутовао за Немачку. Нажалост се, сем дугих и дуготрајних разговора и преклапања, ништа није десило.

Накнадно сам сазнао, да је Цветковић приликом свога првог разговора са фон Рибентропом овом изложио план једног балканског блока, у који би ушли и Бугари и Турци поред Југославије. Тај блок би се трудио да покрене Грчку да положи оружје, и примио би затим и ову државу у своје редове. Између Блиског Истока и британске могућности напада на европски континент с једне стране и Немачке с друге стране формирао би се тако неутрални јастук, који би представљао заштиту Немачкој пред свима евентуалностима са Истока.

Био сам врло зачуђен кад сам то чуо, јер је та мишао у Београду покренута са енглеске стране, у тренутку кад се у енглеском посланству утврдило да се Југославија већ налази у преговорима са Немачком. Мени је, са много тоpline и као о својој замисли, о овоме говорио Антић. Дакле, уместо да против-предлоге формулише тако, као што то одговара природним интересима земље и датој ситуацији, и као што су били замишљени од стране оне немачке личности која ме је непосредно пред полазак југословенских државника била посетила, предложена је сад ова практично немогућа конструкција. Било је јасно, да фон Рибентроп уопште није могао да се упусти у овај план и да је стога од-

мах, у самом почетку разговора, он напуштен, а да касније није више помињан.

У међувремену започела је са страховитим притиском пропаганда Британије и Америке јавно, а совјетска пропаганда тајно. Британске и америчке радиостанице давале су дневно безбројне емисије на српском језику, у којима су ширене страховите вести о плановима Немачке против Југославије. Немачка је поставила Југославији ултиматум. Безбројне немачке дивизије стоје на југословенским границама, спремне да умарширају. Затражено је неодложно и безусловно разоружање земље. Југославија мора да уступи све своје оружје Немачкој. Југославија мора да прими немачке гарнизоне у свима већим местима. Цветковић и Цинцар-Марковић морали су да уступе приликом своје посете у Бергхофу велике делове Југославије, на захтев Немачке, њеним суседима. Такве и сличне лажи и бљувотине ширене су кроз таласе етра. Летци, брошуре, дошаптавања — све је опет започело у нечувеној, појачаној мери.

Ужасна хајка сручила се на мали народ. Велика Британија, САД и СССР ишле су руку под руку. Огромна средства потекла су из благајни посланстава ових држава. Војска плаћених агената ишла је кроз земљу, у сва места и села.

Кнез и Цветковић хоће да продају земљу, да издају народ, — тако се свима средствима и у свим могућим тоновима говорило, причало, писало, шаптало. Све оне многобројне организације, у којима су седели масони на одлучујућим и водећим положајима, покретнуле су акцију која је дала поплаву телеграма, упућених влади и Кнезу, у којима се молило, тражило и опомињало да земља не сме приступити Тројном пакту. Јевреји и слободни зидари, британски и амерички аген-

ти, капитализам и бољшевизам заједно су легли на по-
сао, са новцем и лажи.

Влада није прекинула ову хајку. Увек се чуло од
меродавних:

„Кад једанпут будемо потписали пакт, цела пропа-
ганда постаће беспредметна. Није потребно предузима-
ти посебне мере. Народ ће већ сам увидети како је
лажна и погрешна била цела ова пропаганда. И нико
више неће веровати онима који су га у овим данима
гако лагали.“

Узео сам себи много труда да ово погрешно схва-
тање, које су масонски чланови владе нарочито него-
вали и ширили, сузбијем. Било је узалуд. Као једини
резултат гомилала су се у мојој свакодневной пошти
претећа писма са најпогрднијим претњама. Ја сам шпи-
јун, издајница, обесиће ме, набошће ме на колац пред
мојом редакцијом, рашчеречиће ме, — и увек опет, ја
сам плаћен, примио сам огромне паре од Немаца.

Људи који су ово писали вероватно нису могли да
схвате да неко може имати једно политичко уверење
и из идеалних и патриотских осећаја. Из осећаја одго-
ворности према народу и његовој судбини, из познава-
ња чињеница и предвиђања политичких неминовности.
Ако неко испољава неко политичко уверење онда је,
према мишљењу тих људи, морао зато бити плаћен.
Другачије они нису могли да мисле.

Тако су прошле три недеље у лудој нервози. Бео-
град је сав дрхтао око питања приступања пакту. Го-
ворило се и разговарало, преговарало и конферисало.
Састанци и конференције, шире и уже, одмењивале су
се по овој теми. А све више и више пео се талас про-
паганде и хушкања. Нарочито се пропаганда бачила на
војску, на млађе официре и на православно свештен-
ство. У цркви, при служби Божјој, могли су се чути
попови у пуној одежди са амвона како иступају нај-

оштријим речима осуде против пакта и против издајника који мисле да га потпишу.

Три недеље су тако прошле. Кнез није отпутовао. Једног дана дође вест да су немачке трупе ушле у Бугарску, да је Бугарска приступила Тројном пакту.

Било је то као гром из ведрa неба. Одговорна лица у Министарству спољних послова, пре свега помоћник министра Милоје Смиљанић, масон, најутицајнији човек у југословенској дипломатији, много јачи од свога министра, тврдила су увек да Бугарска никад неће приступити Тројном пакту. Немачка неће никада умаршовати у Бугарску, говорио ми је Смиљанић, јер Совјетска Унија и Турска виде у томе казус бели. А сад се тај догађај ипак десио. Кад сам ја недељама раније, на основу јасних информација којима сам располагао, увек понављао Смиљанићу да ће доћи до тога, поготово ако се Југославија што пре не одлучи у погледу свога става, он ми је одговарао са надмоћним осмејком:

„Ви правите панику. Вероваћете да ја то боље знам.“

Сад је одједанпут политички живот у Београду кренуо вртоглавом брзином. Сад су се напори почели да ређају нечувеном динамиком. Сад је Кнез отпутовао брзо за Немачку. А преко немачког посланства у Београду почели су разговори за утврђење модалитета под којим ће Југославија приступити пакту.

Изгледа као да је за све време пре тога београдска дипломатија била испуњена уверењем да цео свет стоји и да се ништа не дешава ако се у Београду ништа не ради.

Немачка је, у целом овом току догађаја, а поготово својим чекањем од три недеље пре него што су њене трупе ушле у Бугарску, показала опет велику предусретљивост према Југославији. Ту предусретљивост доказала је и у преговорима око модалитета за

приступање Тројном пакту, којим је Југославији дато толико, колико ни једном другом члану тога европског блока. Видело се да је Немачкој стало да привуче Југославију. Немачка је рачунала са Југославијом.

И најзад, после грдних перипетија, утврђен је дан потписивања приступања Југославије Тројном пакту за 25 март 1941 године, не без многих „техничких тешкоћа.“

Полако се спуштало вече на Дедиње. Црвена сунчева лопта, огромна и крвава, тек је била потонула негде иза бескрајних војвођанских равница. Последњи наранцасти рефлексии постепено су се претапали у љубичасти тон, који је наилазио са запада. У граду почеле су светиљке једна за другом да се пале.

У великом црном аутомобилу возио се министар двора Антић Булеваром према Дедињу, према Белом двору. Вече је било благо. Пролетњи ваздух, помало влажан, али већ загрејан и пун мириса земље и младог зеленила, натерао је Антића да мимо свога обичаја спусти мало један од прозора на својим колима. Лево под њим, у плавичастој магли кроз коју су блистале светиљке, лежао је град. Био је диван поглед са широког асфалтног Булевара по коме су клизила кола. Све је било некако мирно, благо, као у очекивању пролећа.

Заваљен у дубини кола, Антић је удисао пуним плућима мирисни ваздух. Кнез га је био позвао хитно телефоном да дође да га посети. Шта ли је то опет могло да буде? Антић је у мислима брзо прелазио догађаје последњих дана. Колико узбуђења, колико нервозе, колико распламтених страсти, колико подземних и јавних претњи и утицаја, — шта се све било ускомешало у Београду у овим последњим данима кад је вла-

да коначно одлучила, после повратка Кнежевог са са-
станка са Фирером, да Југославију уведе у коло држа-
ва потписница Тројног пакта.

Настрану, што су британски и амерички посланик
скоро свакодневно долазили у Министарство спољних
послова и у Двор, и што је совјетско посланство преко
својих многобројних агената у последњем моменту још
устостручило своју акцију. Настрану, што су полити-
чари из крила старих демократских странака, сви они
који су се називали удруженом опозицијом, подносили
и меморандуме, слали телеграме, тражили аудијенције.
Поред свега тога, као да је била нека нарочита психоза
захватила и улицу.

Није Антић био за пакт, све док Кнез није одлу-
чио коначно да му Југославија приступи. Његова су
схватања била другачија. Он је зазирао од политике
Берлина и Рима.

Све до последњег момента, све док није, благода-
рећи страховитој спорости и неодлучности Београда,
остао само још један једини излаз, — све дотле је и
Антић био један од оних који су успоравали развој
догађаја. Али кад је једанпут било јасно да ће Југо-
славија приступити трипартитном споразуму, онда је
Антић био, као веран службеник државе, династије и
Кнеза, сав и најодлучније за то да се што пре и што
брже пређу све фазе припрема, и да се потпис Југо-
славије без одуговлачења стави на тај велики међуна-
родни инструменат.

Долазили су код њега политичари, долазили су
код њега претставници разних друштава и удружења,
који су сви некако из овог или оног разлога били ве-
зани за масонерију, а тиме за демократију, за Запад.
Покушао је Кнеза да одбрани од њих, као што је ра-
није спречавао да до Кнеза дођу претставници оног дру-
гог, десничарског табора у Југославији. Али ипак је

морао по неког од њих да пропусти. Знао је тачно колико је Кнез, у касном, али потпуно пречишћеном схватању о положају, био неотступно решен да спроведе приступање Југославије пакту. И знао је како су све те посете и ти меморандуми, те претставке и ти телеграми били и излишни и бесциљни, како су они претстављали само узалудно замарање и нервирање већ и иначе премореног Намесника.

Ноћ се била сасвим спустила. Ваздух, који је улазио кроз спуштен прозор на колима, изненада је захладнео. Антић затвори прозор.

Сигурно је опет неко од тих људи код Кнеза, сигурно опет говори Кнезу све оне познате изанђале приче и паролe којима је тако обилно, кроз све могуће канале, кљукана јавност. Ни један од тих људи, ипак, није имао свести о одговорности. Ни један од тих људи није схватао прави положај у Европи, а нарочито прави положај у коме се налази Југославија, а са њом и Србија. Ето, на пример, Миша Трифуновић, који је својим муклим, професорски-досадним гласом причао дуге приче, дижући при томе кажипрст, као да је пред разредом малолетних ђака. Или на пример Патријарх Гаврило, који је сазвао састанак Светог Синода да на њему, по свој прилици, осуди политику Кнежеву.

Кола уђоше у двориште Белог двора. Ађутант отвори брзо пред Антићем врата. У Кнежевој соби за рад седела су три човека: Кнез, начелник Главног генералштаба Петар Косић и Командант ваздухопловства Душан Симовић. Дигнувши главу из дубоког поклона пред Кнезом, Антић примети да је разговор између ове тројице био пре његовог доласка врло жучан. У ваздуху је лежала атмосфера грозничаве раздражености.

Симовић је седео усправљен, тврдоглаво стиснутих усана. Његова слаба, избријана брада била је утонула још више него обично у наборе његовог предугачког

врата. Петар Косић набрао је густе обрве и мрко је стрељао очима свога генералског колегу. Кнез, лако наслоњен у фотељи, са једном ногом пребаченом преко друге, био је на око хладан. Само нервозна игра мишића, која се примећивала око врхова његових усана и лако добовање којим су прсти његове леве руке додиривали плочу писаћег стола, показивали су његово узбуђење.

„Звао сам Вас,“ рече Кнез Антићу, „да чујете и Ви што ми је сад рекао генерал Симовић.“

Антић се окрете Симовићу, али пре но што је овај могао нешто да заусти, Косић упаде љутито, бесно, исувише гласно за место на коме су се налазили:

„Он је луд, Ваше Височанство, он је потпуно луд. Он не зна шта говори.“

Кнез умири покретом руке узбуђеног Косића и даде знак Симовићу да говори.

Симовић се укроти у својој фотељи још више. Његово лице доби још пркоснији израз.

„Ето шта сам рекао,“ почео је он. „Цело питање Тројног пакта је најгора клопка која је могла Југославији да се постави. Ми треба да ћутимо, па чак и да помогнемо да Немци уђу у Грчку, да тако будемо опкољени са свих страна и коначно отсечени од Солуна, који је природни правац нашег повлачења. И кад то буде готово, онда ће Немци ударити и на нас. Бићемо преварени, бићемо разоружани, бићемо уништени. Зато се за нас не поставља ни једна друга могућност до та, да одбијемо потпис Тројног пакта, да се мобилишемо, да се спојимо са Грцима и са искрцаним Енглезима, да прегазимо Бугарску, да се саставимо са Турцима, и да једним заједничким великим фронтом од Дарданела до Трста зауставимо немачко надирање.“

„Па ја рекох...“ поче Косић узбуђено, али Симовић је већ био наставио:

„Овај пакт удара на нашу част, удара на наш образ. Не можемо ми да оставимо наше савезнике на цедилу. Не можемо ми мирно да пружимо главу у јарам. Моји официри су дубоко узбуђени. Има их који се спремају да са нашим апаратима полете за Грчку ако би се заиста пакт потписао.“

„Али онда је баш Ваша дужност,“ напомену Антић, „да као њихов претпостављени утичете на њих и да спречите овакве поступке који су у противности и са њиховом дисциплином и са интересима земље.“

„Ја не могу да утичем више на њих. И ја верујем да су они у праву. У овој земљи су млади официри већ једанпут, 1903, учинили да се обори једна политика која је била против народне воље...“

Антићу се сјури крв у главу. Овде, у овој кући, пред Кнезом, претити понављањем 1903, — то је више но што је Антић могао да очекује, више но што је он могао поднети.

„Знате ли Ви где се налазите? Знате ли Ви шта то говорите?“

Готово вичући избаци Антић ова два питања, а Косић упаде:

„Ама он је луд, он трабуња којешта. Он не зна шта говори.“

Кнез је био изашао, а Симовић, наслонивши се лежерно у фотељи готово равнодушним гласом настави:

„Чуо сам да има чак и официра који говоре о томе, да би требало бомбардовати Бели двор ако дође до потписа пакта.“

Антић и Косић скочише. Одговарали су жучно, окривљавали Симовића да је он сам тај, који највише подбуњује заведене младе људе у униформи.

У једном тренутку изгледало је као да ће доћи до лома, можда чак и до физичких инцидената. Антић није могао више да седи. Он је скочио и шетао нервозно

по соби, застајкујући и полемишући са Симовићем. Косић је упадао у реч бесно, доказивао Антићу да је Симовић неурачунљив, да говори којешта, — а сам Симовић само је у једном тренутку подигао глас и изашао из свога става хладнокрвности и пркоса.

Дуго је трајао узбуђени разговор. Симовић је остао при свом. Доказивао је да Југославија не сме никада да дозволи да је отсеку од Солуна, да она мора по сваку цену и свима, па и највећим жртвама да одбрани свој слободан прилаз до Јеџејског Мора, да је улазак немачких трупа у Грчку, уствари, игра која има за циљ потпуно заокружавање Југославије. Говорио је и понављао једнако да је пакт оруђе уперено непосредно против југословенских интереса, а нарочито против српских интереса. И његов рефрен је био тај, да је потребно стварање фронта на Балкану који је једини спас. А да потписивање Тројног пакта претставља националну срамоту и да ће повући за собом најтеже последице у војсци, а нарочито у официрском кору. Те последице биће уперене против самог Кнеза. Што се тиче оног расположења о коме је он говорио да постоји међу млађим официрима, подвлачио је, додуше, увек да је за то расположење само сазнао, али се разумело из свега да он и сам то расположење дели.

Било је дошло већ, два-три дана раније, до врло тешких сцена. Симовић је подносио Кнезу извештаје, у којима је говорио о томе да је у војсци врло велико нерасположење против политике Тројног пакта. Кад је Кнез те извештаје показао министру војске Пешићу, овај му је замерио што тражи о стању у војсци обавештење од једног генерала који је њему, Пешићу, потчињен, јер једини ко о томе има дужност да даје обавештења и једини ко има преглед над целом ситуацијом је Пешић сам. Увређен, Пешић је Кнезу подносио и оставку због овог случаја, а на састанку између Пе-

шића и Симовића дошло је по овом питању до тешких речи.

У међувремену, жучни разговор, готово свађа, у Кнежевом кабинету се наставио. Безуспешно су Антић и Косић свима аргументима доказивали Симовићу погрешност става и мишљења. Одједном се врата из суседне собе отворише. На улазу се појави Кнез са једном хартијом у руци. Иза њега, у другој одаји, видела су се лица неколицине чланова владе. Цветковић је био ту, Цинцар-Марковић, Мачек и још двојица или тројица. Кнез се окрете Симовићу.

„Ја Вас молим да по питању расположења међу официрима још једном разговарате са господином Пешићем. Верујем да ће вам успети да сачувате дисциплину.“

Симовић је разумео да је то опроштај. Поздравио је кратко и војнички, и тренутак касније силазио је, високо уздигнуте главе, чврсто стиснутих усана, закопчавајући своје рукавице, низ степене Белог двора ка своје аутомобилу.

Антић и Косић били су мишљења да би Симовића требало одмах интернирати, да би било потребно да се он склони негде, јер је било јасно да је и он сам против Кнежеве и владине политике и да је решен да у томе правцу и активно ради. Али, на крају се по овом питању нису могли да сагласе. Решено је да Пешић још једанпут говори са Симовићем, а и Косић, да га уразуме. После, кад прође неколико дана од потписивања пакта биће времена да се овај амбициозни и пркосни генерал уклони.

Кнез повуче Антића у један угао и даде му хартију коју је држао у руци. Био је то телеграм енглеског краља на који је Кнез својим карактеристичним, шиљастим рукописом већ ставио неколико напомена, како треба на њега одговорити.

Краљ Ђорђе VI, владар Британске Империје, тражио је од свога рођака да у последњем тренутку одустане од приступања Југославије Тројном пакту. Говорио је о савезничкој верности, говорио о родбинским осећајима и апеловао на Кнеза.

Антићу рече Кнез:

„Овде имате напомене како треба одговорити. Једна су ствар савезнички осећаји, родбинске везе које остају потпуно недирнуте, као и све остало. А друга је ствар потреба ове земље. Без обзира на некадашње везе и без обзира на сродство, ја не могу да учиним нешто што би значило ићи против интереса нашег народа.“

И овако би састављен одговор. Један мали Кнез са Балкана одговорио је искрено и једноставно, али одлучно и достојанствено, своме великом краљевском рођаку.

Кнез уђе са Антићем у собу где су чекали министри. Ту се одржала још последња седница која је имала да утврди коначно последње појединости. Пакт је имао да се потпише прекутра дан, 25 марта, у Бечу. Са седнице Цинцар-Марковић оде да са фон Хереном утврди све последње техничке детаље.

На малој Топчидерској станици стајао је 24 марта у 10 часова увече посебни воз. Оштро је шиштала пара, куљајући из тела огромне, црне локомотиве. Било је мирно вече, звездано и топло. Перон је био рашчишћен и само чланови владе и претставници власти били су се сакупили за опроштај. Цветковић и Цинцар-Марковић имали су да крену за Беч да ставе потпис Југославије под докуменат приступања Тројном пакту.

Били су то тешки дани, који су лежали за нама. После оне значајне седнице владе дошле су оставке трију министара: Константиновић, Будисављевић и Чубриловић иступили су из владе. Сва тројица масони. Сва тројица зато што су били против политике Тројног пакта. Константиновић био је сутрадан повукао своју оставку, па је тако, као члан владе, могао још да прати све разговоре и догађаје до пред сам полазак државника у Беч. Најзад, уочи дана кад су Цветковић и Цинцар Марковић имали да крену на пут за потписивање пакта, његов је посао био завршен. Поново је дао оставку. Но овога пута коначно.

Чекали смо на перону Цветковића и Цинцар-Марковића. Било нас је око педесет. Обимне мере предострожности биле су предузете јер се говорило о атентатима.

Пришао сам Др. Куловцу, који је са много енергије и великим политичким способностима прихватио наслеђе пок. Др. Корошца. Припадао је влади као министар грађевина.

„И за Вама лежи много нервозе и рада, господине министре.“

Куловец се осмехнуо кроз своје оштре наочаре. Изгледао је уморан и истрошен.

„Било је заиста врло тешко. Неразумљиво је са каквом детињасто смешном логиком, са каквим идиотским аргументима мора човек да се бори. За нас је јасно, нарочито за нас Словенце, да Југославија може само онда да постоји ако ће ићи са Немачком, и самим тим са редом и изградњом нове Европе. То је једини пут, не само за обезбеђење мира за ову земљу, него и за обезбеђење велике будућности. Никад још у Југославији није донето једно решење, никад још није пала једна политичка одлука која је у толикој мери проишлаго само из чистог патриотизма и осећаја одговорности, као што је ова овде.“

„Али ја не разумем, убацио сам, зашто влада допушта ту невероватну противпропаганду и зашто јој ништа не ставља на пут.“

„Та и ја се много трудим да људе уверим да треба нешто урадити. Највеће дело, дело које је створено да да најсјајније последице, може народу изгледати као споредност или чак као нешто рђаво, ако се народу не објасни шта и како се ради. Народу треба објаснити ствари. Али ја сам увек говорио узалуд. И баш сад, баш на дан пред полазак председника и министра спољних послова, морали смо да имамо још ту глупу демонстрацију оне шаке резервних официра која је могла да буде спречена, да су људима дата објашњења и да је оно неколико хушката ухапшено. Али не

ради се ништа, а онда се сви чуде кад противакција нешто ради.“

Куловец је мислио очигледно на збор Удружења резервних официра који је одржан дан раније, а на коме се појавио само врло мали број чланова. На том збору, показало се да је то било на иницијативу министра Будисављевића који је дао оставку, предложио је један познат масонски букач, близак британској пропаганди, резолуцију. У њој се наглашавало да је отаџбина политиком владе доведена у опасност. И доноси се закључак да се збор у знак протеста против те политике разиђе. Већина присутних, који су били дошли из провинције и нису знали о чему се ради, ћутали су згранути, док су букачи са много вике прихватили предлог. И већ су британски и амерички радио, па и турски, ову чињеницу у пуној мери искористили за своју пропаганду. Земља је била преплављена бујицом летака. Куловец је имао право. Цела ова незгодна сцена, која није имала сама по себи никаквог значаја али је била погодна да изазове незгодне последице, могла је без муке да буде избегнута.

„Сад морамо поново на рад, и то пуном паром, кад се ова двојица врате,“ рече Куловец. „Мора једанпут овде да се све рашчисти. Ако сад људи неће хтећи са пуном енергијом да среде унутрашњу ситуацију, ја ћу се из владе повући. Где год човек погледа масон или агент. То мора сад да престане. Имаћемо много посла у наредним недељама.“

Био је настао мали покрет. Цветковић се појавио са Мачеком и Цинцар-Марковићем на перону. Сва су тројица изгледали уморни, али се видело да су ношећи радошћу што најзад стоје пред окончањем једног великог дела. Цветковић је пришао брзим корацима групи министара, кад га је неко позвао на телефон.

Питао сам још брзо Куловца:

„Шта управо значи цела ова ствар са Константиновићем?“

Љубазно доброћудно лице са паметним очима уозбиљило се. Један покрет руке као да би нешто хтео да одбаци или скине, подвукао је промену израза лица.

„Па да, он је дао оставку у знак протеста. А затим је добио од своје браће из ложе и бог зна још од каквих других људи налог да остане тако дуго у влади док сви преговори не буду окончани. Тако је повукао оставку и шпијунирао нас је, а кад је видео да је све готово, поднео је још једанпут оставку, јер је свој задатак испунио.“

Цветковић се вратио замишљена лика. Приметило се да му ништа добро није саопштено телефоном. Касније сам сазнао, да је на апарату био Кнез и саопштио му да је информисан како су на прузи до мађарске границе два места минирана, да посебни воз баце у ваздух.

Још један кратак поздрав и ми смо ушли у воз. Изузев обојице југословенских државника у возу су били још фон Херен, његов аташе за штампу, и једна мала група најпознатијих југословенских новинара.

Воз полако крену. Сасвим напред, на перону, стајао је Мачек и махао својим мрким филцаним шеширом.

„Сврши посао добро, Драгиша!“ викнуо је Цветковићу који је стајао на прозору. „Ја ћу овде већ држати све у руци.“

Информација о припремљеним атентатима показала се нетачном. Наредно пре подне ушли смо у бечку источну станицу, окићену заставама. Фон Рибентроп стајао је на перону, свеж, насмејан, високо усправљен. Поред њега посланик Шмит, коме се на лицу могло приметити искрено задовољство што је најзад дошл до овог историјског чина.

Кратак поздрав и неколико минута касније седео сам са Шмитом у његовој соби у хотелу „Империјал“.

„Морао сам много да мислим на Вас у току последњих дана. Водила се дивља битка тамо код вас,“ рече ми Шмит.

„Ви сте стекли много заслуга за моју земљу и за мир на Југоистоку,“ одговорио сам. „Али то што још стоји пред нама у Југославији биће можда још теже но оно што смо у последњим данима превалили.“

Дао сам Шмиту кратак опис положаја.

„Како стоји са генералитетом?“ упитао је Шмит.

„Министар војске, шеф Главног генералштаба и већина команданата армија су за владину политику. Један део, и то један доста мали део, изрекао се против.“

„А мислите ли да из овог може да настане каква незгодна последица?“

„Не верујем, ако се сад са довољно енергије зграби ситуација.“

„Ми нисмо могли да разумемо зашто се све ово код вас увек одлагало и завлачило. Могли смо већ много раније бити тамо где смо сад, а вашој земљи био би цео овај талас грознице приштећен.“

„Надам се да ће сад ићи све добро и да ће доћи до брзог развоја, мада се тешкоће не смеју потценити.“

„Министар спољних послова претставиће Вас касније Фиреру, који већ зна за Вас.“

И два сата касније био сам у великој дворани палате Белведере коју је подигао принц Евгеније Савојски, победник над Турцима код Београда, а у којој је уредио свој двор касније, много касније, Фрања Фердинанд. Велики број новинара из свих земаља стајали су и шетали по дворани, разговарајући живо на свима језицима света, мењајући последње информације, ра-

спитујући се за детаље, наваљујући на своје немачке колеге са својим бригама за правовремену телефонску везу и за белинографски пренос слика. Била је то права атмосфера велике политике, атмосфера која се појављује код људи од штампе приликом великих догађаја од историјске важности.

Мој дописник из Берлина, Соколовић, био је такође ту. Сео сам са њим усред оне гужве у један угао и издиктирао сам брзо, док смо чекали на почетак свечаног чина, два уводника. Један за „Време“, а други за „Вече“.

Ништа нисам примећивао од гласних и бучних разговора, којима је треперио ваздух у сали. Јасно сам пред собом видео слику Југославије у будућности. Једна земља, чије су границе биле обезбеђене, чија поља и равни неће бити додирнути немилосрдном олујном бујицом рата, чији ће синови мирно ићи за плугом уместо да искрваре у блату за туђе рачуне и туђе интересе, чије ће вароши процветати у трговачкој и привредној радиности, и која је најзад стекла још и свој излаз на Средоземно Море, — слика која ме је испунила дубоком огромном радошћу, којој сам дао у оба моја чланка пуни израз.

Звати смо у дворану. Кроз велике прозоре видео се ћилим дивног старог француског парка Белведера са негованим травњацима, са зеленим зидовима високог, старог, обрезаног дрвећа, са водоскоцима и фонтанама. Мајке су седеле на клупама, деца су се играла по путевима. Један стари човек, поштапајући се, наишао је полако кроз парк од Шварценбергове палате. Слика мира под јасним мартовским небом. И затим даље доле, у лакој, плавичастој магли, позната слика унутрашњег града, надвишена торњем светог Стевана.

Око дугог стола било је предвиђено 9 места. Пред сваким мапа и дивит. Велики гоблен покрио је зид

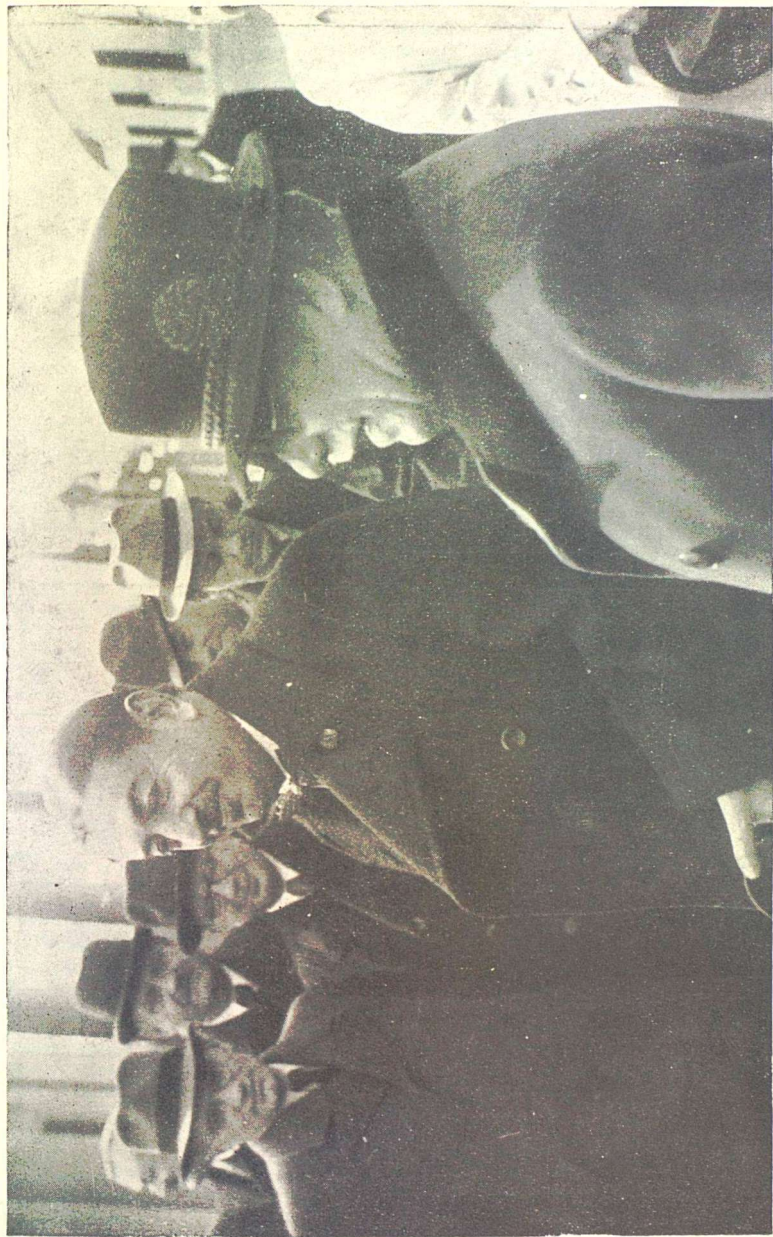
Догађај који је требало да спасе Југославију и да јој обезбеди мир и напредак за будућност: Драгиша Цветковић у Бечу 25 марта 1941 године потписује протокол о приступању Југославије Тројном пакту. Поред њега фон Рибентроп.

После потписивања пакта: горе: Драгиша Цветковић говори;
 доле: стисак руке обележио је улазак Југославије у заједницу
 Нове Европе.

26 марта Цветковић се враћа у Београд. На Топчидерској станици дочекује га др. Мачек са члановима владе. С лева: др. Крек, др. Андреас, др. Куловец, Цветковић, Часлав Никитовић, др. Мачек.

Генерал Душан Симовић, извршилац пуча.

Генерал Бора Мирковић, који је пуч органи-
зовао и спровео у дело.

према прозорима. Једноставни украси од цвећа унели су свежину у дворану, и пролеће. Према столу густ ред претставника штампе са исуканим белим блоковима и оштро напереним оловкама. Филмски апарати издизали су се над њиховим главама, са својим рефлекторима. Неколико микрофона било је везано за антене са којих ће кроз који тренутак речи, изговорене на овом чину, бити емитоване у цели свет.

А сад су засели дуж једне дуже и обеју краћих страна стола претставници држава Тројног пакта. У средини фон Рибентроп, десно од њега Цветковић, затим Цинцар-Марковић, лево од њега Ђано, преплауно од сунца. Видело се да није дошао из канцеларије него са ратишта. Поред њега старојапанско, енергијом набијено самурајско лице Ошимае, а затим још претставници Мађарске, Румуније, Словачке и Бугарске.

После кратког поздрава фон Рибентропа говорио је Цветковић. Његов глас био је миран. Говорио је о политици Југославије, о жељи те земље за миром и сарадњом, о њеном пристајању уз нови европски ред, о чврстој одлуци да сарађује на изградњи Европе у оквиру Тројног пакта.

Фон Рибентроп је одговорио: поздравио је у Југославији новог члана породице народа који су се изјаснили за нови ред у Европи, а затим је оштрим речима обрачунао отсечно и челично са Енглеском која је, за разлику од свих напора за европски мир и сарадњу, увек покушавала да европске народе нахушка један против другог и да засеје несрећу и немир на европском континенту.

Бљештава светлост рефлектора осветлила је јасно лица окупљених државника. Филмски апарати зујали су према њима. Шкљоцање фотографских апарата употпуњавало је атмосферу.

Текст уговора на четири језика — немачки, италијански, јапански и српско-хрватски, — био је потписан. Стајао сам иза Ошима и посматрао сам са интересовањем његову малу, тамну, чврсту и неговану руку која је црним тушем брзо и овлаш летела над хартијом и орнаменталним знацима стављала његов потпис под текстове.

А затим је дошао пријем код Фирера. Стајали смо у једном реду у једној дворани Белведера, под дивним гипсаним плафоном. Брзим покретима Фирер је ушао и ишао од једног до другог, поздрављајући се са сваким и мењајући по неколико речи. Поред њега био је фон Рибентроп који је претстављао.

Фирер је пришао мени. Чуо сам фон Рибентропов глас који је изговорио моје име, престављајући ме. Дуг стисак руке. Поглед из великих плавих очију Адолфа Хитлера почивао је јасно и чврсто на моме лицу. Један љубазан осмејак ублажио је његове црте. Шмит поред мене рече :

„Господин Грегорић је поборник за ово што је данас овде свршено...“

Тако је Југославија приступила Тројном пакту.

Исто вече путовали смо према Београду. У салонским колима претседника владе седели смо Цветковић, фон Херен, немачки аташе за штампу у Београду др. Берге и ја. Разговарали смо о данашњем догађају. Цветковић рече :

„Сад ћемо, најзад, почети пуном енергијом да заводимо ред у земљи. Мора сад престати са британском пропагандом која је цели народ узбунила. Свака ствар сад мора да дође на своје место.“

Приметио сам да је заиста крајње време да се једанпут почне са одлучним мерама.

„До сада то нисмо могли,“ рече Цветковић. „Наш положај није био потпуно јасан. Али, после потписи-

вања пакта отпадају све препреке. Пре свега морамо сад да започнемо са великом пропагандом, да народу објаснимо суштину и садржај пакта. Ја ћу сам да говорим у свима већим местима и да објасним како стоји ствар са пактом и шта смо све постигли.“

Фон Херен се задубио са својим сарадником у разговор. У међувремену Цветковић додаде:

„То што смо ми добили није добио ни један народ. Приступањем пакту и оним додатним протоколом обезбедили смо нашу земљу тако да је њена будућност у сваком погледу стављена на чврсте темеље. Поред изјаве о гарантини за наше границе и признања наше пуне суверености и интегритета, поред гаранције да војска сила Осовине неће ступити на југословенско тле нити ће маршовати или путовати кроз нашу земљу, градили смо у још необјављеним додацима и за будућност.“

„Шта садржавају ти необјављени додаци? Ја сам добио о томе неке информације, али ми њихов тачан садржај није познат,“ упитао сам Цветковића.

„Пре свега, обезбеђено је за нас да после рата добијемо Солун. Друго, утврђена је привредна сарадња између Југославије и Немачке. Треће, обавеза Југославије да не дозволи противнемачку пропаганду у својим границама и, најзад, споразум о пропуштању транспорта са ратним материјалом и рањеницима преко југословенске територије. У овом се баш састоје огромне шансе за Југославију. Ако добијемо Солун и своју привреду вежемо са немачком привредом, имамо недогледне могућности економског развоја. Велики пут Дунав—Морава—Вардар—Јегејско Море, а самим тим привредна осовина Југоистока, дат је у наше руке. А у привредној сарадњи са Немачком видим могућност за полет, за благодање какво наша земља никада није познавала и никад није могла да претпостави.“

Цветковић ми је испричао свој разговор са Фирером који га је био позвао то после подне код себе. Фирер је нашао речи пуне симпатије и топлине за Југославију. Видело се, могло се приметити на њему, да је приступањем Југославије Тројном пакту извршен један чин до кога му је нарочито много било стало. А слика будућности, коју је развио пред очима југословенских државника у погледу развоја европског Југоистока и Југославије у наредном периоду, била је таква као што Цветковић и Цинцар-Марковић нису могли боље и лепше да замисле.

„За мене је јасно да Југославија има у Хитлеру великог пријатеља. То пријатељство морамо да негујемо. А погледи које Фирер има о нашем народу и о његовој улози у будућности, намере које одређују правац његове политике према нашој земљи и које ће тај правац одређивати и у будућности, дају ми право да са пуном енергијом поведем политику која ће нас на достојан начин уврстити у Нову Европу. Ја имам свету дужност према нашој земљи да водим такву политику.“

Цветковић је још дуго говорио о својим плановима. Сад треба да се изврши радикално чишћење. Све што неће пристати уз политичку линију коју ће Југославија сад да покрене мора да се уклони из јавног живота. Нови људи морају доћи на место старих.

Цветковић је изгледао пун одлучности и објашњавао је у најживљим бојама интензивну делатност која би сад имала да стоји пред нама.

Кад је прешао код Цинцар-Марковића у његова салонска кола, остао сам са двојицом Немаца.

„Хтео бих само да знам шта ће се од свих ових планова заиста спровести у дело,“ рече фон Херен замишљено.

„Надајмо се да ће се што више од свега тога остварити.“

„Цветковић сигурно има добру вољу, у то не бих хтео да сумњам. Али ако се он не одвоји од своје околине, која на њега утиче више него негативно, бојим се да ће бити још много компликација пре но што ће мо заиста и у унутрашњој политици Југославије видети јасну и недвосмислену линију.“

Морао сам фон Херену у себи да дам за право. Није било довољно да само Цветковић буде убеђен у исправност спољне политике. Било је потребно да се и унутрашња политика заиста у свему прилагоди спољној. А пре свега било је потребно старање о томе, да се енергија, која је била неопходна за овако велико дело, не изгуби у сталним и непрекидним навалама утицаја оне друге стране.

У Београду се у тим данима било говорило да ће политику пакта у самој Југославији можда морати да спроводи једна нова влада, која ће имати више снаге, и која ће унети више одлучности у целу ствар. Но свакако би Цветковић имао да припадне и тој новој влади, мада јој не би био на челу.

Вече је протекло у врло оптимистичком расположењу. Сви ми, који смо путовали посебним возом, били смо уверени да је сад заиста учињено једно дело које је за Југославију од исте толике важности као и одлука о уједињењу од 1918 године. И тек доцкан у ноћ, кад смо већ прошли Будимпешту, легао сам да спавам.

У својој великој соби за рад, у огромној згради Команде ваздухопловства у Земуну, седео је генерал Бора Мирковић. Био је интимни пријатељ генерала Симовића и водио је, као његов помоћник, целу персоналну политику у авијацији, а и многе друге послове. Мали и широк, оседео рано, био је фанатични непријатељ свега што је немачко, мада му је жена била Немица. То га је и удружило са Симовићем и са мајором Живаном Кнежевићем.

Било је 9 часова увече. Дан пре тога ставили су Цветковић и Цинцар-Марковић своје потписе на инструменат немачке хегемоније у Европи и тиме издали своју земљу. А још један дан раније почео је Мирковић да припрема и спроводи последње организационе одлуке које су ову двојицу, а са њима и Кнеза и све остале који су сарађивали у тој страшној издаји, једанпут за свагда искључиле из југословенске политике.

Често је он разговарао са британским ваздухопловним аташеом у Београду, својим добрим пријатељем, и претресао са њим проблеме ратне политике садашњег великог сукоба. И увек су се њих двојица сагласили. Југославија је морала да уђе у рат. Ту је могао Немачкој да се зада осетни ударац. Британска помоћ била је сигурна. Они многи апарати „Спитфајер“ и „Бристол-Бленхајм“ били су већ спремни за старт, у Грчкој, да

у масама дођу на југословенске аеродроме и да одатле спроведу циновски напад против Немачке, Румуније и Италије. И пуковник Самохин, совјетски војни аташе са капларским лицем, уверавао га је да ће у том случају и огромна ваздухопловна флота СССР учинити одмах своје.

Слика велике будућности отворила се пред Мирковићем. Част, слава и богатство. Велика Британија је моћна и богата. А са Симовићем и Илићем успеће већ њему, Мирковићу, да земљу постави на страну Енглеске. Тако ће он онда допринети да се Немачка схрва. А Енглеска награђује своје пријатеље.

Ушао је ађутант. Пријавио је:

„Мајор Данило Зобеница.“

Мирковић погледа на сат. Био је уморан и неиспаван. Радио је без прекида три дана и две ноћи. План је био тачно припремљен. Није се могла десити никаква незгода. Све мора да функционише као прецизна машина. Он извуче једну хартију из гомиле која је била на столу.

„Нека уђе,“ — одговори ађутанту отсечним гласом.

Мајор Данило Зобеница, командант тенковског одреда у Земуну, стајао је у ставу мирно пред Мирковићем.

„Седни,“ — рече Мирковић кратко и пружи му преко стола хартију. Био је то табак шпартане хартије канцеларијског формата, на коме је била оловком израђена скица центра Београда. Зелени и мрки кружићи и стрелице и мали крстићи оживљавали су тај кроки. Десно доле стајало је исписано калиграфски лепим рукописом: „Израдио мајор Живан Кнежевић.“

„Ево ти твој задатак. Кнежевић те је већ известио о свему, а ту су појединости за извршење. Зелени кружићи са малим стрелицама су твоји тенкови. Ту имаш

да их поставиш,“ — пуначка рука са тупим ноктима показала је на поједине тачке плана, — „на раскрсници код Лондона, на раскрсници између Претседништва и Министарства војске, код Аграрне банке, на Теразијама, пред Двором.“

Зобеница је детаљно посматрао план. Његове мисли радиле су грозничавом брзином. Тек дан пре тога чуо је први пут од мајора Кнежевића да је нешто у току. Кнежевић га је питао шта он мисли о положају. Рекао му је да је у пакту Југославија морала да се обавезе на безусловну и пуну демобилизацију и на укидање своје војне силе, да ће сви изгубити своје егзистенције, — сви они који су хтели да изграде своју будућност на официрској каријери. Да ће немачки гарнизони ући у Југославију и да Југославија мора да предузме нешто, врло брзо и врло одлучно, да мора да води рат ако хоће из тога положаја да се ослободи.

Зобеница је прихватио Кнежевићева излагања. Није држао много до њега, али је знао да је овај имао јаких веза, јаких и врло добро информисаних. Тај је морао да зна о чему се ради. И тако је одговорио да у свему дели Кнежевићево мишљење. Част и образ морају да се спасу, без обзира на то шта је имало да дође. Он је био сасвим за то. А и његови официри.

Кнежевић је на то одговорио да отаџбина рачуна на њега. Краљ ће преузети власт и наградиће све оне који ће у том часу бити уз њега и који ће га помоћи. Зобеница треба да разговара са својим официрима и да утврди шта они о томе мисле. Али, само опрезно, да се ништа не сазна.

И тако се нашао Зобеница изненада у самом центру спровођења завере. Разгледао је план врло пажљиво и одмах је сасвим конкретно размишљао о томе, кога ће од својих официра где да постави. Био је разговарао са њима и приметио је јасно да су после ње-

гових објашњења о положају сви склони да се безусловно ставе на расположење за Кнежевићеве планове.

Мирковићев глас прекиде његове мисли.

„Јеси ли разговарао са својим официрима?“

„Јесам, господине генерале. Сви су они уз нас, сви су они безусловно уз нас.“

„Врло добро,“ — опет рука показа на план. „Према заповести за покрет кренућеш из Земуна, прећи ћеш са својим тенковима мост и зауставићеш се одмах на означеним местима. Тамо ћеш наћи пешадију и митраљеze које ће дати друге јединице.“

„Да ли да пуцам, господине генерале?“

„При најмањем покушају отпора, без икаквог обзира имаш да употребиш оружје.“

Мирковићев глас био је тврд и одлучан. Већ је посматрао други табак са тачним распоредом за престојећу ноћ.

„Ти ћеш кренути тачно у два часа по поноћи, и бићеш у 2,10 код моста. Тамо ћеш оставити један тенк.“

„Ја ћу кренути у два часа, бићу у 2.10 код моста, оставићу тамо један тенк и кренућу затим даље на означена места,“ поновио је Зобеница наређење.

Мирковић се дубоко завалио у своју фотељу и испружио је своје одузете ноге далеко од себе под столом.

„А имам за тебе још и једно специјално наређење. Ти ћеш да га извршиш.“

Мајорове црте затегле су се. Мишићи на његовим образима задрхтали су и згрчили се, као два клупчета.

„Кад будеш завршио први део задатка и поставио своје тенкове на означеним местима поћи ћеш са осталим тенковима пред гардијску касарну. Потпуковник Пешић, командант првог батаљона првог пешадијског пука Краљеве гарде, и потпуковник Димић, помоћник

команданта другог пешадијског пука гарде, посвећени су у нашу ствар. Твој је задатак да заједно са њима водиш рачуна о томе да гарда не направи никакву глупост. При најмањем отпору имаш одмах да употребиш оружје. Сем тога имаш одмах да приведеш у зграду Главног генералштаба све команданте пукова и све генерале које будеш нашао у гарди. Одредићеш још једног сигурног човека са потребним војницима да ухапсе генерала Косића, ако би се тај појавио негде у томе крају.“

Аутоматски понови Зобеница наређење.

„Сад иди. То што будеш урадио радиш за Краља и отаџбину.“

Кад је остао сам Мирковић разгледа још једанпут распоред. Све је било предвиђено. Кнежевић је имао са својим људима да изврши сва хапшења. Претседник владе са члановима свога кабинета, командант Београда, начелник Главног генералштаба, командант Дунавске дивизије и један број генерала и политичара имали су да буду ухапшени између 2.30 и 3.30 часа. Телефонска и електрична централа, водовод, радиостаница, најважнија министарства, железничке станице, главни телеграф, — све је то имало до 2.30 часа да буде у рукама завереника.

Није било много сарадника на којима је био саздан детаљно израђени Мирковићев план. Шести ваздухопловни пук из Земуна, једна група ваздухопловних официра из Новог Сада и Панчева, тенковски одред мајора Зобенице, гардијски батаљон мајора Кнежевића, један мали број гардијских официра и један батаљон другог пешадијског пука, који је лежао у логору на Бањици. То је било све. А и у овим формацијама само неколико људи је тачно знало о чему се ради. План је био до последњег детаља смишљен и прецизно израђен. Он није могао да промаши. И командант жан-

дармерије био је посвећен. Жандарми ће добити наређење да остану у касарнама и да се не мешају.

Тешко и полако подиже се Мирковић из своје фотеље. Једном руком наслоњен на сто зграбио је другом оба црна штапа који су били наслоњени на зид. Сад, до 11 часова ноћу, није више имао посла.

Спорим корацима вукао се на својим штаповима кроз собу. У покрајњој одаји седело је неколико цивила који су устали кад је он ушао. Једноруки, широки бивши комита Бирчанин, са грубим, бруталним лицем и од никотина пожутелим, великим брковима пришао му је. Био је претседник Народне одбране која је, пошто је одиграла своју светлу улогу у ослободилачким ратовима, била постала место за купљење сумњивих егзистенција под апсолутно несумњивом масонском превлашћу. Иза Бирчанина стајао је Никодије Богдановић са црвеном трачицом легије части у рупици од ревера. Висок и витак, седе, високо подигнуте главе. Био је на челу Удружења резервних официра, човек који је раније био безусловно послушан Француској и који је пре неколико дана спровео у дело демонстрацију мале групе чланова своје организације. Поред њега, ћелав, испупчене лобање, стајао је професор Радоје Кнежевић, на чији рачун иде затварање средњих школа у Београду. Најзад било је ту још неколико мање значајних људи. Њихова нестрпљива питања Мирковић је пресекао покретом десне руке која је чврсто држала штап:

„Све је у реду. Све је предвиђено. А ако би при свем том дошло до каквог малера, чекају већ на аеродрому у Земуну авиони на наређење за покрет. Има места за све. Бензина довољно да стигнемо до Грчке.“

Било је 11 часова ноћу. Мирковић је поново седео за својим столом. Редом су улазили ордонанси код њега, примали наређења, отрчали са њима и моторци-

клима одјурили кроз ноћ. Стизали су извештаји. Био је грозничав темпо у тој димом испуњеној соби. Изгледало је, у последњем тренутку, као да ће се ипак десити непредвиђен малер. Међу дежурним официрима у згради Главног генералштаба није био ни један завереник, а при том је та зграда баш од ране зоре требало да постане централа за даљи развој догађаја. Најзад је решено и то питање. Успело је још да се, у последњем моменту, прокријумчари један од људи у завери. Тај ће морати да се постара за то да остали дежурни не сметају, како би завереници могли да уђу у зграду.

У 2.05 часа дошао је први извештај. Све је ишло као што је било предвиђено. У 2.30 јавио је Зобеница, а одмах затим Кнежевић, да је извршено поседање вароши, министарстава и генералштаба.

Одмах затим дошао је извештај пуковника Буразовића, који је са једном групом официра и подофицира ваздухопловства, заједно са потпуковником Месићем, заузео Управу града. Није испаљен ни један метак. Пред Управом били су постављени лаки топови и митраљези и без отпора предали су се чиновници и жандарми који су били у згради.

Да само успе све и са хапшењима, да се ту нешто не деси. Ваљда ће успети да се спречи, као што је било предвиђено, да се други пукови београдског гарнизона не умешају и да у последњем моменту не дође до каквог неуспеха. Кратак телефонски упит уверио је Мирковића да на аеродрому стоје спремни за деколажу велики тромоторци. То је била главна ствар.

Мирковић склопи очи које су га болеле. Сад је могао да чека.

Изненада зазвони телефон. Био је Симовић. Радо-сним гласом, са јасним призвуком триумфа, викнуо је кроз жицу:

„Све је у реду. Ситуација је чврсто у нашим рукама. Дођи одмах са осталима овамо преко.“

Мирковић дубоко одахну. Успело је дакле. И већ је, ослоњен на своја два штапа, стајао у суседној соби.

„Симовић нас зове. Идемо преко.“

Био сам у два часа ноћу још у редакцији. Велика пропагандна акција, нажалост закаснила, имала је да почне и да објасни народу цели комплекс питања у вези са новом организацијом Европе, а нарочито да објасни улогу Југославије и важност те улоге после приступања Тројном пакту. Било је потребно објаснити све огромне могућности које су се отварале пред будућношћу наше земље и све велике добити које је Југославија примила за уздарје за своје приступање Тројном пакту. Било је много посла те ноћи. Најзад сам уморан легао у кревет.

Још нисам био честито заспао, кад ме изненада тргну звоно телефона на моме ноћном столу. Сигурно је опет нешто запело у вези са сутрашњим београдским издањем. Био сам већ све тачно уредио и дао сва потребна упутства. Мрзовољно сам узео слушалицу.

Био је глас једног од мојих најближих сарадника, који се јавио кроз жицу.

„Нешто се дешава у вароши! На Теразијама стоје оклопна кола, тенкови, а мост за Земун је затворен. Баш сад су ми то јавили из експедиције. Продавци новина су једва успели да прођу кроз кордоне који су свуда постављени.“

Глас је био узбуђен, уплахирен.

Једним ударцем био сам опет будан и свестан свега. Шта би то могло да буде? Мере предострожности про-

тив нереда? Ваљда бих морао нешто да знам о томе? Или нешто друго?

Обукао сам се на брзину, узео из свога писаћег стола велики парабелум и сишао полако низ степенице. У степеништу сретох свога сарадника који ме је пробудио. Био је то административни директор „Времена“. И он је, силазећи из свога стана, пунио велики аутоматски пиштољ.

„Ја не знам шта је у ствари, али, Бога ми, не мирише на добро...“

Изашли смо на улицу. Радници експедиције били су заплашени. Осећај неког безименог страха лежао је у ваздуху. Полако сам ишао уз Дечанску улицу до првог угла, где је велика камена зграда Аграрне банке својом гломазном силуетом доминирала раскршћем. Ту је стајао кордон у пуној ратној спреми, са шлемом, нож на пушци. Млади официр ишао је од војника до војника и давао полугласно наређења. Појединачни ноћни пролазници бојажљиво су се губили у споредним улицама. Иза кордона, на такси-станици, стајали су шофери код својих кола и разговарали шапатам. У позадини видео сам један тенк, чије су цеви биле управљене у немој претњи низ Дечанску улицу, према згради „Времена“.

Пришао сам једном подофициру.

„Шта се то дешава, о чему се ради?“

Овај се кратко и промукло насмеја па одговори:

„Војска је узела власт у своје руке. Краљ је пунолетан.“

„А шта је са владом?“

„Појма немам. А и не тиче ме се.“

Вратих се према згради „Времена“. Погледао сам на сат. Било је око пола 4. Шта да радим? Очигледно је то што се сад одиграло био пуч. Онај пуч о коме

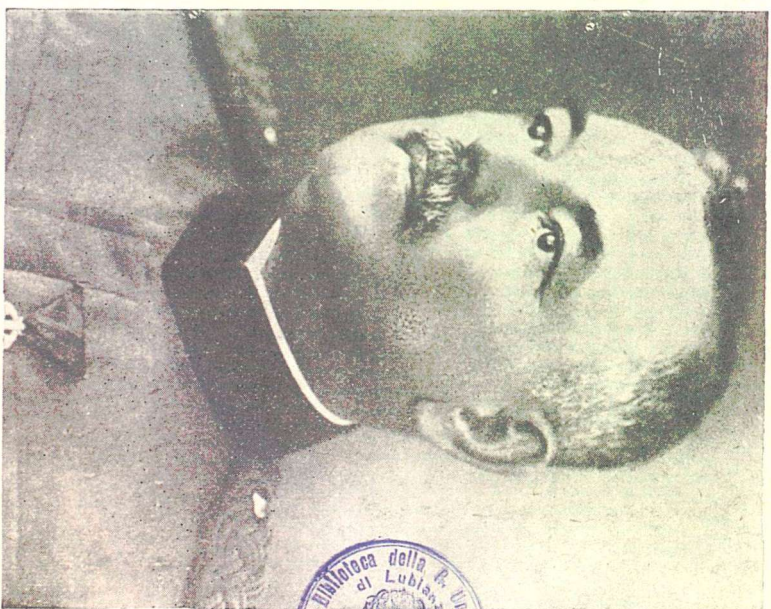
Др. Јурај Крњeвић, потпредседник ХСС, дугогодишњи претставник Мачеков у Женеви и Паризу, побегао је са Симиовићем из земље, на Мачековом месту, кад је Мачек одлучио да не настави бекство.

Инж. Август Кошyтић преговарао је у Мачеково име са Симиовићем и довео је Мачека у Београд, у Симиовићеву владу.

Милан Антић, министар Двора, сива еминен-
ција југословенске политике, био је један од
најутражајнијих људи око кнеза Павла.

Генерал Петар Косић, начелник Главног гене-
ралштаба, Краљев гувернер, покушао је безу-
спешно 27 марта 1941 да спречи пуч.

Последња, најкобнија одлука пре слома Југославије: др. Мачек попушта наваљивањима генерала Симиновића и улази после дужег оклевања у његову владу. На слици: Мачек пред железничком станицом у Београду. С лева: Шубашић, Божа Марковић, Чубриловић, Андрес, Мачек, Крњевић.

Др. Мачек полаже заклетву. Судбина Југославије је запечаћена. Да је он остао у Загребу, Симо-
вић не би могао да се одржи. Вероватно би дошло до нове владе. Југославија би могла да се
спасе. На слици (с лева): Андрес, Симоновић, Грол, др. Куговец, Мачек, Трифуновић, др. Торбар,
Јевтић, Слободан Јовановић (полускривен иза свештеника).

је говорено ту и тамо последњих дана. Увек се, међутим, сматрало да је немогуће да га ма ко спроведе у дело. Врхови војске били су уз Кнеза, уз пакт. Али, ипак је пуч сад био стварност; удар који је Цветковић још неколико часова раније сматрао глупом гласином, која је имала само да унесе панику.

Размислио сам о своме положају. Натраг у свој стан нисам смео. Сигурно ће ме тамо тражити. А затим, у самој ноћи, за време спровођења, — ко зна шта се све може догодити у оваквим приликама. Касније се каже да је то била револуционарна ревност, ако би требало наћи изговор за убиство.

Покушао сам из вратареве собе да добијем везу са Управом града, са претседником владе, са Двором, са Министарством унутрашњих послова. Узалуд. Телефони нису радили. Очигледно је телефонска централа већ била заузета.

Са Теразија чуо се тешки метални звекет тенкова или топова. Иначе пун мир. Никакав глас, никакав шум. Кад би само могла да се успостави веза ма са ким ко зна о чему се управо ради и како ситуација стоји. Где је министар војске? Где је Цветковић? Шта ради гарда?

Једна патрола, предвођена једним официром, нашла је брзим корацима уз улицу. Пред суседном зградом застадоше. Узбуђено, нервозно, звонили су и лупали у капију. Неуредан, поспан изађе вратар. Гурнуше га у страну. Улетеше у капију.

Било је крајње време. Морао сам негде да се склоним где ме бар у првим тренутцима неће наћи. А можда ће игра још и да се окрене.

Спорим, уморним кораком, као задоцнела ноћна птица, са руком у џепу на откоченом парабелуму, ишао сам улицама. Прво код сродника једног мог са-

радника. Тамо сам хтео да видим шта ће даље бити, како ће се ствари развијати.

И тако сам седео у једној соби, док се полако цедила кроз спуштену ролетну бледо-сива тишина јутра. Звонило је. Зар ме већ траже? Зграбио сам опет пиштољ. Био је шеф кабинета председника владе са својим братом. Обојица такође пробуђени усред ноћи, у пижамама преко којих су навукли на брзину капуте. Неочешљани, необријани, уплахирени, неиспавани.

„Председништво је опкољено војском. Зграда генералштаба прекопута је сва осветљена. Свуда стоје митраљеви и топови по вароши,“ рече ми шеф кабинета.

„А шта је са Цветковићем?“

„Немам појма. Покушао сам да некако дођем у везу са њим. Било је немогуће. Ваљда је ухапшен, ако није нешто још горе било са њим.“

Опростио сам се. Хтео сам да стигнем, пре него што сване, код неких познаника. Изгледало ми је да ћу тамо бити сигурнији.

Свитање, бледо и тмурно, лежало је над градом. Ишао сам споредним улицама. Сретао сам поједине људе и жене који су долазили са ноћног рада или ишли рано на посао. Једна мала кафаница још је била осветљена и отворена. Промукло певање дисхармонично је избијало кроз полуотворена врата. Ту вероватно нико још није знао шта се те ноћи збива. Био сам уморан. Телесно и духовно. Осетио сам да се све оно скрхало за што сам радио, да је све пропало у шта сам веровао и што ми је било пред очима као највећи циљ, највећи идеал. Осетио сам да је све било узалуд што је учињено у дугим ноћима пуним напорног рада, у дугим разговорима, вођеним жилаво и неуморно, у многим преговорима и покушајима, у напрезањима у којима се нисам штедео ни у ком погледу.

Осетио сам да је то што се збива тотална пропаст. Мутно-сиво јутро, које се полако претварало у дан, било је прави колорит за моје осећаје.

Стигао сам до својих познаника у тихој улици близу дунавске обале. Зазвонио сам. Видео сам збуњена, уплахирана лица. Одговорио сам механички на бојажљива питања. Нисам ни сам умео ништа да објасним. Хтео сам само мир.

Лежао сам тако у замраченој соби. Покушао сам да заспим. Непрестано, болно окретало се једно једино питање у мојој глави. Зашто? Зар је то могуће? Није ли то све глуп сан, производ пренадражених, преморених нерава?

Радио апарат у суседној соби доказао је, нажалост, да је била пуна, неумољива збиља, то што сам доживљавао. Говорио је о тешком положају у коме се налази народ и о томе да је Краљ одлучио да преузме власт, да су Намесници дали оставку, да војска стоји верно уз Краља и извршава његове наредбе, да је образовање нове владе поверено Душану Т. Симовићу, армијском генералу.

„Живео Краљ Петар II.“

Гласно је трештао радио, а затим дође химна.

„Боже правде, Ти, што спасе од пропасти до сад нас...“

Осетио сам да је то срамно исмејавање, свлачење у блато, крваво скрнављење звукова који су за мене увек значили много.

А затим један ратоборни марш :

„Спремте се, спремте, четници...“

Хтео сам да затворим апарат. Нисам могао више да слушам то што је долазило кроз звучник. Али можда ће доћи још каква вест, обавештења из којих ће моћи нешто да се сазна.

Дуго није долазило ништа, само је оно прво обавештење понављано сваких 10 минута, увек у оквиру патриотских и ратничких звукова. И најзад је прочитана краљева прокламација:

„Срби, Хрвати и Словенци! У овом тешком тренутку за наш народ, одлучио сам да узмем у своје руке краљевску власт.

Намесници, који су разумели оправданост Мојих побуда, одмах су сами поднели оставку.

Моја верна војска и морнарица ставила ми се одмах на расположење и већ извршава Моја наређења.

Позивам све Србе, Хрвате и Словенце да се окупе око Престола. То је најсигурније да се у овим тешким приликама одржи ред унутра и мир споља.

Мандат за састав владе поверио сам армијском генералу Душану Т. Симовићу.

С вером у Бога и у будућност Југославије позивам све грађане и све власти у земљи на вршење својих дужности према Краљу и отаџбини.

Петар II.“

Ово је била иронија. Било је страшно, то што сам чуо кроз радио. Како је могао тај 17-годишњи младић дати више гаранција за ред и мир народу него кнез, мудри политичар, који је осећао јасно сву тежину своје одговорности? Како је могао генерал, који је четири дана пре тога најоштријим претњама иступио против политике пакта, а самим тим и против мира своје земље, да добије у руке политику Југославије? Било је неразумљиво. Шта ли је замишљао млади краљ, кад је то потписао што се сада читало? Је ли он свестан одговорности коју је тиме узео на себе? Је ли он уопште у могућности да схвати положај и игру за коју је дао своје име? Је ли схватио шта то значи, ако се силом уклоне они који су били носиоци политике пакта са Немачком?

Кроз мали отвор међу завесама ушао је зрак сунца у собу. Весело су играли мали молекули прашине, ко-витлали су у златној прузи која је чак и на црном че-лику мога пиштоља изазвала мале, светле рефлексе. Очи су ме болеле. Полако ме је савладао умор. За-спао сам.

Гласна вика на улици ме је пробудила. Погледао сам на сат. Било је 9 часова пре подне. Једна група шегрта и ученика галамила је средином улице у про-лазу. Повици се дигоше из ње :

„Живео народ.“

„Живео Краљ.“

„Доле Павле.“

„Доле пакт, доле издајце.“

„Живела Русија.“

Ова глупа деца, која нису ништа знала и ништа разумела, — сад праве политику на улици. То треба сад да буде „ред у земљи“. И увек нове групе прола-зиле су улицама, иначе мирним и тихим. Све су се на-ново чули гласови сасвим младих људи. И увек најгоре и најниже погрде на адресу оних људи који су хтели, без обзира како и зашто, мир и величину своје земље, њену бољу будућност у безбедности и благостању.

Укопчао сам опет радио. Још увек фанфаре, још увек маршеви. Најзад једно ново саопштење прекиде музику.

„Прогласом Њ. В. Краља Петра II образована је нова влада која је овако састављена...“

А затим дођоше имена.

Већ код првог имена тргао сам се.

„Први потпретседник др. Влатко Мачек...“

Како то? Мачек се са пуном енергијом био залагао за пакт и за политику која је са тим била у вези, а и лично је увек био у најужим везама како са кнезом тако и са Цветковићем. Шта би то могло да значи? Да

ли је Мачек променио фронт, или је то био само један Симовићев потез, да његово име унесе у списак министара? Или треба то да значи да нова влада само уклања кнеза и Цветковића, а да иначе мисли да настави политику коју су водили први намесник и његов претседник владе?

Сва ова питања прошла су у једном тренутку кроз моју главу. Али већ наредно име прекинуло је ток мисли, грозничаво брз, и поставило ми нове проблеме:

„Други потпретседник професор Слободан Јовановић...“

Слободан Јовановић, велики човек масонерије, који је седео у позадини, који се крио иза заштите своје науке, који никада није иступао као активни политичар и који је ипак владао целим српским слободним зидарством. Јовановић, чији је мегафон и ученик, шегрт и извршилац био Константиновић. Како је тај дошао у једну владу са Мачеком? Глава српске масонерије, убеђени демократа, републиканац, јакобинац заједно са династији верним сељаком, Мачеком, — неразумљиво! А затим дођоше остала имена. Најзад би речено да су чланови нове владе положили заклетву пред краљем Петром.

Вртоглавом брзином ишле су моје мисли. Осећао сам физички бол у пренадражености живаца и мозга. Дакле сви су Хрвати из раније владе били остали, обојица Словенаца, па и муслимани. А од Срба, дакле, само она двојица, Будисављевић и Чубриловић, који су неколико дана раније изашли из Цветковићеве владе ради приступања Тројном пакту. Ту сам могао да назрем карактеристику владе. А стари Нинчић био је постављен за министра спољних послова. Где су њега ископали? Био је стар, потпуно глув и болестан. Можда је он постављен на то место зато што је пре много година једном био претседник скупштине Друштва народа,

кад је слаба и трошна Версаљска Немачка, преко Штресмана, пријавила своје приступање Лиги на Женевском Језеру. Будисављевић — министар унутрашњих послова. Дакле отворени непријатељ политике пакта и споразума са Немачком требало је сад да прави унутрашњу политику. Разуме се, Илић министар војске — ако Симовић постаје претседник владе, онда мора Илић да добије тај положај. Друкчије није могло да буде.

И одједном сам видео јасно пред собом шему нове владе. Српске демократске странке дале су свака по два човека у кабинет. А сви ти људи били су масони, познати, отворени поборници политике планова Великог Оријента и западне масонерије. Јевтић је био међу њима. Онај исти Јевтић који је Краља Александра одвео у Марсељ и кога сам неколико дана пре тога видео у алкохолном расположењу у једном београдском локалу, како наређује циганима да му свирају „It's a long way to Tipperary“, промукло пева са њима, а затим баца лево и десно богате бакшише, пошто су он и његово друштво за столом демонстративним одушевљењем плескали музици. Па и Миша Трифуновић, разуме се. Човек који је 7 марта поднео меморандум опозиције Кнезу. И најзад Милан Гавриловић, земљорадник, посланик у Москви, који је обавештавао своју партију и совјетско посланство у Београду детаљније и брже него свога претпостављеног министра. Левичар, анарходемократа.

Би ми сад све потпуно јасно. Основну ноту влади дали су српски масони, људи који су фанатичном љубављу и фанатичним уверењем били везани за Запад, а који су исто тако фанатично мрзели национал-социјалистичку Немачку. Хрвати су служили само као украс. Ко зна јесу ли уопште пристали да уђу у владу? А исто тако и Словенци. И ватрени говор, који је ра-

дио баш у том тренутку вриштао кроз етар, потврдио је моје уверење.

Говорило се о српској слободи, о мисији српског народа, о његовој части. Говорило се о упорној жилавости Срба и о њиховој храбрости из времена балканских ратова и Светског рата. Дух српских четника се пробудио, — викао је неко кроз етар. И одмах затим, да би то подвукао, радио је емитовао четничку песму.

Ни једна реч о Југославији. Ни једна реч о чињеници да је најзад ова држава већ 22 године била држава Југословена, а не само држава Срба. Је ли то био програм? Је ли то требало да значи ликвидацију Александрове творевине, ликвидацију резултата толиких ратова и толиких жртава?

Један члан породице, код које сам се склонио, вратио се из вароши.

„Једва сам прошао. Свуда војска, свуда гомила. Људи су већ сви пијани. Свуда се наздравља Симовићу, Енглеској, Стаљину, Совјетима, Рузвелту. Свуда се проклињу кнез, Цветковић, издајнице.“

Без даха, исецкан у превеликом узбуђењу — такав је био извештај који сам примио.

„Фукара, мангупарија вуче се улицама. Озбиљних људи нема. Једна разбешњена гомила подераних, прљавих фигура, измешана са гологлавим, чулавим девојкама и промуклим од драња ученицама вуче се улицама. Немачки саобраћајни биро је демолиран. Пред њим је изграђена ломача. Гори намештај, слике, хартија, заставе. Слично је пред италијанским „Енитом“. Исто је то пред зградом „Времена“. Пред немачким посланством и пред италијанским стоји војска. Иза ње псује и бесни гомила. Црвене заставе сам видео. Дигнуте песнице, транспаренте у којима се тражи савез са Совјетима, где се акламира Стаљин. Лудница је у вароши.“

Дакле све је било готово. Урлање једне групе демонстраната чуло се и у соби у којој сам седео. Знао сам јасно шта мора да дође. Такву увреду, такав ударац у лице Немачка није могла да прогута. Био је паклени план који су спровели у дело они јадници што су извршили пуч, план скуван далеко ван граница ове земље и заснован на глупости, славољубивости и грамзивости неколицине.

Одмах после потписа пакта, дакле, преврат, хапшење, демонстрације. Сетва вредног рада Роналда Кемпбела, и његових многих агената, добро прођубрена великом количином одлично инвестираних енглеских фунти, бачених на земљиште изровано пропагандом из совјетског посланства, проклијала је. Доновенова посета донела је своје плодове. Плотњиковљев рад, Самохинови напори, дали су резултате. Черчил, Рузвелт и Стаљин могу бити задовољни.

Неколико пута у току дана примио сам вести у своме склоништу. Демонстрације су се настављале. Биле су после подне још горе и још бешње. Транспаренти су ношени по вароши. Говорни хорови понављали су безброј пута на свима местима, на свима трговима, кроз све улице:

„Боље рат него пакт, боље рат него пакт!“

На улици делили су јевреји новац руљи, да је потстрекну на погрде и дреку, на бацање камења, на демолирање. Вино и ракија текли су безобзирце, плаћани од агената. Фукара могла је да пије колико је хтела. На енглеском посланству биле су обе капије отворене. Гомиле су улазиле кроз једну капију, добиле виски и новац и излазиле на другу.

И свуда међу сумњивим фигурама београдског подземља, међу којима се ретко кад видео који озбиљни и боље и уредније одевени грађанин, комешали су

се ученици са својим плавим капама. Није било предавања на дан потписа пакта и у наредним данима. Још јуче смо били о томе разговарали. Била је то одлука професорског друштва и наставника београдских гимназија, да децу пусте на улицу. Министар просвете није имао довољно одлучности да се умеша. Са образложењем, да је у појединим разредима гимназија дошло до демонстрација против политике пакта, заговорили су професори београдске средње школе. То је био утицај Радоја Кнежевића. Радоје Кнежевић, ма-сон високог степена, Симовићев пријатељ, кога је Константиновић поставио за краљевог наставника, био је претседник Професорског друштва. Он је морао свакако да има везе са онима који су припремали пуч. Знао је за пуч већ раније. Зато и то упућивање омладине на улицу, да се створи неодговорни елеменат, који ће пунити тротоаре и тргове и некритично понављати све оне усклике које чује и који му се сугеришу.

Замном су већ расписали некакве потернице. Тражили су ме свуда. Ту, где сам се био склонио, био сам сигуран. Али, две ствари су ме довеле до одлуке да сам изађем из свога склоништа и да се пријавим. Ухапшена је моја жена, запрећено јој је да ће бити стрељана ако не каже где сам се склонио. Она то није могла рећи, јер није ни сама знала. И најзад је пуштена. А ко је могао знати, ко предвидети шта ће се десити у наредним данима? А затим, добио сам обавештење и о томе да су нове власти тражиле од немачког посланства да ме изда, као да сам се тамо склонио. Нисам могао да дозволим да ми се пребаци, да се ствара фама како сам се ја склонио у једном страном посланству. И тако сам решио да преко једног познаника затражим од нових власти једна кола и слободан пролаз до Управе града.

Великим, затвореним аутомобилом прошао сам кроз варош. Поред шофера седео је војник у пуној ратној спреми. Улице су биле испуњене побеснелом гомилом. Са највећом муком кола су крчила себи пут кроз масу. Из буради се точило вино. Циганске музике, подеране, прљаве, заузеле су место на раскршћима. Пијана руља играла је око њих. На свима важнијим местима били су постављени митраљеви. На главним раскршћима стајали су тенкови. Пред Конаком неколико топова. Гомила је урлала и вриштала, акламирала Симиновића, Краља, Енглеску, Совјете, претила и проклињала кнеза и његову владу. И сам сам могао да се уверим да је било тачно што ми је речено још у току дана: била је свуда фукара, свуда подземље које је измилело из својих склоништа и навалило у град и које је побеснело ковитлало градским улицама. На крову једног аутомобила стајао је тамо један официр, на другом углу један поп, на трећем неки подерани агитатор. Није се чуло шта су говорили. Али, видело се да је све то било хушкање, распаљивање, потстицање.

Стигли смо до Управе града. У кабинету управника примио ме је велики, дебели авијатички пуковник Буразовић, коврцаво-чекињасте кратке косе над уским челом, дебелог, надуведеног црвеног лица са малим детињастим носом, у ратној спреми, стегнут посред гломазног трупа опасачем.

Где сам се био упознао са тим дебелим, крушкастим лицем? Одмах сам видео да га познајем, али нисам знао где да га сместим.

„Имам налог да Вас за неко време задржим овде,“ поче он високим дечијим гласом, који је био у смешном нескладу са његовом масивном, крупном појавом. „Јутрос сам примио тај налог и свуда смо Вас тражи-

ли. Како ћете дуго бити овде не знам. Можда ће трајати само неколико дана.“

„Учините што Вам је наређено,“ одговорио сам хладно. Било ми је потпуно равнодушно све што ће сад самном да се деси. Дело које сам сматрао својим животним задатком, обезбеђење и величина државе, било је пропало, било је разрушено. Све остало је било споредно.

Један ме жандарм отпрати до шефа опште полиције и успут се присетих, док смо ишли уским ходником, одакле ми је познат тај човек из кабинета управника града. Неколико дана раније видео сам га у пуној авијатичарској униформи у немачком посланству, приликом предавања једног немачког адмирала о поморском рату у Атлантику, на које је био позват и један извештај брoј људи из кругова политике, штампе и војске. Тада је носио орден немачког орла на црвеној траци око дебелог врата. Врло пажљиво је слушао предавање и бучно је давао израза своме одобравању. Сада је вршио улогу управника града превратничке владе.

Шеф опште полиције био је мој стари познаник. То је био тај који је у своје доба водио истрагу око оне брошуре о „гробарима Југославије“ и који није ништа нашао, разуме се. Касније сам једном дошао са њим у сукоб, кад је један од сарадника „Времена“ био безразложно ухапшен. Са значајним осмехом дошао ми је два корака у сусрет.

„Наређено ми је да Вас лишим слободе,“ — рече и погледа ме подругљиво.

Вратих му мирно поглед.

„Ви чините само своју дужност, ако извршуете наређења која су Вам дата.“

Наредио је да ме одведу. У једној малој соби, у којој је велики радио апарат репродуковао ватрени,

потстрекавајући говор лондонског радија на српском језику, претресли су ме. Све моје ствари су ми одузете, сем једне марамице. Из друге собе улазили су полицијски агенти и мали чиновници, а и неколико младих официра међу њима, да ме посматрају. Мислио сам да ће и физички напасти на мене, јер сам код многих од чиновника приметио малу британску заставицу у рупици од ревера. Али ништа се слично не догоди. Само су ме посматрали као дивљу зверку коју су баш ухватили.

Стрим степеницама одведоше ме на мансарду. Пред једним вратима смо стали. Чиновник, који ме је пратио, куцнуо је два пута о њихов прљави оквир. Изнутра откључаше. Пред нама је био полумрачан ходник, оскудно осветљен слабом сијалицом која је висила на жици са таванице. Неколико жандарма седели су око стола. Чиновник ме је спровео поред њих. Видео сам да многа врата излазе на тај ходник. Једна од њих створио је мој пратилац. На њима је био на малој картонској плочици исписан број 6.

Уђох. Неколико лица, која су се налазила у хелији, окренула су главе према вратима кад су ова отворена. Били су делом наслоњени на зид, делом су лежали или чучали на голом патосу.

„Ене-де, и Ви сте стигли,“ захух познати глас.

Пустио сам поглед кроз малу собицу. Видео сам и онога који ме је поздравио. Био је то бескомпромисни, одлучни вођа националних студената, висок и снажан, широких рамена. Пришао ми је и пружио ми своју ширу руку. Срдачно сам се поздравио са њим. Видео сам и остале. Мој ранији секретар био је ту. Затим један познати публициста, заменик шефа Југораса, и један његов сарадник, и још неколико познаника. Сви су се они распитивали како изгледа у вароши. Сви су они били већ у рано јутро извађени из кревета и ухапшени.

Провели су цело пре подне у једној великој соби у подруму, лица окренутих ка зиду, стојећи, док су се иза њих шетали полицијски агенти са пиштољем у руци. Стављено им је до знања да ће бити у тој одаји стрељани. И кад год би се врата отворила мислили су да је то већ крај. Тако су отстајали пуних шест часова. Тек после подне су спроведени горе у ћелију. Хвала Богу, бар је то мени било приштеђено.

Врата на ћелији отворила су се још једном. Појавио се један чиновник да нас распореди. Самном у ћелији остао је само публициста Клуић. Сви остали су подељени по другим ћелијама. Врата су се опет затворила. Остао сам са својим другом, са којим сам имао да делим ћелију.

Метар и 30 сантиметара широк и 3 метра дугачак био је простор у који смо стављени. Сем зидова, таванице, пода и једног малог, тешком решетком и мрежом од жице затвореног прозора, није било ничега.

Ипак сам те ноћи спавао, иако је ћелија била снажно осветљена, пуних дванаест часова на голем патосу, у пуном оделу. Огромно нервно напрезање тога дана захтевало је своје.

У пола три ноћу, после тешког дана испуњеног преговорима и узбуђењима, Цветковић се изненада тргао из сна. Звонио је телефон. Био је управник града Београда, Дринчић.

„Господине председниче, у вароши се крећу војска и тенкови у пуној ратној спреми. Нешто се крупно дешава.“

Глас је био узбуђен. Готово без даха. Готово исувише без даха. Цветковићу је изгледало да није добро разумео. Још није ни био сасвим будан. Упитао је:

„Каква војска? Која војска? Где је та војска?“

„Овде, усред вароши.“

Цветковић поћута неколико тренутака. Морао је тек да среди своје мисли. Морао је тек да се присети откуда то да се војска шета по вароши, а да он о томе ништа не зна. И одједанпут, једним ударом, схватио је шта се дешава.

То мора да буде пуч. То је пуч, о коме му је још пре неколико дана говорио бивши народни посланик, а сада начелник Претседништва владе, Микић. Тога дана је Микић улетео код њега у Претседништво, узбуђен и уплахирен. Нешто је причао и говорио да ваздухопловни официри нешто припремају, некакав пуч, некакав државни удар. Цветковић га је тада кратко одбио. Мислио је да су то опет покушаји да се пра-

ви паника, да би се спречила већ коначно донета одлука о потписивању пакта. И умало што није наредио да се Микић ухапси.

А и Нојхаузен, немачки генерални конзул у Београду, био му је пре неколико дана говорио о могућности једног државног удара, па му је чак споменуо и нека имена. Симовића и Илића, па и Бору Мирковића, ако се добро сећа. И тврдио му је да је он поуздано обавештен да ови људи нешто спремају. И да је потребно да се одмах интервенише ако жели несрећа да се спречи.

Све то прође Цветковићу кроз главу кад је узбуђеним гласом наредио управнику града да одмах дође код њега, на Дедиње.

Неколико тренутака размишљао је о положају. Само неколико тренутака, а затим је скочио одлучно, пун решености. Позвао је телефоном дежурног Краљевог ађутанта. Није могао одмах да га добије. Морао је да чека, и најзад окрете број министра двора Антића. Видео је кроз прозор како је један одред војске изашао на капију гардијске касарне, преко пута његове виле, и кренуо дугим булеваром Кнеза Александра ка вароши.

Антић се одмах јавио. Изгледало је као да је држао већ телефон у руци кад је примио позив. Брзо и узбуђено саопштио му је Цветковић кратко шта је чуо од Дринчића. Али усред разговора, вођеног брзо и испрекидано, чуло се у слушалици како је нешто металним звуком шкљоцнуло. Веза је била прекинута. Још једном је покушао Цветковић да дозове двор на Дедињу. Али овог пута је приметио да је његов апарат мртав. Искључен.

Морао је сад да се брзо домогне неких кола, да стигне до вароши, до Претседништва или до неке касарне и да организује отпор.

Једног од десеторице жандарма своје личне заштите, који су из ноћног комешања у гардијској касарни приметили да се нешто одиграва и били већ окупљени, потпуно наоружани, код баштенске капије, позвао је себи.

„Тркни брже до кварта и доведи ми старешину и једна кола.“

Жандарм лупи петама, поздрави отсечно и несташе дугим скоковима у ноћи.

Цветковић је изашао на улицу. Једна колона теретних аутомобила, покривених платненим крововима, кретала се низ улицу ка вароши. Један жандарм му је био саопштио да је иста колона била из вароши изашла овамо на Дедиње. Цветковић нареди:

„Заустави последња кола!“

Жандарм скочи, даде возару знак. Али овај, као да није приметио ништа, продужио је да вози за колоном. Тада му жандарм гласно викну:

„Стани бре! Зове те председник.“

Кола стадоше. Возар се наже и упита:

„Који то председник?“

„Председник владе, клипане један!“ дрекнуо је ражљућено жандарм.

Цветковић је пришао. Возар је био војник. Поред њега је још неко седео. У мраку се није могло видети да ли је то био подофицир или официр.

„Куда то возиш?“ упита Цветковић.

„Не знам тачно, са колоном у варош.“

У овом тренутку дошао је трчећим кораком жандарм, који је био послат у кварт, заједно са једним полицијским чиновником уз улицу. Цветковић остави возара који је своја кола одмах кренуо и покушао највећом брзином да стигне колону, која је у међувремену била наставила свој пут. Цветковић је осетио да је

жандарм, који је возару саопштио да је он ту, учинио грдну грешку.

Полицајац одговори на Цветковићево питање да нема појма о томе да се нешто дешава и шта се управо дешава. Нико га није известио, нико позвао телефоном, нико му ништа није саопштио.

Цветковић размисли. Да уђе у гардијску касарну било је можда исувише смело. Ко зна шта се у Гарди сад дешава. Можда је баш тамо седиште побуне. Брзо се окрете и нареди жандармима да пођу за њим. Другим корацима ишао је тихим улицама, поред вила које су биле у дубоком сну, према Бањици где је могао да се склони у касарни 18 пешадијског пука, чији је командант био његов лични пријатељ.

Али већ после неколико стотина корака чуо је иза себе хуктање великог камиона. Окренуо се. Жандарми су стајали око њега, пушке на готовс. Кочнице камиона зашкрипаше и тешка кола стадоше тачно пред малу групу. Хитро искочи из њега неколико људи у униформама. Један официр приђе Цветковићу и упери му пиштољ у груди.

„Господине претседниче, молим Вас да пођете самном!“

Жандарми су се згледали. У њиховим једноставним сељачким мозговима нису никако могли да изведу на чисто појаве које су се око њих дешавале. Гледали су у Цветковића и чекали су његов знак, да им нешто каже, да им нешто нареди. А овај упита официра:

„Ко Вас шаље?“

„То не могу да Вам кажем. Немојте да се одупирете и дођите самном.“

Сад је Цветковић приметио да је официр, капетан, био очигледно пијан. Клатио се на ногама, а из њега је избијала алкохолна пара. Настаде мала пауза. Има ли смисла дати отпора? Шта би се тиме постигло?

„Добро, идем са Вама.“

Попео се у кола. Седео је између возара и капетана. У брзој вожњи, захуктано, јурила су тешка кола кроз варош, дугим улицама, у правцу земунског моста. Цветковић је претпостављао да ће се вожња свршити код Команде ваздухопловства у Земуну. Али, на мосту су кола задржана. Неколико кратких наређења, и већ се кола окретоше и појурише вратоломном брзином уз улице, ка згради Главног генералштаба.

У исто доба ишао је брзим, дугим корацима ноћним улицама Београда усамљени пешак. Шешир је навукао дубоко на лице, оковратник свога капута подигао је. Очигледно је избегавао јако осветљена места и бирао мрачне улице. Сад је био стигао под Топчидерско Брдо. Застао је неколико тренутака и дубоко увукао ваздух у себе. Погледао је на часовник. Било је неколико минута пре три. Светлост једне уличне светиљке пала је на жуто-бледо лице: био је министар двора Антић.

Цветковић га је био пробудио. Он је покушао да дође у везу са двором. Приметио је да је телефонска веза била прекинута, па се онда брзо одлучио да крене пешке, јер ни он своја кола није могао да дозове ради пресечене везе. Имао је намеру да стигне до гардијске касарне.

И без даха стајао је пола часа касније пред генералом Стајићем, командантом Краљеве гарде. Зачудо је генерал био у својој осветљеној канцеларији, у пуној униформи.

„Шта се то дешава, господине генерале?“ упита Антић, и обриса великом, белом марамом влажно чело, још сасвим захуктан од брзог ноћног марша кроз град.

Генерал му без речи пружи табак хартије. Било је то једно писмо. Антић погледа на потпис, који је ка-

лиграфски лепим рукописом био исписан на крају текста: мајор Живан Кнежевић.

Писмо је било кратко. Кнежевић је саопштавао своје команданту да је свој батаљон извео на улицу, а да зато није добио наређење од својих претпостављених. Он мора тако да учини, јер је то његова дужност као патриоте, да оружаном снагом издејствује повлачење владе која је потписала срамни пакт са Осовином. Он моли генерала да му опрости овај самовласни чин, али није могао да поступи другачије, и истовремено преклиње генерала да се и сам придружи патриотском покрету.

Антић спусти хартију.

„А шта Ви на то кажете, генерале?“

Генерал поћута неколико тренутака па затим полако рече:

„Ја не знам шта се дешава. Мене су пробудили да ми предаду то писмо. Затим сам сазнао да је један потпоручник извео одавде један вод пешадије. Има неки немир међу људима. Неколико командира и команданата пробудили су своје људство. Ја, брате, не знам шта да радим, јер не знам шта се дешава.“

„Али нешто морамо да предузмемо!“ повиче Антић нестрпљиво.

„Разуме се,“ сагласи се генерал. „Али, пре свега, морамо да знамо шта се управо дешава. Неколико је официра дошло из вароши и они тврде да је војска преузела власт у земљи и да се краљ с тим сагласио.“

Антић остаде без речи.

„Краљ? Па то је потпуно немогуће. То је потпуно искључено. То мора да буде генерал Симовић, а можда и Илић са њим.“

Врата се бучно отворише. Крупан и широк у својој униформи, улете генерал Косић у собу. Он је спавао код краља, у дворцу на Дедињу. Као краљев гувер-

нер имао је и у двору собу на расположењу. И тамо су га пробудили и саопштили му да се у граду нешто дешава. Да су избили нереди, да се војска умешала. Неколико кратких питања, и већ Косић енергично и хладнокрвно даде своја прва наређења.

„Пошаљите одмах једног официра да доведе намеснике Станковића и Перовића. Нека се одмах пробуди гардијска артиљерија и нека се построји. Коњица нека одмах седла. Видећемо, може ли неко тако да ради у овој земљи шта хоће.“

Надмоћни мир и одлучност генерала Косића вратили су и команданту Гарде и Антићу поново хладнокрвност. И већ неколико минута касније била су оба намесника у касарни.

„Симовић изводи државни удар,“ рече Косић кратко намесницима. „Изгледа да има нешто војске са њим, и он сад поседа са њом најважније тачке у граду. Генерал Леко је отишао у 18 пук да га построји и крене. Изгледа да се Симовић служи паролом да је краљ са њим. Морамо одмах код краља, морамо га довести овамо да задржимо Гарду у рукама.“

Сви се сагласише. И тако пођоше сви заједно горе ка дворцу Дедиње. Косић, као краљев васпитац, уђе у спаваћу собу младог краља Петра.

Пажљиво га пробуди.

„Величанство, опростите што Вас будимо, али се дешавају врло крупне ствари.“

Високи, витки младић седео је уплахишено у своме кревету и слушао је шта му је Косић говорио. О Симовићу, о немирима које је Симовић извршио у вароши, о тврђењу да је он, краљ, са Симовићем споразуман.

Један лакеј помогао је краљу да се брзо обуче. Краљ још није потпуно схватио положај, али је осетио да се дешава нешто врло озбиљно.

„Та ја немам појма о овим стварима, генерале. Ја Симовића једва да познајем. А шта је са мојим стриком? Је ли он обавештен?“

Косић о томе није могао да дâ никакво обавештење. Ни он није знао шта се десило са Кнезом Намесником. Овај је био отпутовао и морао је сад да се налази негде у возу, у правцу Загреба.

Оба намесника, Антић, Косић и два генерала, који су својим дежурством били везани за двор, седели су заједно са краљем и саветовали су се. Ађутант, генерал Петровић, преузео је заштиту дворца. Пожурио је код страже и дао наређење да се нико не пушта у двор, па ма ко то био. Батаљон на стражи био је постројен и заузео је положаје око дворца. Краљ се са осталима упутио у гардијску касарну. Успут се реши да генерал Косић добије неограничена овлашћења да оружаном силом савлада пуч и да врати ред. Краљ, уплахилено, узбуђено, понављао је Косићу:

„Направите ред, ударите свом снагом.“

Према наређењу генерала Косића, у међувремену је постројен највећи део Гарде. Непомично стајали су стројеви, кад је млади краљ у пратњи генерала и обожнице намесника пришао војницима. Официри, који су малочас били пољуљани у своме ставу, не знајући шта се одиграва, сабраше се. Дакле краљ ипак није са завереницима?

Пред пуковима стајао је витки младић у униформи поручника ваздухопловства. Својим јасним гласом поздравио је постројене формације старим војничким поздравом:

„Помоз' Бог јунаци!“

Из сирових, свежих сељачких грла његових гарди-ста дошао је одговор, снажно и громко:

„Бог ти помогао!“

Полако је обишла мала група постројене редове, да би сви могли јасно да виде краља. Косић је ишао поред њега и већ је размишљао како ће наредне часове употребити за савлађивање побуне. Већ је имао потпуно одређен и прецизан план. Упутиће кратак ултиматум Симовићу, затражиће да се овај одмах повуче и подвргне, — а затим долази енергично свима мерама искључење свих елемената немира и нереда, који су везани ма како за заграничну пропаганду и за пароле које никакве везе немају са животом и потребама овог народа и његове војске.

Испитивачки је посматрао генерал лица официра, док је пролазио поред њих. При несигурној светлости није се могао јасно видети израз који је стајао у њиховим очима. Да ли је и међу њима неколико завереника? Овај капетан са приметно нервозним, малим трзајима око уста? Или онај потпуковник који је стајао пред својим батаљоном? Ако само Гарда остане чврста, онда ће све бити у реду. И верни Леко, управник двора, сигурно је у међувремену узео у своје руке пешадијске пукове, напољу на Бањици.

Још један поглед дуж савршено постројених и изравнатих редова, који су се губили у тами, а затим се група врати ка дворцу да испрати краља. Намесници и Антић остали су у дворцу, а Косић се поново упути у гардијску касарну. Сад треба да почне са угушивањем побуне. Пред великом капијом чуло се метално котрљање тенкова. Шта ли је то опет било? Један се мајор појави. Хтео је да разговара са Косићем. Генерал га прими.

„Господине генерале,“ рече мајор Зобеница исувише гласно, исувише узбуђено, „господине генерале, ја Вас молим да одмах пођете самном. Војска је преузела власт и генерал Симовић има налог од Краља да образује владу.“

„Лажеш. Ти си издајник!“ викну генерал, блед од беса, и окрену се официрима који су стајали у близини. „Одведите га, ухапсите га.“

„Нико не може мене да задржи,“ повиче Зобеница. „Официри су сви са Краљем и народом!“

У групи која се била сакупила око ове двојице настаде комешање. Неки су хтели, према наређењу Косићевом, да зграбе Зобеницу. Други, поколебани, а можда и упућени у заверу, гурали су се око њега и тако омогућили мајору да опет изиђе на касарнска врата.

Косић, у коме је киптао бес, послао је један ескадрон коњице на улицу да опколи и зароби групу тенкова. Брзим корацима кренуо је у зграду где је канцеларија Штаба Команде краљеве гарде.

Али поручник, који је био на челу одреда коњице, пришао је завереницима. А стража, савладана од официра који су на њу навалили, пустила је групу завереника у касарнски круг. Косић више није могао да стигне до Штаба Краљеве гарде. Велики број младих официра, потпоручника, поручника, испречили су му се на путу.

„Ви ћете са нама!“

И већ би Косић опкољен. Покушао је да употреби свој пиштољ, али му је овај отет. Десет, двадесет руку згрчило се у његову униформу. Почео је да удара око себе, борио се циновском, лавовском снагом против надмоћи младића. Његова униформа поцепана је на њему. Зграбљен, шчепан за руке и ноге, без помоћи, изгуран је, изнет до кола мајора Зобенице. Узалуд је покушавао да стресе са себе руљу младих официра. Викао је, псовао је, отимао се.

„Ипак морате, дакле, самном, господине генерале!“

Био је то Зобеница, са изразом подругљивог беса.

Гурнут у кола, стегнут, држан многим рукама, стиснутих зуба у немоћном гневу, — тако се одвезао Пе-

тар Косић, начелник Главног генералштаба и Краљев гувернер, ка вароши, Симовићу.

Зобеница уђе по други пут у касарнски круг. Завереници су се измешали са осталим официрима, који су, дезоријентисани, не схватајући, неодлучно гледали бујицу догађаја који су се те ноћи сручили на њих. Помешани са њима образовали су мале групе. Говорили су, уверавали.

„Краљ је са нама. Не верујте Косићу. Он је натерао краља да са њим изађе пред вас. Цела је војска са Симовићем. Ради се о нашој заклетви. О нашој дужности. Отаџбина је у опасности. Треба је спасти издаје.“

Узбуђено и страсно су се ређали аргументи, упечатљиво понављани безброј пута. А ако би се појавио још негде неки глас који је хтео да изрази сумњу, несигурност и неодлучност, одмах је надјачан, одмах је потопљен бујицом уверљивих излагања завереника. Нико није више могао ту да поврати дисциплину и ред.

Тако су завереници владали Гардом. Зобеница пак стајао је пред генералом Стајићем, командантом Гарде.

„По налогу генерала Симовића молим Вас да наредите свима командантима пукова да дођу одмах у Главни генералштаб.“

Стајић није могао, а можда није хтео да преговара. Пуковници су дошли. И ту су стајали сви у својим сјајним униформама, са својим златним ширитима, у својим блиставим чизмама. Команданти гардијских пукова, — команданти који никоме више не могу да наређују. Њихова Гарда била им се здружила у руци.

Један мајор одведе тако низ пуковника. Генерал Стајић остаде сам. Седе за свој писаћи сто, запали цигарету и полако пусти плави дим у ваздух. Тако га је затекло свитање.

У великој соби за рад начелника Главног генерал-штаба седео је Симовић. Поред њега, у дубокој фотелији, Бора Мирковић. Постепено један за другим стигоше приведени политичари. Неки радосни и пуни поуздања, — то су били они који су били посвећени у заверу. Други нервозни и уплахирени, — они који за заверу нису знали.

Бирчанин и Кнежевић били су такође ту. Поздрављали су оне који су стизали, приводили их до Симовића који је устајао са свога места и стискао пружане му руке. Из покрајње собе чуо се глас генерала Илића.

„Дакле, разумели сте добро: Краљ је преузео власт. Генерал Симовић је претседник владе. Ја сам постављен за министра војске. Ви имате да сачекате кнеза на загребачкој станици, да задржите воз и да га вратите овамо под стражом. Јамчите вашом главом да ово наређење, које вам издајем у име Његовог Величанства Краља, буде извршено у свему како треба.“

Кратка пауза, после које је Илић наставио, врло гласно, готово вичући:

„Дакле, разумели сте ме добро. Све је у реду. Свршите све онако као што сам рекао.“

Цивили су се били сакупили у једној другој соби и чекали су на Симовића, који је баш преговарао са хрватским министрима. Ту је био дебели, крупни Шутеј

са чијег је лица расположеног добричине нестала уобичајена, здрава, црвена боја, затим мршави, дугачки, намргођени Торбар и мали, хитри, живи Смољан.

Симовић им кратко саопшти да има по краљевом налогу да образује владу. Позвао их је да у ту владу ступе и да задрже своје ресоре.

„Ја просвједујем, прије свега, што смо нас три овђе тако усред ноћи дигнути из постеља и ухићени,“ почео је Шутеј.

„Не, не, нисте ухапшени.“ Симовић се љубазно и предусретљиво насмешио. „Само сте замољени да дођете код мене, пошто ја, нажалост, нисам могао да вас посетим јер није било времена.“

Шутеј остаде тврдоглаво при своме.

„Ја констатирам да смо ипак ухићени, премда Ви тврдите супротно. Не можете нас тако третирати. Ми уопће не знамо шта Ви хоћете. Каква треба то влада бити? И каква има изгледати њена политика? И шта к тому каже Намјесник?“

Симовић се још увек смешио, још увек љубазно, још увек предусретљиво.

„Кнез је збачен. Што се тиче политике нове владе, желим да прикупим све политичке снаге у земљи које имају заиста ослонаца и корена у народу. Цветковић ни у ком случају не претставља већину српског народа. Међутим, Др. Мачек и ви, господо, сте несумњиви претставници, легитимни претставници хрватског народа, исто тако као што Куловец може са пуним ауторитетом да претставља Словенце. Ја желим да образујем концентрациону владу, у којој ће бити заступљене поред претставника Хрвата и Словенаца и све српске политичке групе.“

Разговор је трајао још неко време. Хрвати су остали при своме. Прво морају да разговарају са својим шефом Др. Мачеком, а затим и са кнезом. Пре не могу

да се изјасне о новоствореној ситуацији. Симовић их отпреми у једну покрајњу собу и остави их тамо на-само, док се не успостави телефонска веза са Загребом.

Тек што је Симовић сео поново за свој сто, појави се један ађутант и јави му да је Цветковић у згради Главног генералштаба.

„Ето видите, драги господине Цветковићу, ја сам Вам стално говорио да ће тако нешто да се деси,“ поздрави Симовић Цветковића, кад овај уђе у собу.

„Шта ово све има да значи?“

Симовић приступи са својим љубазним осмејком, трљајући руке, ближе Цветковићу.

„Ето тако, млади официри, драги мој, млади официри. Ето видите шта ти младићи урадише. Они нису хтели да мисле тако као што сте Ви то желели. Имају јасне погледе и храбро срце, ти младићи.“

Цветковић је сео, а Симовић настави:

„И ја ето мислим да је најбоље да Ви лепо напишете овде своју оставку, драги мој господине Цветковићу“ — пред Цветковића стави на сто табак беле хартије, — „напишите лепо Краљу да предајете у његове руке оставку целе владе. Ја ћу са своје стране учинити све што је потребно да оставка буде и примљена.“

Цветковић је посматрао генерала, који се наднео над сто, и који је са развученим устима и непрекидним трљањем руку чекао да се на белој хартији појаве одговарајуће речи.

„Ја сам примио мандат из руку Кнеза Намесника па могу само њему да поднесем и своју оставку,“ рече Цветковић најзад, и одгурну пажљиво белу хартију од себе.

„Како год хоћете, драги мој, како год хоћете. Али Кнез Намесник није више Кнез Намесник, а Краљ је

са својим младим официрима потпуно сагласан. Ја сам од њега већ примио мандат за састав нове владе.“

Цветковић још једном одлучно одби да напише и потпише оставку. Симовић дозвола притиском на дугме неког млађег официра и нареди му да Цветковића одведе у собу код Хрвата.

Било је свануло. Сказаљке на зидном часовнику показивале су 6 часова. Симовић пређе у другу собу где су, око дугог стола за конференције, седели цивили. Ту су били окупљени политичари старих демократских странака, који су године провели у партијским зађевицама, намештањима и подметањима, који су годинама силом сузбијали све покушаје млађих националних снага или су те покушаје онемогућавали најпрљавијом пропагандом. Били су из разних странака. У прошлости су водили међусобне политичке борбе. Али једна веза постојала је међу њима, и била је јача од везе која их је везивала за њихов народ. Била је јача од политичких зађевица које су их раздвајале, од политичких комбинација које су их час спајале, час одводиле у разне таборе, у разне међусобне односе: била је то веза која их је везивала скупном припадношћу масонерији, веза која их је преко масонерије везивала за западне силе; за Француску раније, а сад за Велику Британију.

Слободан Јовановић, велики научник, звезда београдског универзитета и српске науке, шеф српске масонерије, са искривљеним раменима, великом ћелавом лобањом, малом шиљатом брадицом, стар и погурен. Поред њега грубо, сељачко лице земљорадника Чубриловића и његовог друга Тупањанина, једног од највећих букача које је икад југословенска политика познавала и које је икада парламенат примио међу своје зидове. Ситан и нежан изгледао је поред њих Божидар Влајић, један од шефова демократске странке, адво-

кат, који је све до тога дана био истовремено и адвокат немачког посланства у Београду. Он је био парадни германофил своје странке и помињао се увек, кад су се у посвећеним круговима правиле ма какве комбинације за стварање какве концентрационе владе. Одмах поред њега, надневши малу главу из чијих великих уста избијаху ретки жути зуби, дугог врата, Милан Грол, бивши управник позоришта, критичар, литерата, политичар, уметничка душа, Немац пореклом, председник демократске странке, убеђени народно-фронтавац. Жмиркавим, црвеним, крмељавим очима посматрао је старог професора Божу Марковића, који је некада у своме народу одиграо доста значајну улогу, а који је био исувише стар да схвати реалности савременог живота, везан са Великим Оријентом још из доба светског рата, кад је седео као емигрант у Француској. Широка масивна, са збрчканим лицем старог булдога, Бањанин, велики беседник, жилав и упоран у својој панславистички-слободоумно-демократској идеологији и своме култу Масарика и Бенеша. Поред њега тамно кошчато лице радикала Трифуновића, званог „Миша коњ.“ Тако су седели око стола ови и још многи други, и чекали су шта ће сад да се деси.

Симовић седе и поче:

„Господо, ви сви знате да је краљ, ослоњен на своју војску и морнарицу, ноћас преузео власт у земљи. Досадашње намесништво више не постоји. Досадашња влада дала је оставку. Војска је преузела сву власт и заузела све важније тачке у престоници. Из целе провинције имам већ извештаје, упућене ми у првим јутарњим часовима, да је верна војска свуда господар ситуације. Нигде се ништа није десило што би могло да претставља немир или неодобравање краљевог корака. Краљ је издао једну прокламацију коју ћу вам сад прочитати.“

Из великог омота извадио је Симовић једну хартију и почео да чита. Требало је то да буде прокламација. Била је сасвим у стилу оних хушкачких списа и пропагандистичких летака из британског или комунистичког извора. Говорило се ту о издајству земље и о плаћеним издајцима, о части, о образу који је окаљан, изразима уличним и недостојним.

„И то је краљ већ потписао?“ упита неко несигурним гласом, нарушивши нему тишину коју је произвело читање овог чудног документа.

„Уствари још није,“ одговорио је Симовић отегнуто. „Треба тек ми да то прихватимо, и да по томе дамо своје мишљење.“

Чула су се мишљења да тај текст не би био баш умесан. Брзо се приступило састављању другог, краћег, стварнијег. Симовић рече да ће тај текст одмах послати краљу на потпис, и већ после једва десет минута врати се докуменат, снабдевен потписом „Петар II.“ Било је то тако брзо, као да је краљ седео у покрајњој соби и само чекао да потпише хартију коју му је Симовић послао.

У међувремену Симовић је наставио:

„Краљ ме је овластио да вас сакупим и поверио ми је састав нове владе. Ја, међутим, сматрам да ситуација налаже стварање једне концентрационе владе и стога бих да вас замолим, да ви из своје средине предложите можда другог човека за претседника владе, ако сматрате да би неко други био погоднији од мене.“

Испитивачким погледом посматрао је Симовић људе који су седели око стола. Нико ништа не рече. Прво, сви су били свесни да је све то комедија, друго били су сви задовољни с тим да Симовић ступи на чело владе. Најзад је и Симовић рекао глупост. Ако је њему поверен састав владе, онда он није могао да изврши избор неког другог човека за круниног мандатора.

„Ја, дакле, видим, господо, да сте самном сагласни. Захваљујем вам на поверењу и хтео бих одмах да вам саопштим да је генерал Богољуб Илић одређен за министра војске, а господин Срђан Будисављевић за министра унутрашњих послова. Свака странка има да одреди по два претставника у владу. Хрвати су већ пристали да узму учешће у мојој влади.“

Људи око стола покренуше се. Ту и тамо чуо се шапат, којим су двојица на брзину измењали неколико речи. Зар су Хрвати већ добили везу са Мачеком? Или је Симовић слагао?

„И Словенци ће ступити у владу. Остаје нам само да одредимо српски део владе.“

Крештави, грлени глас Гролов прекиде га.

„Ја мислим да је сад најважније, пре него што пређемо на појединости, да одредимо министра спољних послова. Јасно је да ће догађаји ове ноћи у иностранству изазвати огромну пажњу. Најдаље у 9 часова мора нови министар спољних послова већ да прими претставнике стране штампе и да им да изјаву о политици нове владе.“

Конференција се сагласи са Гролом. Све гласове надвисио је глас Тупањанина, који је претерано јако и грубо повикао:

„То може бити, наравно, само Гавриловић.“

Реч је била о претседнику земљорадничке странке, посланику у Москви, народно-фронтовцу Др. Милану Гавриловићу. Али по том питању није се постигла сагласност. Било их је који су били против њега, било их је који су имали друго мишљење. Дигоше се гласови за овог и за оног.

„Гавриловић, — то значи рат,“ убаци неко.

И одмах, као да се чекало на овај сигнал, постави се захтев да треба прво расправити о томе, жели ли се

рат или мир. Какву, дакле, управо политику треба водити.

У међувремену ушао је у собу и Петар Живковић. Био је хитно позват, пошто се Бањанин није сматрао овлашћеним да се изјасни о сарадњи своје странке у Симовићевој влади без претходне сагласности са претседником странке Живковићем.

Симовић прекиде гласну расправу која се била развила о питању рата или мира, расправу гласну, нервозну, готово жучну. Кратким речима објаснио је Живковићу оно што је осталима већ раније био саопштио и показао му преко стола краљеву прокламацију. Живковић, стари завереник из 1903, упита са извесним другљивим призивом:

„А то је краљ потписао?“

„Разуме се.“

„Баш краљ, својеручно?“

Симовић је пропустио да одговори на ово поновљено питање. Окренуо се опет осталима и позвао их је да наставе са разговором о рату или миру. Неко је почео дуже образложење да је земљи потребан мир и да треба на сваки начин гледати да се све сврши у миру. Одједном је Тупањанин скочио, црвен у лицу, бесан. Обема песницама ударио је о сто.

„Шта ви овде причате о миру! То су глупости. Нема мира, никаквог мира. Данас смо свршили националну револуцију, а сутра долази национални рат.“

Многим од присутних изгледало је сувише смело да се унапред изјасне за рат. Неки су били искрено за мир, неки су тражили да се макар сачува спољни изглед, да се влада изјасни за мир и да се затим, ако би какви догађаји ипак наишли, већ све припреми за сваку евентуалност, у пуном наоружању и у пуном очекивању ра

Симовић је на крају резимирао резултат целог овог дуготрајног разговора:

„Дакле, ми смо за мир, ако је мир могућ.“

Он је у том тренутку тачно знао да је свесно рекао неистину. Мислио је: очуваћемо мир ако Немачка дозволи и прихвати то што се десило. Ако буде она пристала на то да Југославија постане сад британско упориште против Немачке, поприште совјетске и британске акције, аеродром за британске авијатичаре. Ако ће Немачка ћутати кад британске трупе буду ушле у земљу, и кад јадранске луке буду стављене на расположење британским подморницама и ратним бродовима као базе за њихову даљу акцију. Ако Немачка то све прими без реакције и ако на чин преврата, који је баш извршен, неће да предузме никакве мере, — онда ће мир бити очуван и то само тако дуго док Велика Британија или СССР не одлуче другачије.

Неко рече:

„Ако треба да докажемо Немцима да желимо да наставимо пут мира и да нећемо да с њима дођемо у сукоб, онда треба да узмемо Цинцар-Марковића за министра спољних послова.“

Тупањанину навре крв у главу. Изван себе од беса повиче преко стола:

„Онда бар позовите одмах и Цветковића. Онда да купимо цело то издајничко пактовско друштво. Постоји договор да Гавриловић постане министар спољних послова, ваљда се сећате тога, господине генерале? Не може се тако једноставно прећи преко нашег споразума!“

На доњем крају стола се неко накашља. Тамо на стаде мало комешање. Сад је било излетело Тупањанину, који није умео да се савлађује. Земљорадници су, дакле, били од самог почетка у завери. Они су, дакле, са Симовићем већ били споразумни и у појединостима.

Они остали, од којих неки, све до тренутка у коме су извађени из кревета и одведени у зграду Главног генералштаба, нису уопште знали да се нешто дешава и шта се дешава, приметили су тек сада да је политички део завере пре свега био уређен између Симовића и земљорадника.

Трифуновић рече својим муклим гласом:

„Не можемо, засада, да узмемо Гавриловића. Трајаће исувише дуго док он стигне из Москве. А што но Грол тачно рече, ми морамо већ за неколико часова да имамо министра спољних послова усред Београда.“

„Да узмемо онда Нинчића,“ чу се глас професора Слободана Јовановића.

Опет настаде разговор око питања личности министра спољних послова. Чуле су се примедбе да је Нинчић исувише стар, да он уопште више не може да прати догађаје, да је потпуно глув, да је тек пре два дана оперисан од жучи. Али, најзад, упркос протеста земљорадника, сагласише се сви остали. И тако позва-ше Нинчића.

Он се појави после кратког времена, заплашен, са малим дрхтавим корацима. Нервозни покрети његове главе били су јачи него обично, глава као да је била повучена ка земљи дебелим, великим, савијеним носем. Требало му је викати у уво оно што се од њега хтело. И он је пристао да прими ово место пуно одговорно-сти, мада је био тако слаб да се једва држао на ногама.

Сад поче расправа о подели појединих ресора.

У међувремену родио се дан. Из вароши долазили су извештаји о изгредима демонстраната, о комунистичким говорним хорovima, о црвеним заставама и болшевичким транспарентима. Неко рече Будисављевићу да треба пуном енергијом да ради, да одмах угу-ши немире. Али овај, са својим залеђеним осмејком и на свој љубазан, предусретљив начин, одговори само:

„Ја тек ваљда не могу да наредим да се пуца на људе који су за нас и за краља.“

Најзад се разиђоше. Влада је била образована. Ресори су подељени и нови министри одоше у своја министарства да одмах преузму послове. Били су, уствари, самозвани, јер нико од њих није видео краља, нико од њих није заклет, упркос коминикеу који је одмах ујутру издан и по коме је влада положила пред краљем заклетву.

Симовић остаде сам. Био је задовољан. Дело је успело. Официри су учинили све оно што се од њих тражило. Они политичари који су били у завери исто тако. А они који су тек накнадно, на самом састанку у генералштабу обавештени, придружили су се ствари онако као што је то Симовић очекивао. Све је прошло у реду.

А био је то сјајан трик, она ствар са младим краљем. То је била централна тачка, која је обезбедила успех државном удару. Удар је направио он, Симовић, са својим пријатељима, а младог, популарног краља, који ни о чему није знао и који због своје младости није могао да схвати одговорност због ових догађаја, поставио је као параван испред себе. Тиме је пажња гомиле скренута на пунолетство краљево, тиме је војска одмах чврсто зграбљена у руке, — па ако затим монархистичко и династичко одушевљење опет спласне и кад трезвене главе опет добију превагу, власт је већ чврсто у рукама завереника.

Народ у својој маси, сељак и грађанин, није хтео рат. У суштини је тај народ био, по својој већини, ипак сасвим задовољан што је приступањем пакту обезбеђен мир. Симовић је то врло тачно знао. Али тиме, што је краљ стављен у први план, скренута је пажња народа на другу страну, одвучена је она од самих догађаја и њихове суштине.

Према извештајима, који су стигли у првим јутарњим часовима, видело се да је трик заиста у пуној мери успео. Симовић је размишљао. Како је то, уствари, једноставно и како мало сретстава треба да се приграби власт. Неколико официра, неколико амбициозних политичара, припремање масе да у правом тренутку фукара изађе на улицу, много новца и један добар рекламни трик.

У истој соби, у којој је неколико месеци раније, пун загриженог беса, примио вест о своме уклањању са положаја начелника Главног генералштаба, Симовић је опет стајао на прозору. Посматрао је Претседништво владе, које лежи косо прекопута. Сад ће ући и тамо. Више неће бити двојства између владе и војске. Он ће држати и једно и друго чврсто у руци.

И само још једну ствар требало је свршити: оно неколико људи који су се сакупили на Дедињу око младог краља, и који су до сада, благодарећи једном верном гардијском батаљону и одлучности двојице ађутаната, умели да спрече да завереници дођу у везу са владаоцем. Кад увече стигне кнез Павле из Загреба, већ ће он привести у варош оно неколико људи са Дедиња. А, уосталом, ако завереници не могу да продру до краља, онда ни краљ не може изаћи са Дедиња, да евентуално негде направи неку глупост или да чак изјави да он није потписао ни прокламацију, нити пове-рио Симовићу да састави владу.

Симовић подиже слушалицу:

„Дај ми везу са енглеским посланством.“

ЈЕДАН КНЕЗ ОДЛАЗИ У ИЗГНАНСТВО

Дан је био напоран. Са уздахом олакшања кнез Павле се наслони у велику фотељу поред прозора салонских кола. Била су дошла за опроштај сва уобичајена лица. Цветковић још блеђи но обично, Цинцар-Марковић са својим сталним услужним осмејком, а ни она два нова човека, који су дошли на место Будисављевића и Чубриловића, нису унели неку нарочиту промену у целу атмосферу, у целу слику коју је пружала влада.

Сад је хтео и Павле да се одмори од напора последњих дана. Мислио је на свој дивни парк на Брду са лепим старим дрвећем и широким сочно-зеленим травницима, са старинским каминима у великим дворанама. Ту, најзад, моћи ће мало да заборави на нервозно ковитлање у Београду.

Да ли је било добро што Симовић није ухапшен? Антић је био за хапшење. Он је преко поверљиве дворске службе добио обавештење о телефонским разговорима које је Симовић водио на дан потписа пакта, а још и данас са појединим политичарима. Антић је тврдио чврсто и упорно да генерал, који у оваквим временима политичарима по сопственој иницијативи — и то још отворено, телефонски — саопштава да у војсци постоји апсолутно расположење против пакта, мора сдмах бити позван на одговорност. Али, Пешић је био

против тога. Добри, стари Пешић! Он је увек мислио о последицама које може имати сваки чин. И тако су се сагласили да Симовића оставе још неколико дана на миру, па да га затим коначно пензионису и интернирају.

Уствари, чудновато је што је Симовић разговарао са истим оним људима који су у данима, кад су се вршили они узбуђени разговори, кад се свет поцепао између за и против потписивања пакта, предали кнезу онај велики меморандум опозиције. И, уствари, то су били опет они исти људи које је још у децембру Симовић имао на својој листи, коју је у то доба предлагао кнезу. Не бави ли се можда тај човек још више политиком но што то споља изгледа? Уосталом, морало би ипак коначно да се спречи да војска и оно неколико славољубивих генерала једнако прелазе на терен политике. То је био основ зла још од 1903 године, још од оне историје са Црном и са Белом руком.

Па и Александар није био баш много умешан кад је Петра Живковића увукао у политику. А Црна рука се још увек по негде осећала и појављивала. Већ дуже времена, ето, седи пуковник Божин Симић у Москви. То је прави тип завереника, кова оних људи из 1903. Безобзиран и, пре свега, фанатичан присталица Русије, па и совјетске, ако је то потребно. Шта ли он сад ради у Москви?

Воз полако прође кроз неку осветљену станицу. Кнез је био уморан. Хтео је да спава, али помисао на Симића и на Москву ухватила се оштрим канџама за његов мозак. Москва је за њега, од катастрофалне 1917 године кад је толико његових сродника изгубило тамо и имања и животе, била предмет одвратности и извесног осећања страха, кад год је на њу помислио. Непријатна ствар је то, уосталом, било, оно обнављање дипломатских односа. Били су толико навалили, они

његови саветодавци, да на то пристане, док им није попустио. Тада је још изгледало да треба да се балансира, и да може да се балансира, и да се може балансирањем олакшати положај, ако се у целу ту игру унесе још једна компонента: СССР.

Кнез је мислио на многе извештаје који су му подношени у последњим данима о делатности многоглавог совјетског посланства. Била се тамо направила нека врста пропагандне централе око оног Руса са препреде-ном главом лисице, око оног Плотњикова. Па затим и Самохин, пуковник са ликом каплара, који се влада као војни аташе, а који је у ствари био човек ГПУ-а са налогом да прави „штимунг“ у генералитету. Па онда множина летака и малих брошурица које се увек ле-пршају кроз земљу и које се увек наново појављују у огромним количинама кад већ изгледа да су све сакупљене, — то је све сигурно било такође дело те двојице. Сигурно су их они ставили у свет, или су бар дали за то иницијативу. Шта све ту није стајало о словенској солидарности и Германству које је противник Словена. Па онда о великој Русији, мајци Русији, која ће се испречити између мале Југославије и велике Немачке, када једанпут ствари већ буду дошле до те тачке. И увек опет рефрен: војни пакт са Совјетском Унијом је једини спас за Југославију. Влада и кнез спречавају, међутим, тај пакт из својих себичних разлога. Јер су плаћени од Немачке.

Чудновато, да увек толико много људи наседа на те смешне паролe. Шта је Русија из 1941 имала заједничког или сличног са Русијом из 1914? Кад је Аустро-Угарска упутила Србији ултиматум, тада је постојала царска Русија. А цар је био Словен. И он се одмах сав заложиио за малу Србију, са целим својим огромним ауторитетом православног, словенског владара. Али сад тамо седе товаришчи са прљавим ноктима и нева-

спитаним понашањем, који су никли из неког малог азијатског села или јеврејског гета. Ти немају ничег заједничког или никакве сличности са Русијом царизма, са словенском Русијом.

Упркос умору кнез није могао дуго да заспи. Мислио је о сагласности која постоји између држања Симовићева, старих српских демократских политичара, британског посланства, пуковника Доновена и совјетских дипломата. Дувају сви у исти рог, ти људи. Изгледало му је, кроз зебњу, да влада ипак неће моћи да буде довољно одлучна да крене заиста у акцију против овог бесног ковитлања, хушкања и дошаптавања, притиска и подмићивања, пропаганде и безграничне глупости. Мораће ипак одмах сутра ујутро да разговара са Др. Мачеком.

И најзад га полако успава равномерна музика челичних точкова. На станици у Загребу стајали су убицајени чиновници, полицајци. Једни у униформи и врло отсечно и мушки, бацајући испод ока погледе на прозоре кнежевог вагона. Други у цивилу, са познатим кишобраном и са познатим наглашено-равнодушним лицем. Кнез посла Мачеку дуже обавештење. Нека седне одмах у ауто и нека га стигне на наредној станици, у Брежицама. Ту ће ући у дворски воз и заједно са кнезом доћи на један дан на Брдо.

Требало је врло много још да се разговара, а Др. Мачек био је једна хладна, сређена и, пре свега, поштена глава на коју се кнез увек могао да ослони.

Кнез подиже мало завесу и погледа на перон. Баш је наилазио, важног лица, дугачким корацима армијски генерал Недељковић пероном према возу. Шта ли је тај човек хтео? Кнез никога није мислио да прими. Али кад се појави командант армије у Загребу, мораће са њим да проговори неку реч.

У салонским колима стајао је генерал пред кнезом.

„Ваше Краљевско Височанство, ја имам налог од Његовог Величанства Краља да Вас замолим да се одмах опет вратите у Београд,“ рече генерал претерано гласно, жмиркајући нервозно очима.

Кнез га је погледао, не схватајући смисао речи. Шта ли је хтео тај човек коме су стајале грашке зноја на челу ?

„По чијем налогу треба да се вратим и због чега?“ упита кнез, развлачећи сваку реч као да није разумео шта му је Недељковић саопштио.

„Министар војске генерал Илић саопштио ми је у име Краља да Вас замолим да се одмах вратите у Београд. Краљ се прогласио пунолетним и преузео је власт.“

Кнез седе и завали се у фотељу. Затворио је очи. И брзо, страшно брзо почеле су његове мисли да круже око овог несхватљивог саопштења које му је баш сад овај човек у генералској униформи саопштио. Мали, млади Петар прогласио се пунолетним? Па то је глупа шала. Младић је исувише добро васпитан, исувише веран садашњим односима, па да учини овакву глупост. А сем тога, никада не би то урадио према својој стрици. А генерал Илић треба да буде министар војске? То значи да Симовић стоји иза целе ове ствари.

Павле отвори очи и погледа генерала који је још увек стајао пред њим, мало ознојен и дишући убрзано. Оштар је био његов поглед.

„Да није то у вези са генералом Симовићем?“

„То не знам, Ваше Краљевско Височанство. Мени је саопштено да Његово Величанство Краљ захтева да се одмах вратите и да је поверио мандат за састав владе генералу Симовићу.“

Кнез је био устао. Било му је све јасно. Поновила се 1903, само у другом облику. Ипак би било паметније да је наредио да се Симовић ухапси.

Прекрстивши руке наслонио се кнез на прозор. Поглед му се укочио. Највећом муком савлађивао је своје узбуђење. Овом човеку у униформи није хтео да покаже шта се у њему одиграва, јер то што се одиграло у њему било је страшно. Видео је све потпуно јасно, кристално јасно: то је био крај. Је ли он био толико слаб, па је све то скривио?

Генерали су узели младог Петра у своје руке и искористили су га, њих двојица-тројица, за своје циљеве. И све што је Павле у току последњих месеци, напрегнутим радом и највећим савлађивањем својих навика и уверења, против свога енглеског васпитања и енглеског начина мишљења учинио да сачува земљи мир, — све је то пропало, све је то ваљда већ сада, у овом тренутку, разрушено.

Баш је хтео генералу још нешто да одговори, да га још нешто пита, кад улете један ађутант у кола:

„Ваше Краљевско Височанство, Др. Мачек Вас моли да на сваки начин сачекате још неколико минута на њега. За Вас лично и за земљу то је од највеће важности. Тако ми је рекао.“

Павле климну главом. Мачек сигурно има тачне вести о догађајима у Београду. Тако ће бар моћи да сазна нешто прецизније о стварима које су се одиграле те ноћи у престоници. Замолио је генерала да га сачека на перону. И неколико минута касније већ је седео Др. Мачек са својим доброћудним, широким лицем пред Кнезом.

Његов извештај био је кратак. Испричао је да га је Шутеј пре неколико часова позвао на телефон и да му је саопштио да су сви министри ухапшени у Главном генералштабу. Захтева се да Хрвати, на челу са Др. Мачеком, уђу у Симовићеву владу. Шутеј је Др. Мачеку и телефоном саопштио своје сумње у погледу аутентичности краљевог манифеста и изразио мишљење

да је то све игра Симовићева и његових помагача. Изгледа да је људима у Београду заиста успело да зграбе власт у своје руке.

„Дођите самном до Шубашића у Банске дворе. Ту можемо о свему да разговарамо, Ваше Краљевско Височанство,“ рече др. Мачек, пошто је завршио свој извештај.

„А генерал Недељковић?“ упита кнез.

„Тај има да нас дотле сачека на перону, а ја ћу оставити неколико својих људи овде. Они могу да га чувају да он не побегне и да не направи неку глупост.“

Недељковић је хтео да протестује, али је морао да послуша.

И тако су сад у соби за рад бана Шубашића седела ова три човека и разговарала, саветовала се.

„Пре свега морате остати овде, Ваше Краљевско Височанство, у Загребу, док се ствари даље не разјасне. Ја нећу дати своје претставнике за владу, па ћемо онда видети шта ће Симовић моћи са својим људима да уради, овако сасвим без Хрвата.“

Био је то Др. Мачек, који је после једног кратког резимеа ситуације ово предложио кнезу. Кнез је посматрао своје нокте.

„А Ви, господине Шубашићу, шта мислите Ви о томе?“

Гладак као јегуља, савршен у својим учтивим формама, са својим сталним девотним осмехом и финим, пригушеним гласом рече Бан:

„За Ваше Краљевско Височанство било би то свакако најбоље. Разуме се, могло би се поставити питање како ће се догађаји развијати затим даље, у коме правцу.“

Кнез је приметио Шубашићев тон. Била је велика разлика у држању између Др. Мачека и Шубашића. Мачек је свакако био потпуно лојалан. Лојалан и пре-

ма кнезу, према држави. Шубашић се правио као да жели претходно још да утврди шта се управо дешава у Београду, пре но што би се везао за један савет или једно мишљење. Кнезу сину кроз главу: да није и овај у завери?

У међувремену, Мачек настави:

„Овог Недељковића ћемо одмах ставити на расположење. Узећемо команданта дивизије, генерала Марића, и поверићемо му вођење армијске области. Марић је Хрват и апсолутно Вам је одан. Могли бисмо онда да разговарамо са Симовићем и да затражимо да се он опет повуче.“

„А ако то Симовић неће хтети? А ако они који стоје уза њега у земљи, а још више они који стоје иза њега ван граница и који су сигурно врло моћни, неће ни у ком случају хтети да попусте?“ упита кнез и погледа Мачека отворено у очи.

„Онда ћемо дати Симовићу ултиматум са кратким роком, а ако не попусти одмах, кренућемо са лојалним пуковима на Београд. Ако ће се негде појавити одлучан отпор против Симовићевих снага, а тај отпор буде окупљен око Ваше личности, онда ће ваљда остали гарнизони добро размислити пре него што приђу Симовићу.“

„А мој нећак, краљ?“ упита Кнез.

Сад заћута и Мачек. Ту је баш била главна тешкоћа. Ту је баш била главна поента мајсторски искованог плана завереника. Војска је била заклета краљу. Ако сам Симовић иступа у краљево име, а против кнеза, онда ће бити војска која ће остати уз кнеза, уствари, побуњена против краља, дакле против своје заклетве.

Мачек размисли неколико тренутака, али се брзо досети :

„Марић је енергичан, а народу треба објаснити, пре свега војницима, да је краљ заробљеник завереника и да ми крећемо зато да га ослободимо.“

Али кнез примети у Мачековом гласу, који није био више тако одређен, да питање, које је морао поставити, ипак претставља озбиљну и тешку ствар. Ипак Мачек је остао при своме плану. Шубашић се држао све више и више резервисано, налазио је многе разлоге који су налагали опрезност. Разводњавао је систематски и врло вешто све што је Мачек говорио. Разуме се тако, да са Мачеком није долазио у размимоилажење. Најзад рече Павле:

„Ви добро мислите, драги мој господине Мачек. Али то не иде тако, као што Ви ствари замишљате. Пре свега би то значило грађански рат, и то грађански рат између Срба и Хрвата. А то је баш оно што ја нећу. Због тога сам ја још пре две године покушао да целу своју политику поставим на темеље споразума између ова два народа. Ако Ви сад кренете са војском из Загреба на Београд, направили бисте отворени српско-хрватски сукоб. А то је, ван сваке сумње, распад државе. А с друге стране ја имам и жену и децу. Они седе у Београду, дакле у власти побуњеника. Као државник не могу да узмем на себе одговорност да бацим земљу у грађански рат, а као отац не могу да оставим своју породицу на цедилу.“

Др. Мачек је хтео још нешто да одговори, али га је кнез покретом руке пресекао већ при првим речима.

„Не, не, не. Ја већ знам шта треба да радим. Не иде како сте Ви хтели, нажалост. Кола су пошла низбрдо и ја не могу више да их зауставим. Ако Ви уђете са својим људима у владу, као што то тражи Симовић, онда ћете имати толико утицаја да ће Вам бити могуће да спречите најгоре за земљу. Имам у Вас пуно поверење, а и у господина Куловца. Он и његови Сло-

венци су свакако за политику пакта, већ и зато што су највише изложени. На њега можете да се ослоните. Ја идем за Београд. Останите Ви овде и покушајте да одавде узмете што јачи утицај на ствари.“

И на Шубашићев предлог одлучише да Шубашић пође за кнезом.

Мачек и Шубашић отпратише кнеза до станице. Позваше генерала Недељковића из собе у комесаријату железничке станице, где је овај дотле нервозно шетао, и саопштише му да ће кнез да путује за Београд. Недељковић је одредио још неколико млађих официра да путују дворским возом. Кнез се попео у своја кола. Др. Мачек остао је на перону и гледао је за возом који је полако кренуо према Београду. Неколико тренутака изгубио се његов поглед у правцу којим је ишао воз. Затим је затресао својом седом, сељачком главом и пошао тешким корацима ка излазу. Он је имао искрене симпатије за кнеза. Шта ли ће тај човек још да доживи са оним безобзирним људима којима је пошао ?

Пут до Београда није био пријатан. Кнез је говорио врло мало. Шубашић је такође био доста ћутљив. Трајало је читаву вечност, док је воз стигао у близину престонице. Безгранична равница, лево и десно од као лењиром право повучених колосека, лежала је зелена под првим топлим зрацима пролетњег сунца. Сељаци су били ту и тамо по пољима. Мале вароши, које су широко заселе у равници, биле су једина промена која се пружала погледима. Све су биле једнаке. У свима су се налазиле улице Краља Петра и тргови Краља Александра, или обротно, улице Краља Александра и тргови Краља Петра.

И у свима су живели мали претседници општина, и трговци, и занатлије, и неколико чиновника. Седели су ти људи тако у ширној панонској равници, уствари да-

леко од Европе. Ту, у тим малим варошицама, ништа се није знало о огромним одговорностима и о великој политичкој игри, од које је зависила и судбина свих њих, и претседника општина, и трговаца, и занатлија, и чиновника. Ту је живот текао мирно, иако се цели свет тамо негде далеко сударио, иако је оружје ударило на оружје. Понекад је отишао неки од младића из града, па се затим вратио на отсуство са војне вежбе, преплануо од сунца, са мало грубљим понашањем. Био је предмет радозналост посматрања неколико дана.

Али обиље јела и пића било је исто, и остало је исто, и остаће увек исто, ма шта се десило са том равницом и са малим местима која су по њој широко засела. Равница и њено обиље ударили су свој печат и човеку. Он је широк и сит. Сви су они такви. Грде владу и власт, јер то спада у бон-тон. Али не сувише гласно, да то власт или влада не би случајно чули. И кад дође једном до избора, онда се осећају важним грађанима.

Било је већ вече кад је воз ушао у земунску станицу, у предграђе Београда. На перону стајала су два официра у авијатичкој униформи и једна чета војника. Били су то пуковници Савић, Србин, и Рубчић, Хрват. Кнез је имао ту да се скине, а не у Београду, да се не би изазвала пажња.

Помирен са судбином, кнез сиђе са воза. Он се био решио да се не одупире и да се пред тим људима, који тако наивно мисле да могу са јефтиним фразама и сретствима насиља да праве политику, ни једним знаком не покаже slabим или застрашеним. Савић је био раније његов ађутант. Поступао је лепо са њим, са тим авијатичарем, који у својој струци није много учинио, али је зато умео у толико боље да се креће у двору и по салонима.

Пуковници узеше кнеза између себе. Савић га ухвати за мишку. Учини тако, као што чине полицајци кад неког хапсе. Кнез га погледа малим, ироничним осмејком. И полако, као помало постиђена, рука се опет одвоји. Савић је гледао право пред себе док је ишао поред кнеза до великог црног аутомобила који је чекао пред станицом. Кнез и оба пуковника уђоше у кола. Поред возара седео је један капетан, чије лице кнез није могао да препозна. Али је зато познао кола. Био је то велики Кадилак претседника владе. Шта ли се десило са Цветковићем?

Док су се кола брзо кретала ка мосту, према граду, наже се капетан према возару:

„Дакле, пази сад. Кад стигнемо до Теразија, па ако ти кажем да возиш споро, а ти успори. Ако ја искочим из кола искочићеш и ти, са своје стране, и изгубићеш се што пре, што брже. Кола ћеш да оставиш.“

Возар климну главом у знак да је разумео. Покушао је да схвати шта би то наређење имало да значи. Годинама је возио високу господу, али се у његовој каријери још није било десило да вози једног заробљеног и ухапшеног кнеза. Па затим чудно наређење са остављањем кола и искакањем.

Одједном прође као ледени удар кроз шоферов мозак. Осетио је како му је изненада избио зној на све поре. Он је ишао данас преко Теразија и видео је поворке демонстраната, одрпане фукаре из предграђа, са њиховим пијаним заурлавањем и дигнутим комунистичким песницама. Зар су хтели кнеза да предају тим људима? Није могло ништа друго да значи то наређење, ако се посред улице, посред једне гомиле демонстраната, напусте кола.

Возар стеже зубе. Мишићи на његовим вилицама набрекоше. Био је научен на ред, на то да стоји мир-

но. А данас је све то било сасвим другачије. Гомила је могла да урла улицама како је хтела и шта је хтела, а жандарми су стајали потпуно пасивни, готово заклоњени да их нико не примети. Имали су очигледно наређење да ни на који начин не иступају против демонстраната. Човеку је изгледало као да је дошао смак света. Читао је нешто о револуцијама и слушао о томе, али никад није могао да замисли нешто одређено у вези са том речју. Тако као што је ово данас у Београду, — тако мора да изгледа револуција. Био је научио да слуша наређења. Дакле сад није имао да мисли шта ће бити после, шта ће се десити. Ако добије на Теразијама наређење да стане, он ће то и да учини и искочиће из кола и оставиће их као што му је капетан рекао.

Али, до тога није дошло. Он није добио наређење да стане и кола су несмањеном брзином прошла споредним улицама, све до великог каменог здања Главног генералштаба.

Кнез изађе. Поред њега лево и десно оба пуковника. Кад је кнез хтео у степеништу да приђе лифту, ухватио га је Савић опет за руку.

„Не, господине, овог пута можете и пешке да се попнете!“

На кнежевом лицу није се променила ни једна црта. Непокретног лика, чврсто стегнутих уских усана, наставио је свој пут међу својим пратиоцима. Само је његово лице постало још за једну нијансу блеђе но што је било обично.

У соби за рад начелника Главног генералштаба седео је Симовић. Око њега, у дубоким фотељама, генерали Илић, Бора Мирковић, командант жандармерије Костић и још неколико других. Ни један од њих се није дигао кад је кнез ушао. Али, ни један од генерала, који су намерно и наглашено лежерно седели, з/1

ваљени у својим фотељама, није погледао кнеза у лице. Најзад неко рече :

„Изволите седните.“

Хладан, потпуно безизразан глас кнежев одговорио је :

„Не. Ако ви седите ја ћу остати да стојим.“

И тако је стајао усред собе, у своме елегантном плавом оделу, обеју руку наслоњених на дршку кишобрана. Остао је тако до краја разговора.

Симовић је тражио од њега да одмах поднесе оставку. Према одлуци коју је створио унапред, Павле одмах изјави да ће захтев испунити али да тражи да се доведу и друга два намесника, Др. Станковић и Перовић.

Било му је свеједно, било му је све индиферентно. Видео је да се ситуација више није могла да спасе. Имао је само једну жељу: да сачува довољно снаге и да пред тим људима који су се најзад, осећајући се сигурним, осмелили и посматрали га дрско и подрумлииво, не покаже никакву слабост.

Тако је остао док нису из дворца Дедиње доведени намесници и министар двора Антић у генералштаб. Прво нису хтели да оставе краља самог, ова тројица. Али кад је дошао и кнез на телефон и кад им је дао налог да одмах дођу до њега, увидели су да је сваки даљни покушај отпора без икакве вредности. Опростише се од малог краља, који је цели дан провео са њима и само у подне био за кратко време на ручку код своје тетке, кнегиње Олге.

На белом табаку потписан је текст оставке. Три потписа, која су од 1934 године била исписана на свима важним актима, законима и указима, последњи пут су заједно стављена под један текст, — свакако под најсудбоноснији од свију текстова који су до сада намесницима поднесени на потпис.

Тако је Симовић постигао свој циљ. Послао је одмах једног генерала са писменом оставком на Дедине. Кад је краљ видео да су се заиста три намесника, а пре свега Павле, повукли, одлучио се да прими Симовићеву посету.

Тек увече дошло је, дакле, до првог састанка између последњег Карађорђевића и човека који га је против његове воље и без питања довео пре времена на престо и натоварио му на младићска леђа терет и одговорност владања. Том приликом је краљ први пут видео текст који је као његова прокламација прочитан у раним јутарњим часовима. И сазнао је од Симовића да већ седи у функцији једна нова влада, и то у његово име, у име Петра II.

Он је захтевао само две ствари: тражио је да што пре дође његова мајка код њега и да се његовом стрицу ништа не деси. Обећано му је да ће се обе његове жеље испунити.

Кнез Павле добио је рок од два часа да спреми своје ствари и да са својом породицом отпутује. Кнез, као и кнегиња и њихова деца, сачувао је до последњег тренутка своје живце, мада су у свима собама у Белом двору седели официри и посматрали подозриво сваки њихов покрет. У неколико кола спроведени су опет до Земуна и одатле су пошли према грчкој граници.

Тако је Павле са својом породицом пошао истим путем, којим је тек неколико месеци раније, са његовом приволом, прошао Милан Стојадиновић у Грчку, у енглеске руке.

11 ДАНА СИМОВИЋЕВЕ ВЛАДЕ

Прошло је тек неколико часова од пуча. Улицама је ковитлала још увек гомила и урлала своје пароле, дизала своје песнице, носила своје транспаренте, пила обилно точено вино и зевала у тенкове по раскршћима, у митраљезе, распоређене по важнијим местима, и у дугачке цеви противавионских топова. Стари Нинчић, са својим нервозним покретима главе, седео је према немачком посланику фон Херену. Он се одмах са њим састао, да му објасни да пуч није ниуколико ствар која има макакве везе са спољном политиком. То је једно чисто унутрашње питање. Цветковићева влада није имала више ауторитета да положај задржи чврсто у рукама. Расположење је свуда било толико против Цветковића, да је његова оставка била неминовна. Па пошто кнез није хтео да га пусти, морао је да иде и он. Баш тиме што су отишли кнез и Цветковић, два најнепопуларнија човека, и што је краљ проглашен пунолетним, моћи ће опет народ да се зграби чврсто у руке. Што се тиче спољне политике, понављао је већ по трећи пут Нинчић својим старачким гласом, пригушеним од превеликог, папагајског носа, неће бити никакве промене. Фон Херен треба да јави Берлину, да Југославија жели да настави спољно-политичку линију пријатељске сарадње са својим суседима.

Фон Херен је одговарао врло уздржљиво. Он не може да разуме, рекао је, да су као велеиздајници за-

творени баш они људи, који су се истакли као поборници за немачко-југословенску сарадњу. Он не може да разуме да је морала да се повуче влада која је потписала приступање Југославије Пакту трију сила. Било му је неразумљиво да је морао да се повуче и кнез, који је непосредно пред европски рат учинио званичну посету Берлину, и који се у последњим недељама отворено изјаснио за политику пакта. Најзад, неразумљиво је то да једна ствар која, по Нинчићевим речима, нема никаквог спољно-политичког значаја, налази свој израз у бесним против-немачким и против-италијанским демонстрацијама, као што се баш сада врше у вароши. Разбијање Немачког саобраћајног бироа, поновљени покушаји гомиле да навали на немачко посланство, претеће држање које гомила заузима према Немцима од јутрос, погрде и пароле које се чују по улицама, — све то не показује баш да се ради о некаквом унутрашње-политичком разрачунавању. Напротив, све то носи чисто спољно-политички печат, да се тешко друкчије може да сматра но баш превратом са чисто спољно-политичким тенденцијама. И најзад су и излагања лондонског радија од јутрос потпуно недвосмислена у томе погледу.

Све је то морао фон Херен да виче старом Нинчићу у уво, а ипак је изгледало као да овај није све разумео.

Нинчић је тресао главом и увек опет причао о разумљивом узбуђењу улице које се не сме схватити трагично, о чврстој намери да се настави спољно-политичка линија, за коју је једном већ утврђено да је добра, и о сличним стварима.

Опроштај је био врло хладан. Фон Херен је хтео да јави све то Берлину, али се могло претпоставити да размимоилажење, које је постојало између стварног положаја и речи старог, болесног и глувог министра

спољних послова, ни у ком случају неће моћи да изазове нарочито разумевање или одобравање.

А што се тиче Пакта трију сила, ту се Нинчић држао врло резервисано. Оно што је о томе рекао било је избегавање јасног опредељивања. Он је изјавио да Југославија неће порећи свој потпис на документу пакта и да тај потпис неће повући, али да још, пре свега, треба рашчистити тајне одредбе, јер баш у њима лежи главно тежиште.

У исто доба седео је у соби за рад генерала Симовића британски посланик Роналд Кемпбел. Ту се говорило другим језиком. Ту је Симовић јасно и без околишења изложио своје гледиште. Било је јасно да ће се спољна политика Југославије изменити из основа и да се мора изменити из основа. Само је потребно да Велика Британија прискочи у помоћ одмах и свим својим сретствима, као што је то договорено већ пре пуча. Кемпбел може да јави својој влади да је све у најбољем реду. Војска је потпуно на страни нове владе. Сад ће доћи до мобилизације. Разуме се, не отворено и јавно, јер би то могло да изазове какву прерану реакцију у Берлину, али до 3 априла војска ће бити доведена до ратног бројног стања. А 10 априла стајаће формације већ на свима одређеним местима и положајима.

Како стоји ствар са Турском, хтео је Симовић још да зна. И Кемпбел ту поче са широком причом. Говорио је о успеху који је Идн имао у Анкари и о успеху који је у генералштабним преговорима постигао сер Џон Дил, шеф Империјалног генералштаба, — једна прича коју је Симовић од њега већ био чуо, — па је затим говорио и о томе, како Турска, уствари, чека само на знак. А тај знак је дат сад државним ударом у Београду. Сер Арчибалд Вевел већ је спремио своје дивизије у Александрији за укрцавање. Трајаће још 10 дана, па ће све бити у реду. Дотле ће и Турска бити у рату.

Између Турака и Енглеза, који ће кренути из Солуна, већ је успостављена веза, а Југославија имаће да се прикључи. Дотле мора да се сачека и на сваки начин да се спречи да се, пре него што све буде готово, нешто не деси, што би могло да промени ситуацију.

„А што се тиче Русије, мислим да је ситуација јасна. Ви знате добро да Совјетски Савез иде с нама. Вероватно ћете још данас или сутра чути нешто занимљиво од Лебедева. Он је, колико знам, ступио у везу са својом владом, па ће Вам свакако моћи да саопшти то исто што сам Вам ја рекао. Ја сам са њим већ разговарао од јутрос, и он чека само шта ће на његов извештај Москва да одлучи,“ завршио је Кемпбел своја излагања.

И заиста се Лебедев после два дана пријавио код Симовића. Његово типично руско лице са широким јабучицама и плавим, доброћудним очима изражавало је задовољство кад је Симовићу чврсто стегао руку.

„Дивно, господине генерале, заиста дивно! Готово као наша октобарска револуција. Стратегија преврата функционисала је заиста узорно. Морам да Вам честитам, да Вам искрено честитам. Москва је врло задовољна. И Москва Вам честита. Примио сам од друга Вишинског налог да Вам службено саопштим следеће: Савез Совјетских Социјалистичких Република спреман је да са Југославијом склопи савез, какав још никада у својој историји није склопио. Савез који ће Југославији у пуном опсегу гарантовати њено постојање и њене границе, и који ће сваки напад на Југославију сматрати нападом и на Совјетску Унију. Ако би Немци напали на Југославију, црвена армија ће одмах ступити у акцију.“

Симовић је био пресретан. То је било више него што је он очекивао. Рачунао је са руском потпором, са совјетском помоћи. Рачунао је са испорукама ору-

жја преко Солуна, али није очекивао да ће доћи до аутоматске помоћи у тој и таквој мери. Шта сад још може да се деси земљи и шта сад још може да се деси његовој политици! Британија на југу, Турска која чека знак па да крене своје дивизије, и Русија која ће ударити одмах чим се Немачка помакне.

Стегао је Лебедеву у изливу велике радости обе руке.

„Био сам увек уверен да велики Совјетски Савез неће заборавити на свога малог југословенског брата. Реците својој влади да захваљујемо најсрдачније за ову потпору. Већ смо се једанпут борили раме уз раме, пре 20 година. Тада је то била мала Србија и дезорганизована царистичка Русија. Сад имамо Југославију, која ће поставити војску од један и по милион људи, и моћну црвену армију, која ми је увек била идеал у погледу своје савршене спреме и свога узорног морала. Ту мртва техника немачке ратне машине неће моћи ништа да учини.“

Лебедев је имао још нешто да каже: одмах мора неко да крене из Београда за Москву, да потпише војни пакт и да утврди све појединости. Пуковник Божин Симић седи, истина, у Москви, али он у актуелним генералштабним питањима није тако верзиран, а баш су то питања, питања заједничке стратегије, која треба рашчистити.

Симовић је одмах обећао да ће за неколико дана кренути делегација из Београда за Москву. Та делегација ће тамо да сврши све што је још потребно, уредиће све појединости, а однеће и Гавриловићу све потребне инструкције да се пакт што пре може да потпише.

Кад је остао сам, Симовић поче по своме обичају да великим корацима шета по соби. Готово му је било

необјашњиво, како је то све тако лепо свршено са Совјетима. Самохин, војни изасланик Совјетске Уније у Београду, говорио је увек, истина, о совјетској помоћи и ставио баш за случај пуча у изглед да ће та помоћ доћи. Али тако категорично се Москва досада никад није изјашњавала. Чудновато да Гавриловић из Москве није ништа јављао. Он је већ био информисан о догађајима у Београду и јавио је Симовићу уобичајеним путем, преко совјетског посланства у Београду, да разговори о уговору између СССР и Југославије још теку, али да се приближавају крају.

Сад треба само видети како ће се држати Немачка, да не учини ништа док не буде све готово, док се Енглези не буду искрцали и поставили довољно дивизија на Балкан, спремних за марш, док Русија са својом огромном снагом не буде завршила припреме за удар, и док ствари у Турској потпуно не сазру. Биће најбоље да се покуша преко Италије. Ипак су Италијани мекши и савитљивији. С њима ће ствар моћи свакако боље да се сврши него са штурим и крутим Немцима. А сем тога Италијанима лежи у крви дипломатија, и они су већ у толико махова показали таленат за посредовање.

Да ли да извести старог Нинчића о свима овим стварима? Симовић оде до телефона, проговори неколико кратких речи са Министарством спољних послова, па онда спусти слушалицу. Мада је био сам у соби није могао а да се гласно не насмеје. Било је ипак и сувише комично, то што је чуо. Баш је морао Нинчићу да се деси малер да сломи своју вештачку вилицу, поред свих старачких мука и невоља које су се обориле на сиромаша. И сад седи краљевско југословенски Министар спољних послова код куће и чека док му зубни лекар не направи нову вилицу. На срећу је Симовић довољно енергичан и довољно паметан. Њему не тре-

ба министар спољних послова. Он ће уредити све сам. Потпуно сам. Није му нико потребан.

Тако је већ сутрадан, танак и ситан, са својим интелигентним лицем маркантних црта, мало погрбљен, седео италијански посланик Мамели у Симовићевом кабинету. Своје живе, црне очи упио је у надмени лик генерала, који се трудио да буде што љубазнији и што предусретљивији.

Симовић је хтео да буде сасвим препреден, сасвим дипломата великог стила. Прво треба Италијана мало заплашити, па ће онда већ цела ствар да иде глатко. И тако је почео на широко да образлаже.

„...ето тако, екселенцијо, је Југославија, истина, потписала свој прилазак Пакту трију сила, и далеко је од тога да повуче свој потпис на томе документу. Али има ту неколико питања која падају врло тешко нама и нашем народу. Кнез и Цветковић били су исувише лакомислени. Ми не можемо тако лако да се одрекнемо својих најважнијих, својих животних интереса. Не можемо одустати, пре свега, од својих војничких и стратегијских интереса.“

Мамели је ћутао и посматрао пажљиво генерала који је седео према њему. Самозадовољни тон, којим је говорио Симовић, ишао му је на живце. Али као стари и искусни дипломата није ниједном цртом показивао шта мисли и није одавао ничим реакције које су генералова излагања у њему изазивале.

Генерал је наставио. Излагао је Мамелију своје гледиште о томе шта ће бити, ако Немци дођу са својим трупима на грчки фронт. Ако они нападну Грчку, онда ће самим тим доћи у Солун. А ако су Немци у Солуну, онда је Југославија затворена са свих страна, онда је Југославија потпуно опкољена, у мишоловци. То, разуме се, — и ту је Симовић мало подигао глас, — не може да се дозволи. Југославија мора, због сво-

јих животних интереса, да спречи да се тако нешто деси. Без обзира на пријатељство, и сва част пријатељствима, али од Југославије се не може тражити да дозволи да буде са свих страна заокружена, па да затим мирно чека шта ће даље са њом бити. Ради тога, нагласио је Симовић, Југославија је чврсто одлучила да у тренутку, у коме Немачка уђе у Солун, крене своју војску у Албанију, против Италијана, и оданде их потисне. Ако је затворен пут за Солун, онда мора Југославија да има другу могућност излаза из своје мишоловке.

Мамели је ипак учинио један мали гест, један гест који је изражавао његово бесконачно чуђење. Његова дипломатска каријера била је дуга и свашта је већ доживео. Али тако нешто му се још није десило. Шта ли је управо мислио тај уображени генерал?

Симовић је приметио гест, па је затим пожурио да ствар опет поправи. Италија мора да зна, и она то сигурно добро зна, наставио је Симовић, да војска Југославије може за кратко време да потисне Италијане потпуно из Албаније. Албанске луке, из којих су већ једанпут држава и војска емигрирали, неопходно су потребне за Југославију. А у том је баш и разлог што Симовић моли Мамелија, а преко њега Италију, за посредовање. Он је тражио да Мамели извести Рим о овом разговору, и да саопшти Риму, да би југословенска влада била врло задовољна, ако би Рим интервенисао у Берлину. Требало би да Рим у Берлину постигне да се немачка војска задржи где је, да не пређе грчко-бугарску границу и да своје трупе онда упути у правцу Солуна. Не постоји никакав други разлог до тај за Југославију, да почне рат. И најзад, — и ту је Симовић мислио да је учинио велики комплименат, — најзад ће Италија и сама, без Немаца, моћи да сврши ствар са Грцима. У то је он сигуран.

Мамелију је сад било јасно шта је Симовић хтео. Преко Рима хтео је да омогући да се британски план о фронту на Југоистоку може да приведе несметано у дело. Хтео је да Италија увери Немачку да немачка војска не треба да умаршира у Грчку. Хтео је да Грчка остане слободна за енглеско искрцавање.

Својим тихим, финим гласом је Мамели одговорио да ће јавити садржај овог разговора Риму, али да не зна како ће се Дуче односити према овакој ситуацији. Нагласио је и то, да је Немачка у својим одлукама ипак слободна.

Симовић је већ био наставио. Говорио је о томе како би Рим могао опет да одигра улогу од огромне важности, као што је то толико пута био случај. Нагласио је да ће за најкраће време већ бити успостављен и пун споразум између Београда и Немачке. Подвукао је да су оне глупе демонстрације на улици већ престале, и да се ради само о томе да влада и народ добију разјашњење о свима необјављеним тајним додацима Тројног пакта. Но у међувремену, док се све то разјасни, могла би можда Немачка да учини какав непромишљен корак. Он, Симовић, не верује да би рат на Југоистоку сад лежао у интересу Немачке, јер би такав рат могао да има недогледних последица. И најзад, ту су у Италију и Турска и Совјетска Унија и т.д. Без обзира на логику и чињенично стање, ипак са Немачком се никад не зна тачно шта она мисли и шта ће предузети. И баш због тога било утолико важније да се Италија сад у своме сопственом интересу благовремено нађе и објасни Берлину положај и све последице које би могле да наступе.

Кад је Мамели отишао, Симовић је задовољно протрљао руке. Ово је опет сјајно извео! Италија је ваљда начисто са тим, да не би могла да се одупре ако би Југославија извршила напад на Албанију. А албанске

луке у југословенским рукама значиле би британске базе у Јадранском Мору. Ту ће сигурно Италија да се заузме, а самим тим омогућен је рок који је потребан да се онај велики план до танчина припреми и да се све спреми, да се може ударити кад дође тренутак.

Дани који су дошли били су врло немирни и узбуђени. Позивање резервиста узимало је такве сразмере да поштари и разносачи општинских власти нису били више довољни. Да би се прикрило да се, уствари, ради о пуној мобилизацији, позивани су људи појединачно и посебно. Зато су и чланови Савеза сокола морали да помогну у разношењу позива. Млади људи, у својим сивим униформама и црвеним кошуљама, ишли су по градовима од куће до куће и разносили хитне позиве.

Десио се још један врло непријатан случај, који је Симовићу проузроковао доста непријатности. Кад је у Саборној цркви одржано благодарење поводом пунолетства младог краља, био је дошао, поред осталих страних претставника на југословенском Двору, и немачки посланик. Симовић је то сматрао сигурним знаком да је са Немачком ипак све у реду и да Немачка признаје новостворено стање. Значи да она не сумња ни у шта. Али, при повратку са благодарења кордон није више функционисао. Нахушкана од јевреја и других елемената налетела је маса на кола немачког посланика, која су полако крчила себи пут кроз гужву. Гомила недораслих младића и разних сумњивих појава почела је да сипа претње, погане погрде, и да пљује на кола. Ти су људи били ипак исувише ревносни. Симовић је морао много да се извињава, али није имао много среће. Фон Херен је отпутовао, а за њим одмах и немачки држављани напустише Југославију. Исто тако и Италијани.

Одржана је седница министарског савета. Др. Куловец говорио је на седници врло дуго, врло озбиљно,

врло аргументисано. Говорио је преко два часа, и то стално и једино о питању Тројног пакта. Говорио је опширно како је дошло до њега, говорио је исцрпно о свима околностима које су довеле до пакта и о свима његовим позитивним последицама за земљу. Говорио је о тешким опасностима које могу да настану, не само у овом политичком моменту, него и за даљи живот југословенске државе уопште, ако се политика Симићеве владе што пре недвосмислено не оријентише онако, као што је то у овим приликама било једино могуће. Много је труда дао себи. Мудри наследник старога Корошца покушао је све што је могао. Његови аргументи били су јасни, и њихова тежина није могла да се порекне. Али, сви аргументи, сва образлагања, одбили су се о тврдоглавост генерала, ратни занос једних и неразумевање других који су седели у влади.

Седница је трајала врло дуго. Земљорадници су скочили бесно на Куловца, а при том је Куловец тако добро знао да су ти људи плаћени страним новцем. Плаћени страним новцем већ дуго времена, и то из две благајне, из совјетске и из британске.

И поново је узео реч. Поново је покушао људе, који су седели са њим око дугог стола у дворани за седнице владе, да убеди да је британска помоћ до сада већ унесрећила читав низ европских народа. Да совјетска помоћ, уколико уопште може нешто да значи, представља једино огромну опасност бољшевизације. Да Југославија ништа не ризикује својим приступањем Тројном пакту и недвосмисленим пријатељским држањем према Немачкој, чак и за случај да Енглеска, на крају, добије рат.

Утучен и обесхрабрен, исцрпљен и згађен, са осећањем огромне одвратности према стварима које се одигравају око њега, Куловец се вратио кући. Неколико пријатеља га је ту чекало, неколико људи који су били

забринути, као и он, за судбину земље, људи који су, као и он, знали да је све пошло низ брдо, према провалији, на чијем дну ће се скрхати све што је двадесет година стварано. Салетели су га питањима како је било на седници.

Уморним покретом руке пресекао је Куловец бујицу питања.

„Људи хоће рат, то је за мене потпуно јасно. Симовић је говорио нешто о британским дивизијама у Грчкој и о совјетској понуди пакта о војној помоћи у коју ја не верујем. А остали су ћутали или делили Симовићево мишљење да се Немачка неће усудити да удари на нас. Оба земљорадника и Будисављевић говорили су као на збору пред масом, као кад харангирају сељаке. Све је то страшно, несхватљиво страшно!“

Као да се од нечега брани прешао је руком преко кратко ошишане косе и ухватио се за наочаре.

„Па зар мислите да се ништа више не може спасти?“

Куловец је завртео очајно главом.

„Људи хоће рат, као што сам вам рекао. Моја је дужност да покушам до последњег да се борим против тога, а ако Мачек заиста дође, онда ћемо се бар трудити обојица да покушамо то што је још једини спас за нас. Ја знам да је и он против рата. Могу једино да се надам да ћемо онда, удруженим снагама, моћи да постигнемо какве резултате, мада је и ова моја нада врло слаба. Чак ни ствар са повлачењем Немаца и Италијана из земље није учинила никакав утисак на ове људе што седе самном у влади. Они тврде да је то само маневар који треба да нас заплаши, и да иза свега тога нема нечег другог до велики блеф. Симовић мора да је примио велика обећања и уверавања са свих могућих страна. Другачије не бих могао да разумем целу ствар.“

А Симовић је заиста имао та и таква уверавања. Роналд Кемпбел био је готово сваки дан са њим у вези,

а и Лебедев, па и Блис-Лејн, амерички посланик. Сви су они прелазили преко болесног министра спољних послова, који је најзад добио своју нову вилицу, као да га уопште нема. И из дана у дан су Кемпбелови извештаји били ношени све већим и већим самопоуздањем. Идн је седео у Атини и све је спремио до у ситнице, заједно са сер Џоном Дилом. Био је то циновски план у који је Југославија требало да буде упрегнута, план за напад на Немачку од Скандинавије до Јадрана — напад који је имао да је згужва. Симовић је имао пред очима само величину планова. Рачунао је на обећање Москве и на потпору Америке, коју му је посланик у Вашингтону, Фотић, у два телеграма приказао као потпуно сигурну. Ако се умешају истовремено Велика Британија, Совјетска Унија и Америка, — шта би Југославија имала да чека и чега би имала да се прибојава. Напротив, она ће одиграти једну огромну улогу, јер ће она бити та која је дала први знак за покрет, за целу ту огромну коалицију, дала прву иницијативу, учинила први гест.

Било је у очи седнице, о којој је Куловец својим пријатељима дао тако трагичне извештаје, кад је Симовић позвао посланика Фотића на телефон. Убрзо је добио везу са Њујорком преко Рима и јасно је чуо Фотићеве речи.

„Хтео бих одговор на своја два телеграма,“ започе Фотић разговор.

Симовић му потврди:

„Добићете одговор на своје телеграме.“

Фотић: „Ја ћу вероватно прекосутра, 2 априла, видети председника Рузвелта.“

Симовић је био радосно изненађен. Дакле Рузвелт лично жели да се умеша у ову ствар! Он викну у апарат: „Ради материјала, зар не?“

„Да, ради материјала, па онда и због ослобођења кредита који су затворени приликом потписа пакта.“

„Због ослобођења кредита,“ поновио је Симовић. „Захвалите на сваки начин меродавнима, а нарочито претседнику Рузвелту. Формалан одговор на Ваша питања из телеграма у погледу нашег држања примићете. Главно је да кажете да захваљујемо за моралну, и то нарочито за моралну, а и за материјалну помоћ и да молимо да нам све што могу ставе на расположење. У првом реду авионе, а затим и спрему и противавионске топове, артилерију и муницију.“

У линији се појави мала сметња. Фотић је нешто рекао, што Симовић није могао да разуме, али најзад је ипак дошло јасно кроз жицу:

„Да, ја ћу их дакле за све ово замолити. Данас сам овде у Њујорку на састанку са бродовласницима да утврдим где су наше лађе и са чим можемо рачунати за транспорт.“

„Врло добро, врло добро.“

„Хтео бих још инструкције у том погледу.“

„Врло добро.“

„Ја сам Вам већ рекао у својим телеграмима да не могу да Вам опишем колико је добро овде расположење за нас.“

„Је ли истина? Врло добро.“

„Хоћу само да Вам кажем, да за пет година нисам још видео да је неко стекао толико поштовања и угледа, као ми за ових последњих пет дана.“

„Је ли истина? То ми је драго.“

„Примио сам преко 400 телеграма из високих и разних кругова.“

Симовић је био овим речима више него задовољан. Било је врло важно да се и Америка заинтересује. Доновен је приликом своје посете, прошле зиме, много обећавао у оним дугим разговорима са Симовићем у

Београду. А генерал је знао и за поруку Самнера Велса Цветковићевој влади и кнезу Павлу, учињену преко Фотића, којом је одлучно запређено Југославији, да не приступи Тројном пакту, но да се успротиви Немачкој, у коме ће случају добити од Сједињених Држава сву помоћ. Али, Симовић није био потпуно сигуран да ли ће све то бити изведено онако како је обећано. Сад се показало очигледно да Самнер Велс и Доновен нису лагали. Фотић је наставио:

„Претседник ми је саопштио да жели да ме види. Он је сад још на одмору, али за два дана је опет овде и он хоће да ме види чим се врати.“

„Врло добро,“ одговорио је Симовић. „Јавите му, молим Вас, да смо послали депешу, и јавите му нарочито и захвалност Њ. В. Краља, а исто тако и моје огромно поштовање.“

Фотић је хтео нешто да зна, што у овом тренутку није спадало у разговор:

„Како изгледа унутрашњи положај?“

Симовић пречу питање. Шта има он да одговори овом дипломати? Оно што је сад најважније, то је да што пре добије помоћ преко Океана и обећано наоружање, и тако викну у апарат:

„Још нешто, поздравите ми пуковника Доновена.“

Фотић одговори брзо:

„Ја сутра ручам са њим, па ћу му том приликом испоручити Ваш поздрав.“

„Врло добро. Кажите му да сам примио његов телеграм и да сам му врло захвалан.“

Фотић је поновио питање о унутрашњем положају. Симовић је најзад морао да одговори.

„Ситуација је овде врло добра.“

Фотић: „Врло добро.“

Симовић: „Надам се да ће и спољна бити добра.“

Фотић: „Не могу да Вам опишем колико је овде добро расположење и колику помоћ можете да очекујете.“

Симовић још једанпут даде изрази своме задовољству.

„Врло добро. Дакле толико материјала, колико је икако могуће. Не очекујте никакве инструкције. Ви знате о чему се ради. Све што год Ви чините, Краљевска влада ће признати као да је то она сама учинила.“

„Је ли тако?“

„Тако је. Што год учините.“

„Дакле понављам Вам,“ рече Фотић, „ми овде добијамо све што год нам треба. Пуну потпору у материјалу и пуну потпору у јавном мњењу. Оно што је Русија била за Србију 1914 биће 1941 Америка, само још много више.“

„Дао Бог.“

„Овде ће бити донесена званична одлука о помоћи.“

„Добро, али не треба да се објављује преко радија да не испровоцирамо пре времена Немачку.“

„Људи овде знају да праве политику.“

Симовић заврши разговор речима:

„Ми ћемо заузети чврст став и ни у ком случају нећемо да попустимо.“

Разговор је био окончан.

Спољно-политички је Симовић све урадио. Пуковник Савић, са још једним официром, био је у Одеси на путу за Москву. Извештаји о британском искрцавању у Грчкој множили су се. Америка је била у сваком погледу спремна да пружи пуну помоћ и потпору. Више се заиста није могло тражити.

Још само једно једино питање било је отворено, а то је било питање унутрашње ситуације коју је требало опет довести у ред. Некако чудно, нелагодно расположење било је настало у народу, некаква утученост.

Осећало се то на улици, по кафанама. Они многи агенти британског посланства, они многи људи у служби Совјета, сви они који су правили за рачун Американаца расположење, — све то није више наилазило на прави одјек. Чак ни лондонски радио, који је сад говорио једанаест пута дневно на српском језику и држао дуге говоре пуне потпиривања и хушкања, позивајући се на све могуће јунаке српске историје да расположење опет дигне на ону висину на којој је било на дан пуча, није могао ништа да уради. Лежало је некако нешто у ваздуху, као пред тешку олују. Атмосфера је била раздражена, испуњена нервозитетом, електрицитетом. Многа позивања у војску, одлазак Немаца и Италијана, неизвесност у погледу Мачека, а затим и почетни знаци отрежњавања, кроз које се све јасније и у најширим масама почела да наслућује игра која је стајала иза објаве Краљевог пунолетства и иза целог овог удара, — све је то произвело да људи буду некако стегнути, утучени у предосећању катастрофе, која се са пуно претњи згомилавала над њиховим главама.

Мачек је још био потребан. Све је учињено да се тај човек увери и доведе у Београд. Он је, истина, штуро тражио стално отворену изјаву у погледу пуног признања потписа на документу приступања Тројном пакту, и наглашавао је стално неопходност овакве изјаве.

Др. Мачек је био послао једног од својих првих сарадника, Др. Кошутића, у Београд на преговоре. Симиовић се трудио што је више могао да га увери да је све у најбољем реду. Односи са Немачком су, можда, пролазно сад мало поремећени, али он је далеко од сваке помисли да се са својом владом ма у колико ангажује против Немачке. Он је спреман и то да учини Мачеку, да да ону изјаву у погледу Тројног пакта. Али, Мачек мора пре свега да дође у Београд, јер тек онда ће та изјава имати прави смисао. Она не би имала до-

вољно ауторитета, ако Мачек остане у Загребу. И, најзад, ако Мачек не дође у Београд, онда инострана пропаганда, а пре свега немачка и италијанска, има пуно разлога и пуну подршку за своје тврђење да Хрвати заиста стоје у негативном ставу према Југославији. Присуство Мачека у Београду било би најбољи доказ за солидарност целог народа. Ономогућили би се планови за евентуално раскомадање земље. Мачек у Београду био би доказ да цели народ одобрава владину политику. Ако Мачек заиста жели мир, он мора да ономогући да иностранство може ма једног тренутка веровати да постоји спор између народа у Југославији, да постоји размимоилажење између Хрвата и Срба, на ком се онда може градити једна против-југословенска политика.

Преговори су трајали дуго времена. Најзад је Кошутих опет отпутовао, стим да се два дана касније врати са Мачековим захтевима.

Ови су били:

1. Стварање једног круноског савета у коме би се дели по један претставник Срба, Хрвата и Словенаца, Патријарх српски и загребачки надбискуп. Тај крунски савет требало је да стоји поред Краља, стим да Краљ не може да предузме никакву важнију меру, нити да донесе ма какав важнији закључак, а да крунски савет није дао на то своју сагласност. Савет би остао тако дуго у функцији, док то буду изискивали Краљева младост и безбедност земље. За претставника Срба Мачек је предложио професора Слободана Јовановића, другог потпретседника владе. Хрватску би заступао он сам или Шубашић, у ком би другом случају он узео Шубашићев положај хрватског бана. Куловец би у савету претстављао Словенце.

2. Православна црква мора да се деполитизира. Не може се дозволити да се поједини њени претставници увек мешају активно у политику, као у случају пуча.

Исто тако треба спречити да се војска убудуће опет својевољно умеша у политику, и то треба учинити одговарајућим одлучним мерама. Отуда треба поред министра војске образовати савет народне одбране, састављен од цивилних политичара, уколико се не би могао уопште ресор министарства војске поверити једном цивилном политичару.

3. Симовић мора српско-хрватски споразум од 26 августа 1939 године свечаном изјавом да потврди и призна у пуној мери. А Краљ са своје стране мора изречно ту потврду да одобри и да се са њом сагласи.

4. Најзад мора влада одмах да дâ свечану изјаву, да у пуној мери признаје приступање Југославије Пакту трију сила, и да ће политику тога пакта водити у сваком погледу.

Ако се усвоје све те четири тачке, могао би Мачек да ступи у владу, јер би га то уверило да је дата могућност да се мир може спасти.

Разуме се да је Симовић одмах пристао на све. Био је спреман на све концесије, био је спреман да прихвати сваки захтев, само да му Мачек дође у Београд. И тако се Кошутић по други пут вратио у Загреб, снабдевен сагласношћу претседника владе, која се односила на све захтеве вође Хрвата.

На дан 4 априла стигао је Др. Мачек у Београд. Симовић је његов долазак организовао као чин највећег значаја. Припремио је старом хрватском политичару свечани дочек на станици, коме је присуствовао он сам са свима члановима владе. Отпратио га је лично до кола и сликао се са њим у свима могућим положајима, безброј пута.

Као неко олакшање прође кроз земљу, кад се чуло да је Мачек дошао у Београд. Народ није знао за игру која се развијала око његовог доласка. Није знао да

је Мачек прихватио позив за долазак са много отпора и против свога уверења. Није се знало да се је масонска Мачекова околина, пре свега Шубашић и Шутеј, била сва заложила, као и Крњевић, човек Великог Оријента, који је Мачека у доба његових борби из опозиције годинама заступао у Паризу. Није се знало, да су хрватски масони покушали свима сретствима да га наговоре да се одлучи у смислу Симовићевих жеља. И најзад народ није знао оно, што је било најважније: Мачек је тек у Београду од Симовића сазнао да су његови услови, у овом тренутку, највећим делом „постали беспредметни.“

Био је то врло жив и узрујан разговор, између Симовића и Мачека. Што се тиче пакта, Симовић је изјавио да је све у реду и да неће бити ни потребно да се објави изјава о томе да нова влада остаје при потпису који су дали Цветковић и Цинцар-Марковић. Дописник ДНБ-а у Београду, Др. Грубер, отпутовао је у Берлин са задатком да тамо припреми састанак између Симовића и Нинчића с једне и водећих немачких државника с друге стране. Било би врло zgodно да се и Мачек придружи томе путовању. Симовић би такву Мачекову одлуку поздравио од свег срца. Грубер ће се вратити петог априла, у суботу. Доћи ће посебним авионом. Већ су аеродроми и ваздухопловна служба о томе обавештени.

Што се тиче осталих Мачекових захтева, то се Крунски савет, разуме се, може образовати, али то треба учинити тајно. Народ не би волео ни у ком случају да види још неке ауторитете поред Краља, који би само сметали, изазвали разна тумачења и у сваком случају створили злу крв. Војска, нажалост, сад кад је положај у Европи тако критичан, неће моћи да се ограничи у својим овлашћењима и своме делокругу тиме, што би се поставили неки цивили на места одакле би могли

да узму јаче учешће у војним стварима, или чак да добију неки утицај на војну политику.

Мачек скочи.

„Другим речима, Ви сте ме свесно преварили. Прво сте ми обећали све, а сад од свега тога нема ништа.“

„Ама није тако,“ одговори Симовић својим зејтињаво-љубазним осмејком. „Напротив, ја мислим да учинимо све што год Ви желите. Видећете да ћемо се сјајно споразумети о свему, Ви и ја. Најзад, не заборавите да сам ја већ пре много година био официр за везу српске војске у Загребу, и да добро познајем Хрвате.“

„Можете Ви мени да причате што год хоћете, али ја јасно и конкретно видим да се од мојих захтева сад не испуњава ни један, мада сам ја само због тога што сте ми засигурно обећали испуњење свих мојих услова, дошао у Београд,“ понови Мачек тврдоглаво, као сељак који се бори за своје право.

„Та ја сам Вам рекао: није опортуно да се сад извесне ствари каче на велико звоно. Главна је ствар сад да спасемо мир, а то је већ учињено тиме што сте Ви дошли овамо, у Београд. Па ако онда отпутујемо заједно за Берлин, ми ћемо све довести у најбољи ред.“

Мачек је увидео да не може да уради ништа. Човек са којим је говорио био је као јегуља, измигољио му се из руку, био је сав лажан, а с друге стране штур у својим схватањима и предубеђењима. Морао је, а и хтео је, још да покуша све што је било у његовој моћи, стари Мачек, — само неколико дана. Можда ће, заједно са Куловцем, још успети да се мир спасе и да се ови кратковиди људи у влади упуте другим колосеком, а не оним којим су пошли, и који је неминовно водио у катастрофу.

Истог дана стигла је из Москве вест, која је Симовића много зачудила. Два официра, који су послати на преговоре у Совјетску Унију, стигли су до Цари-

града. Турци су их тамо, забуном, позвали да дођу у Анкару. Очекивали су, наиме, у Анкари неку југословенску мисију ради војних преговора, па су у Цариграду сматрали да су пуковник Савић и његов пратилац та два официра који треба да преговарају са Турском. Дошло је на тај начин до одуговлачења од два дана, тако да је тек 4 априла стигла аутентична вест где се два делегата налазе. И са том вешћу дошао је и њихов први извештај. Они су у Москви примљени врло добро. Гавриловић им је одмах рекао да се ради на решењу питања о једном пакту између Москве и Београда, али да ствари још нису окончане. Уствари се Гавриловић доста зачудио кад је чуо од ове двојице, како би све требало већ да буде у пуном реду, и да недостају још само потписи.

Чуђење је, међутим, прешло и на два официра, који су дошли из Београда, кад их је Молотов заједно са Гавриловићем заиста љубазно примио, али им том приликом саопштио да формулисање, које је предложио у Београду совјетски отправник послова Лебедев, у тренутку не може да се спроведе, не може да се приведе у дело. Вишински је ту, вероватно, мало пренаглио. А он, Молотов, као одговорни управљач комесаријата спољних послова, уз пуно признање начела којима је Вишински дао израза, мора, с обзиром на развој ситуације, у неколико да измени у извесним тачкама то што је Лебедев понудио. У тренутку не може, нажалост, Москва да потпише пакт о узајамној помоћи са аутоматским клаузулама. Совјетска Унија у тренутку још није спремна да са Немачком дође у отворен конфликт. Она још није потпуно готова са својим припремама. Тек кад ове буду приведене крају, биће Совјетска Унија толико јака да ће моћи да узме на себе отворен оружан сукоб са Немачком. Ради тога би се могао сад, уместо таквог аутоматског пакта о војној помоћи, да потпише

пакт о пријатељству, који би могао да буде прва етапа за даљи развој односа између Совјетске Уније и Југославије.

Гавриловић, коме је ово гледиште Наркоминдела већ било познато, није могао а да са извесним победничким изразом и мало потсмешљиво не погледа два официра.

„Али на основу оне понуде, коју је учинио Лебедев у Београду, југословенска влада је заузела свој став према Осовини и према догађајима. Ми се налазимо у једној врло непријатној ситуацији, пошто смо у опредељивању става рачунали засигурно са апсолутном помоћи Совјетске Уније.“

Молотов је развукао своје лице у љубазан осмех шалтерског чиновника.

„Совјетска Унија ће свакако да удари, али кад ће то бити одредиће она сама. Уосталом би могао овај пакт о пријатељству већ у довољној мери да покаже свету и Немачкој да нисмо спремни да даље дозволимо немачке кораке на Југоистоку. Ми смо већ, после упада Немачке у Бугарску, одлучно протествовали. Не верујем да ће Немачка ризиковати да нас још једанпут изазове. А ако дође време, ми ћемо прећи у акцију и без аутоматских пактова.“

Посетиоци Молотова имали су јасан утисак да је Молотов овде одиграо једну лажну игру. Прво је свом снагом преко своје дипломатије потстрекавао на пуч. Преко пуковника Самохина и отправника послова Лебедева, он је, затим, пучистичкој влади давао најобимнија уверавања. На тај начин је политика те владе постала још надменија, још више непријатељска према Осовини, а нарочито према Немачкој, но што је у својој основи била. А сад, кад је већ дошло дотле да београдска влада више нема куда, Молотов је избегао да поступи онако као што је обећао.

Као да је читао њихове мисли, Молотов додаде:

„Совјетска Унија је сасвим на страни Југославије. Друкчије не би могло да буде. Ако Немци заиста нападну, Југославија ће добити од нас цео ратни материјал који јој је потребан, добиће све што жели. Ми ћемо испоручити одмах. Преко Солуна послаћемо вам авионе, тенкове и артилерију. Већ би раније то понудили Југославији, али ваш тадашњи министар војни, Недић, мислио је, изгледа, да му то није потребно. Тада Београд није хтео да прими нашу понуду, која је дата под таквим условима, какве Совјетска Унија још никада никоме није ставила у изглед.“

И тако је, 5 априла, дошло до потписа пакта о пријатељству и ненападању између СССР и Југославије.

Истога дана постаде Мачеку и Куловцу потпуно јасно да је рат постао неизбежан. Симовићеви наводи о мисији дописника ДНБ-а Др. Грубера били су неистинити. Они су имали да послуже само за то, да ову двојицу за неколико дана умире. Мачек је тек накнадно сазнао да је Др. Грубер био у министарству спољних послова, по Нинчићеву тражењу, и да му је том приликом Нинчић изјавио да је он за мир и да је он уверен да ће све моћи још да се окрене на добро, ако би он могао по питањима која се тичу немачко-југословенских односа да разговара са фон Рибентропом. Грубер је одговорио да је он новинар, а не дипломата, и да не може давати никакве изјаве. Приметио је, да Берлин мора све досадашње мере и кораке владе, од мобилизације па до спољно-политичких потеза, да сматра изразито противнемачким и непријатељским према политици пакта. Нинчић, који је оставио потпуно сломљен и утучен утисак, понављао је да би желео са Берлином да ствари изведе на чистину; да је уверен да ће тим путем моћи сви неспоразуми да се разјасне. За ино-

страну политику је он надлежан, а не Симовић, који је генерал и који нема појма о политици.

И то је било све. Јер, као и сви остали Немци, отпутовао је и дописник ДНБ-а. Симовић је потпуно свесно лагао. Мачек је видео јасно слом државе. Увече, 5 априла, примио је још словачког отправника послова Циекера и говорио му је са сузама у очима о катастрофи, за коју је био уверен да се више не може спречити.

ШТУКЕ НАД БЕОГРАДОМ

Било је то увече 5 априла. У ходнику пред мојом ћелијом чули су се тешки кораци. Врата се отворише и појави се лице једног жандарма. Равнодушно ме позва :

„Пођите самном, траже Вас доле.“

Сваки пут, кад бих напустио своју ћелију, било ми је као да се са њом некако опраштам, јер сам сваки пут рачунао с тим да се жив у њу нећу вратити. Да ћу уопште изнети главу из затвора нисам могао да верујем. Тако је било и овог пута.

Ишао сам иза наредника низ степенице, познатим мрачним дугим ходником. Свуда се могла приметити највећа ужурбаност. Сандуци су стајали по свима канцеларијама, огромни сандуци са тешким оковима и јаким катанцима. Акта су се паковала. Картотеке су се преносиле. Из свих фијока и преграда вађена су документа и ређана по сандуцима. Изгледало је као спремање за велику сеобу.

Зар је то већ евакуација? Зар смо стигли већ дотле?

Нисам примао, разуме се, у затвору новине. Све што се дешавало у околном свету могао сам да посматрам само кроз мало, решетком затворено прозорче, кроз које сам видео мирну Космајску улицу, а затим, преко кровова, Саву са два велика моста, станицу и целу падину према реци. Два дана раније било је наре-

ђено пробно замрачење. Било је то први пут да је у мојој ћелији угашено ноћно осветљење.

У дворишту Управе града била је подигнута огромна ломача на којој је спаљено све што није било од важности, старе хартије, стари регистри, архива.

Пало ми је у очи да су они исти чиновници, који ме 27 марта баш нису посматрали са изразом нарочито љубазним, сад били невероватно предусретљиви. Било је то готово као у ранија времена, кад сам с времена на време, као слободан човек, имао посла у овој згради.

Хтели су да ме одведу у „Време“ пошто комесар кога је поставила Симовићева влада, мој наследник, у многим стварима није могао да се снађе и хтео је да добије од мене извесна обавештења и упуте. Тако сам дошао на улицу. Возио сам се у пратњи једног чиновника кроз варош која је показивала неуобичајену физиономију. Било је вече, доба кад су све улице пуне, препуне, кад су пред кафанама поређани столови и глава до главе око њих седи београдска златна младеж, кад се још брзо по радњама врше вечерње набавке и кад аутомобилски саобраћај достиже гужву велеграда. Ипак, на улицама је било мало света. Пре свега врло мало људи. Исто тако и пред кафанама. Аутомобили су се једва видели. Људи, које смо сретали, имали су некако замишљена лица. Весело чаврљање младића, девојака, ученика и студената на корзоу од Кнез Михајлове до Теразија било је негде нестало, изгубило се. Град просто нисам могао да познам.

У својој некадашњој соби за рад, у којој сам, између телефонâ и мегафона, проводио толике часове напорног рада, седео је човек у униформи потпуковника. Био је то мој наследник. Човек који није имао појма о новинама и о издавачком раду и који се већ за неколико дана тако спleo да у фином механизму великог предузећа није умео више да се снађе.

На малим стварима, које сам могао да приметим док сам седео код њега, дајући му обавештења о овом или оном, видео сам колико се машина издавачког предузећа била распала на све стране. Најважнији сарадници били су у војсци. Вечерњи лист био је укинут. Јутарњи лист „Време“ морао је да се отштампа још у рано по подне, јер више није било возова. Све је било реквирирано за војне транспорте. Камиони су узапђени од војске. А тираж је био спао као никада раније, упркос важних догађаја.

Мој сабеседник изађе из собе. На столу сам видео један извештај који је то вече стигао од дописника из Берлина. Прочитао сам га брзо. Соколовић је дословце стенографисао питања која су била постављена тога дана у 1 час по подне на конференцији штампе у министарству спољних послова у Берлину и одговоре које је посланик Др. Шмит на њих дао. Мислио је, вероватно, да ће они колико толико расхладити усијане главе у Београду.

Један шведски новинар питао је :

„Можете ли данас нешто рећи о Југославији?“

Шмит је одговорио :

„Шта желите о томе да знате? Ја Вас молим да о овој компликованој проблематици поставите питање прецизно а ја ћу се трудити да исто тако прецизно одговорим.“

Швеђанин је наставио са питањима :

„Је ли положај и даље непромењен?“

„Положај је и даље непромењен.“

„Није ли наступило никакво пооштрење односа између Југославије и Немачке?“

„Даље пооштрење положаја уопште више није могуће.“

„Није ли г. Андрић јуче био у Вилхелмштрасе?“

„Није“.

„Нисте ли добили другим путем какве извештаје из Београда?“

„Не. Наше посланство је изоловано, пошто је од стране полиције затворено, а новинари више не могу да допру до посланства.“

„Према томе не постоји више никакав дипломатски контакт?“

„Практично контакта више нема.“

Један од новинара се умеша :

„Може ли се положај обележити као дипломатски безнадежан?“

„Нисам овлашћен да се о овом изјасним.“

„Треба ли претпоставити да ће немачка великодушност крајем недеље достићи можда своју коначну границу?“

„Ја сам већ једанпут изјавио, да моји односи према великодушности Рајха у посебном и општем погледу нису тако интимни да бих о том могао да пружим ма каква обавештења.“

И са треће стране почела су да долазе питања.

„Постоји ли могућност да се на неки начин у Југославији могу да одиграју догађаји који би могли да имају утицаја на односе?“

„То унапред не могу да кажем. Требало би сачекати, али теоријски не могу да се о томе изјасним.“

„Може ли се рећи да влада Рајха заузима став ишчекивања и да би такве одлуке или догађаји у Београду могли да утичу на евентуалну одлуку владе Рајха? Ја ту мислим на вести по којима је јуче југословенска влада врло дуго заседавала и да би можда могло да дође до какве изјаве или фиксирања спољнополитичког правца, који би могао да буде прихватљив за Немачку.“

„То ми не знамо. У Београду се већ пуних осам дана држе седнице и већ пуних осам дана се објављује

да ће доћи нека изјава владе, у којој ће бити ово или оно констатовано. Али за осам дана се није ништа десило. Једино што су се из дана у дан појачавале противнемачке акције и што су се из дана у дан све јасније вршиле дипломатске акције изразито непријатељског карактера, управо против-немачке и против-италијанске. У последњим данима је уз то дошла и мобилизација југословенске војске. То су чињенице и ствари којима Вам одговарам на Ваше питање.“

Питања су се ређала. Шмит је нагласио да су у Београду, у тренутку кад се мастило још није осушило на потпису Југославије на документу пакта, ухапшени Цветковић и Цинцар-Марковић, и да се уопште не зна ко седи у београдској влади, јер је Мачек, додуше, био на владиној листи, али је цело време преговарао преко посредника са Београдом о томе хоће ли ући у владу или не.

„Можете ли узроке погоршања немачко-југословенских односа да осветлите ближе, или су то само спољно-политички проблеми? Ви сте рекли да Тројни пакт не игра тако важну улогу, колико догађаји који су се одиграли у самој Југославији?“

„Једно је у вези са другим. Ствар је у овоме: учињен је пуч. И тај пуч се родио на позадини спољно-политичке опозиције против спољно-политичке одлуке владе Цветковића, односно против спољно-политичке одлуке коју је проузроковао Кнез Намесник. Онда се рекло да је та спољно-политичка опозиција, која се показала, само споредна појава. Оно што је битно треба да буде унутрашња политичка појава. То је било у току прва два дана. Целокупни развој тога проблема и — ја то нарочито подвлачим — развој нове владе и њеног рада, као и узбуђено расположење у Српству против свега што је немачко, само су порасли. Ја сам већ јуче рекао да су чланови те владе

у Београду, као и пуномоћници те владе у иностранству развили против-немачку активност и спроводе акције уперене против Немачке. Од стране владе нису ми познате никакве мере које би биле примењене против таласа упереног против Немачке, који се појавио у српском делу Југославије. Никакве мере, које би могле бити успешне, нису предузете да се Српство, које је нахушкано од страних агената, страног новца и шовинистичких елемената, умири. На тај начин је спољно-политички курс владе и унутрашњи политички развој, за који се све јасније види да је испољен терором, све више пошао у правцу отвореног непријатељства према Немачкој. Рајх те ствари није заташкао него их је забележио, мада постоји чињеница да је једна влада, чије је претставнике примио Фирер, која је са немачким Рајхом склопила један уговор, ухапшена одмах по свом повратку и бачена у затвор; мада су чувени новинари, исто тако после пријема код Фирера, по повратку ухапшени и такође бачени у затвор. Све те ствари је Рајх запамтио и узео на знање. Истаћи више разлога за садашњу кризу било би непотребно.“

„Да ли би могао настати какав нов положај у немачко-југословенским односима ако би дошло до какве промене у садашњој влади у Београду?“

„Сматрам да је беспредметно да разговарамо о питању шта би могло да буде ако би се нешто десило. Морам да се ограничим на то да објасним оно што јесте, и да владама и политичким меродавним силама оставимо одлуке о томе, не покушавајући да им сугеришемо ствари које не можемо сугерисати.“

И најзад се постави још једно питање, питање значајно и судбоносно, питање о томе, хоће ли се и сутрадан, у недељу, сазвати оваква конференција с обзиром на положај у Југославији. Таква конференција могла би да значи само рат.

Шмит је избегао да одговори.

Могао сам да замислим Шмита, окруженог густом групом новинара, како седи у својој фотељи на једној страни огромног стола у дворани Савезног већа у Министарству спољних послова у Вилхелмштрасе. Могао сам да замислим, док сам брзо прелетао тај извештај, како му је било кад је давао те одговоре о земљи за коју је показао толико симпатија и толико разумевања. Познавао сам добро језик којим се говори на конференцији стране штампе у Вилхелмштрасе и било ми је јасно да ће судбина Југославије бити одлучена још у току наредних часова.

А затим дође наредно јутро, недеља 6 април. Ноћу су ме у мојој ћелији пробудиле сирене, непосредно пред свитање. А у 7 часова ујутру дошли су први немачки бомбардери. Гледао сам их кроз мало прозорче, како наилазе преко широке равнице. Гледао сам мале облачиће против-авионске артилерије, како висе под њима и поред њих у ваздуху. И посматрао сам како падају мали црни предмети, као кратке оловке, доле, на варош, и како из града и улица, на местима где су они пали, еруптивном снагом лете ка небу пламеном обасјане фонтане дима и прашине.

Настаде неописиви хаос у затвору. Стража и ухапшени — сви су се осећали само као људи у заједничкој животној опасности, повезани једном заједничком неотклоњивом судбином. Заједно са стражарима похитали смо низ степенице до великог улазног трема. И ту смо стајали. Око зграде падале су бомбе. Малтер је падао са таваница и зидова на нас. Једна врата у трему дигнута су притиском ваздуха, ишчупана из оквира, и са ужасном ломњавом бачена на малу групу која је ту у трему стајала. Заурлаше рањеници. Поред мене, наслоњен на зид, склизну на под један полицајац, обливен крвљу.

Два часа је то трајало. И све су наново долазили тешки апарати са својим ужасним зујањем. Увек ново заурлавање бомби, које је кидало живце, и мукли ударци у нашој непосредној близини.

Сва стега, дисциплина и ред били су нестали. Управник града, кога је поставила пучистичка влада, стајао је међу хапшеницима за које је већ имао налог за стрељање на столу. Није се тада мислило о томе, бар не у том тренутку. Све су поново задрхтавали зидови око нас и поново је падао гипс и малтер на нас, и сломљена стакла. Много их је било који су били ударени, рањени, раскрвављени.

А затим сам пошао полако, — било је око 10 часова пре подне и сунце је топло и ведро сјало са пролетњег неба, — пошао сам кроз разорену варош. Била је слика страшна и упечатљива. Огромне многоспратне зграде биле су порушене. Трамвајски колосеци изривени, издигнути у небо. Бандере, претурене, лежале су преко улица. Неки трамваји су горели, полу разлупани. Тротоари прекривени здробљеним стаклом из излога који су прсли. И свуда дим, свуда пламен, свуда смрад. У целом том хаосу људи, избежумљени од страха, бледожутог лика, на брзу руку одевени, са малим свежњевима под мишком, јуре улицама безглаво, готово бесвесно.

Упркос браде која ми је порасла док сам седео у затвору, познали су ме неки пролазници на разореним Теразијама. Одмах се направи мала гужва око мене. Псовке и клетве дизале су се из гомиле. Али овог пута нису биле уперене против мене. Овог пута биле су упућене генералу Симовићу.

И прексутрадан, 7 априла, у Крушевцу сам нашао своју јединицу, којој сам припадао као резервни официр. Деветог у зору дошли смо до Ниша. Требало је да наставимо истога дана ка бугарској граници. Рекли

су нам да су наши у Софији. Ту, код Ниша, сукобили смо се са немачким оклопним одељењима. Борба је била огорчена и крвава на Мрамору, око моста преко Мораве, али је била кратка.

Војници југословенске војске су се борили без много воље и без великог одушевљења. Нису могли да схвате зашто треба да се боре. Осећали су потсвесно да је за све то крива њихова сопствена влада. Јасно су то осетили. И исто тако су добро осетили и знали да све то није било потребно, да је све то створила једна група људи која је 27 марта над народом извршила ону велику превару. То је важило за војнике, то је важило за официре. А они од официра који су били близу завереницима први су побегли. Оставили су једноставно своје пукове, узаптели прва кола, склонили се на сигурно место, скинули су своје униформе и оставили су своје људе нека се туку ако хоће, а земља нека пропадне.

ПОСЛЕДЊИ ЧИН

У котлу, међу високим планинама, лежи мало место Никшић. Гола брда са местимичним зеленим пегама окружују удолину, у којој се шћућурило оно неколико кућа. Неколико улица са лошом калдрмом, неколико кавана, две-три веће зграде — то је све.

Али у тренутцима који су дошли после немачког наступања у Југославију, био је Никшић одређен да одигра важну улогу: овде је извршен последњи чин југословенске драме. Одавде су људи који су уништили државу и народ напустили своју земљу и оставили свој народ његовој судбини.

Било је то 15 априла 1941. Јединице југословенске војске, преморене, у подераним униформама, прашња-ве, блатњаве, прљаве, лежале су у граду и по пољима око њега. Аутомобили су тешко крчили пут кроз исцрпљене, униформисане појаве, које су лежале и седеле свуда. Појављивали су се официри, генерали. Необријани, неиспавани. Једва се још дигла која рука на поздрав ка шајкачи, до шлема. И дисциплина је била пропала.

Била је то слика потпуног слома, слика једне војске у бекству, у хаотичном повлачењу. Стигло се до дуvara и није се могло даље. Људи су постали апатични и имали су још само једну жељу: да се све то већ једном сврши! Што брже кући, или макар у заробљенички логор.

Поред града стоји мала зграда окружена расадником. То је пољопривредна станица Брезовик, последње седиште владе генерала Симовића на југословенској територији. Из Београда, који су напустили 6 априла, дакле пре девет дана, бежали су људи пучистичке владе аутомобилима кроз земљу, пролазили поред бескрајних колона, застајкивали у малим местима и селима, увек опет гоњени, увек опет изложени непрестаном гоњењу. Немачка авијација била је за њиховим петама. Мачек није хтео да учествује у том бекству кроз земљу. Само је један дан путовао са осталима, па се затим вратио. Отишао на своје имање Купинец код Загреба.

Симовића је тешко било наћи. Одредио је самог себе за начелника Врховне команде и стално је шетао између владе и команде Војне силе.

Постојала је намера да се у Сарајеву влада и Врховна команда задрже. Отпор је требало одатле да се организује, да се постави линија нових фронтава. Али тај план имао је само један дан важности. Затим су наишле штуке и бомбардовале варош. И колона аутомобила са владом кренула је даље на југ, још дубље у брда.

И најзад се тако стигло у Брезовик код Никшића.

Било је 7 часова ујутро. Изгледало је да ће дан бити топал и без облака. У кухињи пољопривредне школе, нагнут над олупани, лимени лавор који је стајао на расклиматаној столици, умивао је Слободан Јовановић, први потпретседник владе, своју голу лобању и покушавао да освежи хладном водом своје мисли. Његово лице безазленог старчића, коме је мала, бела, козја брадица давала једину мужевну ноту, у току последњих дана сасвим је упало и постало пепељаво сиво. Његови некад ружичасти обрашчићи претворили су се у кесе које су висиле уморно лево и десно од беле,

свршене брадице. Од старог, али добро очуваног господина постао је, у току ових неколико дана, сломљени старац.

Пред кућом стајала је једна група. Бан Шубашић, још увек предусретљив и љубазан, стари професор Божа Марковић, министар правде, Др. Јурај Крњевић, ранији Мачеков изасланик у Паризу који је заузео у влади његово место откако је Мачек напустио Симовића, и најзад Јукић, који је од отпуштеног дипломате постао помоћник министра спољних послова у последњој југословенској влади, човек чија је једина вредност била у томе што је неко време био Мачеков секретар и шеф кабинета.

Полугласно су се ова четворица договарали, али као да им ништа паметно није пало на ум. Изгледали су уморни и утучени. Далеко од тога да буду револуционарни, као што су то били 27 марта и у данима после њега.

Мала школска зграда била је препуна. Многи од чланова владе и од истакнутих људи, који су били са њима, повели су жене, децу, сроднике, тетке, стрине, свастике. Гомила кофера лежала је око зграде. Неуредно је било по собама. Један до другог спавали су ту људи који су хтели да затресу светом. Појављивале су се неиспаване главе, умивали су се у кухињи или на бунару, пре но што ће поћи даље.

Јовановић је завршио своју јутарњу тоалету. Малим, дрхтавим корацама, искривљено раме подигнуто још више но обично, пришао је четворици који су шетали пред вратима.

„Ја сам размислио о целој ситуацији,“ почео је својим високим евнушким гласом. „Ми имамо само могућност да капитулирамо. И сад остају још два питања,“ — он је говорио као да стоји на катедри, — „дакле: а) капитулација земље или б) капитулација војске.“

Ова четворица погледаше се немо: непоправим је био; у тренутку кад се радило само о томе да се глава извуче из замке и да се сви што брже пребаце у Грчку, добри старац почео је са правним анализама, са а и б. Љубазно, претерано љубазно питао га је Шубашић, покушавајући да дочара свој бански осмејак на уморно лице:

„А у чему је ова разлика? Ја мислим да је сад једино важно, што треба одмах решити, како и на који начин ћемо што пре стићи живи и здрави у Грчку, а све остало је иначе само од себе пропало. Важно је да буде ту влада.“

Јовановић је био другог мишљења.

„Напротив, врло је важно да се баш то питање реши и ја ћу га изнети и пред министарски савет.“

Звучало је као крвава иронија, ово помињање министарског савета у тим приликама. Али професор није попуштао.

„Ако извршимо само капитулацију војске онда се нисмо обавезали ни ми, нити се обавезала земља. Онда је то исто тако као кад једна дивизија или један пук, негде опкољен, далеко од осталих трупа, буде принуђен на предају. Али ако ми капитулирамо као земља, као држава, ако капитулација произађе од саме владе, па било да остане или да оде у иностранство, самим се тим признаје победилац, а земља и држава преузимају према победиоцу одређене обавезе.“

Остала четворица схватише тек сад суштину проблема. А Марковић примети:

„Симовић ми је јуче рекао да су две дивизије успеле да пређу у Грчку и да су се тамо удружиле са Грцима и Енглезима. То је довољно да симболично наставимо рат.“

Јовановић климну одобравајући главом. Он подиже прст као кад студентима предаје.

„Врло тачно. Да симболички наставимо рат — у овом је правна формула. Дакле ја ћу предложити да оставимо да Калафатовић, као Симовићев заменик у Врховној команди, изврши капитулацију војске.“

Велики ауто, јасно исполиран, са сјајним оковима од хрома, долазио је друмом. Био је у страшној супротности са расположењем и околином и отскакао је у својој сјајној ширини. То се довезао Симовић који је био преноћио код Патријарха Гаврила у манастиру Острогу.

Свеже обријан, дискретно напудерисан, очигледно одлично расположен, беспрекорно испеглан, изашао је Симовић из аутомобила и пришао групи која је застала пред капијом. Кратак поздрав, при коме је жовијално држање генерала чудно отскакало од утученог држања осталих. Затим рече Јовановић:

„Баш смо разговарали о питању капитулације.“

Симовић подиже леву руку:

„О том ћемо расправљати сад на седници.“

Неко упита забринутим гласом:

„Има ли довољно авиона да сви пређемо границу?“

Симовић се осмехну љубазно и ведро:

„Разуме се. Данас ћемо добити још велики број енглеских „Велингтона“. Меплбек ми је то обећао, па је чак јуче једним од наших апарата прешао границу да доведе енглеске авионе.“

Бивши трговац Меплбек шетао је у последњим данима по земљи, у беспрекорној британској авијатичарској униформи, у којој је важног лица пратио Врховну команду једним државним аутомобилом који му је стављен на расположење. На дан доласка у Никшић захтевао је један авион са сигурним пилотом да доведе из Грчке британске транспортне машине, којима је требало да се омогући бекство владе и најважнијих личности које су јој биле блиске. Разуме се да је авион

одмах и добио. Али тиме се његова улога и завршила. Ни Меплбека, ни авиона није више било. Симовић то наравно људима, који су стајали око њега, није хтео да саопшти, да их не би потпуно заплашио.

Са осталим члановима владе Симовић уђе у кућу. Седница је трајала само десет минута, па су се господари разишла да пакују своје кофере. Неко приступи Симовићу.

„Шта је решено?“

„Војска капитулира. Ми идемо.“

„Како то: ми идемо? Ви ћете ваљда као начелник Врховне команде остати са војницима?“

Симовић је уобичајеним својим гестом, уз љубазан израз лица, трљао руке:

„Па да, тако сам и ја мислио, тако би и требало да буде. Али остали су рекли да је важно да ја пођем са њима. А то су, брате, све паметни људи који знају шта треба урадити. Сем тога је и Краљ од јуче већ са оне стране границе. Не могу ваљда самог да га оставим у иностранству.“

Три су листе израђене, три су групе образоване које су припремљеним авионима имале са малог никшићског аеродрома да одлете преко брда за Грчку. У првој групи били су чланови владе са својим женама и најближим сродницима. У другој били су политичари првог реда. Ту је био генерал Петар Живковић, који се још увек шетао у својој гардиској униформи, затим демократски првак Бока Влајић, претседник Београдске општине Добра Лазаревић и други.

У трећој групи, најзад, било је неколико помоћника министара и новинара који су били блиски Симовићевој влади. Значајно је да ниједан немасон није био на списку.

Сви су кренули колима или пешице низ прашњави друм до аеродрома. Ту су већ стајали апарати. Кад су

они који су дошли видели свега три металне птице које су имале да их поведу на сигурно место, заборавише малочас одлучену поделу на групе. Све је навалило на авионе и њихову посаду која је покушала да направи мало реда. У прву групу угурали су се многи људи који нису спадали у владу. Са муком је успело да се остали одгурну од авиона. И кад су велике птице већ биле у ваздуху неко је објаснио онима који су остали да гледају за њима:

„Ми морамо сад на други крај аеродрома до герала Мирковића. Он има наше спискове и он треба да се постара за наше пребацивање.“

Један авион појави се у ваздуху и брзо се спусти према групи која се са завежљајима и коферима ваљала преко аеродрома. Настаде паника. Хистерични крици помешаше се са зујањем мотора. Одбачени кофери отворише се, закотрљаше се по блату. Гомила се разлете у свима правцима, шчепана неизмерним страхом. Бока Влајић баци се на земљу и неартикулисано, бесвесно, викао је као мало дете.

Авион је прелетео над главама људи и жена који су се били приљубили уз земљу. И ту видеше: био је то југословенски апарат. Нерви су били потпуно попустили.

Мирковић је седео пред малом дрвеном бараком, широко и удобно, на клупи. Пред њим је стајао примитиван сто. Око њега неколико официра, којима је издавао наређења и од којих је примао извештаје. Група цивила са коферима и свежњевима појурила је према њему. Стотину питања изговорених без даха, без реда, у паничном страху, сручила су се одједном на његову главу.

„Ко ће нас пребацити преко границе? — Где су авиони? — Где су Енглези? — Има ли још авиона? —

Кад ће се наши авиони вратити? — Хоће ли се наши авиони вратити по нас?“

Мирковићево лице згрчи се у бесну гримасу. Шта хоће ти проклетци цивили? Било би најпаветније да се прошиша једанпут митраљезом кроз њих, кроз целу ову гомилу, како ту стоји са својим женама, својим свастикама и својим коферима. Већ је хтео да дрекне на њих и да их пошаље до сто ђавола, кад ипак успе да се савлада.

„Ви мислите сви да пођете?“ упита. „Та ми немамо толико авиона. А сем тога откуда ја могу да знам ко треба да пође а ко не?“

Неколико тренутака пођута група цивила, а затим почеше да вичу, сви преко реда, заплашено, изгубљено. Мали Лаза Марковић, „мозак радикалне странке“ промува се сасвим до Мирковићевог стола.

„Па ви морате да нас пребаците, господине генерале. Нећете нас, ваљда, оставити на цедилу овде, у овој пустињи.“

Мирковић га погледа потсмешљиво и са ниподаштавањем:

„Пре свега, не морам ништа. То да запамтиш. А друго, тебе уопште нећу да пребацам чак и да могу. То да знаш.“

„Али молим вас, господине генерале...“ покуша Марковић да молећивим гласом утиче на грубог Мирковића.

Мирковић опсова погано и гадно.

„Иди ти у ђавола. Ако се не изгубиш одмах стрељаћу те.“

Генералов тон улио је људима страх. Ћутали су сви и само су још скромно и понизно питали кад могу опет да дођу на аеродром.

Мирковић рече равнодушно:

„Ако заиста дођу енглески „Велингтони“ и ако се наши апарати заиста врате, онда ћемо одлетети у два сата ноћу.“

Група се растурила. Неки седоше на своје кофере, ту одмах поред бараке. Хтели су да остану што ближе Мирковићу, али не сувише близу, да га још више не раздраже. У сваком случају нису хтели да га ма и једног тренутка испусте из очију. Остали су само оставили своје ствари и упутили се ка граду.

Мирковић остаде сам са својим официрима. Полако се спуштало вече. Један капетан приђе Мирковићу.

„Ухватили смо два цивила који су говорили да авиони не би смели да лете преко границе јер их је народ платио за себе, а не за владино бекство. Шта да радимо са тим дефетистима?“

Мирковић одговори овлаш, преко рамена:

„Одмах да се стрељају.“

Капетан поздрави и оде. Неколико тренутака касније чуо се кроз сумрак плотун.

Комесар при Народној банци Достанић приђе столу.

„Ја имам још злато Народне банке у Никшићу. И то треба пребацити преко границе. Има још и неколико цакова новчаница. Биће да је око 350 милиона у хартији.“

Мирковић лупи шаком по столу.

„Тачно, брате! Замало да на то заборавим. Па ту има још и 500 милиона од Команде ваздухопловства, које треба пренети на сигурно место. Деде, доведи ми твоје злато.“

Један подофицир са дугачком брадом, два војника и Достанић добише камион и одвезоше се у варош да доведу злато. Била је пала ноћ. Мирковић нареди да се пред баракком запали велика ватра која је сад обасјавала својом немирном црвеном светлошћу сцену.

Официри су се полако окупљали око Мирковића, а мало даље од њих седели су и стајали војници њихових јединица.

Мирковићев ађутант донео му је у лименој кутији неку кашу од гриза и ставио је пред њега на сто. Генералова жена и кћер изишле су из бараке и селе поред њега. И тако је он сад седео и кусао своју кашу, док су га околни посматрали, па је између две кашике опсовао још два три пута све што му је пало на памет, Немцима због којих мора сад да седи овде, и петој колони коју је требало благовремено стрељати, и овим цивилима од којих не може на миру да ради.

У то наиђе камион из града. Мирковић нареди да се злато, које је било упаковано у малим сандучићима од по 60 кг., спусти поред његовог стола. Убрзо се подиже мали зид од ових сандучића. На другој страни стола лежале су у џаковима хиљадарке.

Мирковић поче да дели злато. Позва најближег авијатичара:

„Ево ти једно сандуче!“

Официр прими своје злато и однесе га уз помоћ једнога војника.

„А ти? Ето теби два сандука.“

И трећи по реду је хтео два сандука. Али је за казну добио само неку полугу. Четврти је добио мало више, па затим опет један два сандука, па се један побунио што је добио нешто мање и добио је зато још један сандук...

Достанић је хтео нешто да примети на овај начин деобе злата, по коме баш није изгледало као да ће се злато транспортовати преко границе, већ као да ће бити подељено међу официрима.

„Ћути, ти,“ викну Мирковић на њега. „И ови људи морају од нечег да живе кад стигну у Грчку. А сем

тога ће официри све то уредно предати. Моји су авијатичари поштени!“

Неко се догура до стола, око кога је гомила, која је све више расла, гладним очима посматрала ову деобу. Изгледало је као да ће сто бити претурен.

„А ми што остајемо овде? Ми пешаци, артиљерци, шта ће бити с нама?“

Мирковић је размишљао неколико тренутака.

„Ви ћете добити новчанице. Сваки официр по тридесет хиљада динара. Можете одмах да пишете признанице.“

При несигурној светлости ватре и једне слабе свеће која је стајала на столу почеше сад официри на откинутим листићима из својих нотеса, на малим комадима хартије, на свему што им је пало под руку, да пишу своје признанице.

„То морате да вратите или да обрачунате кад се ми опет вратимо у земљу!“ друкну Мирковић на њих.

И затим одреди комисију за поделу новца. Два официра и једног наредника. У дугом реду стадоше официри пред сто. Сваки са својом хартијом. И сваки је добио тридесет нових хиљадарки. Неки, који су већ једанпут примили своје, стадоше поново позади у ред. Комисија је зажмурила на једно око.

Војници, који су дотле лежали апатично у расту-реним гомилама на земљи, приметили су да се код барак нешто важно одиграва. Полако су прилазили све ближе и гледали су лакомо како се дели новац, толики новац. Сељаци су то били, за које је хиљадарка већ читав мали капитал и никад нису у животу видели више од пет или шест таквих хиљадарки на гомили. И гладни су били, и подерани, и прљави, и измрцварени. Вукле су их њихове старешине у овај рат, за који нису знали због чега се управо бије. Данима већ нису имали топле хране. Морали су да маршују рањавим нога-

ма без одмора, без мира, без предаха, без могућности да презнојене ствари скину са себе и да се умију.

Мирковић погледа на њих. Видео је гладне погледе оних многих стотина у подераним униформама, који су стајали у кругу око стола, приближавајући му се све више, без речи; лежала је једна тешка претња у држању ове блатњаве и згужване гомиле.

Мирковић викну комисији за поделу:

„Сваки војник добија по три хиљаде динара. И ти људи морају да живе. Саопштите то вашим официцима. Сваки командир нека одмах дође са јединичним списком своје чете па ће примити за своје војнике новац.“

Одмах се образовала друга група. Били су то командири чета и батерија који су сад добијали новац за своје војнике. Сви су имали комплетне именичне спискове у руци, мада је можда само половина, четвртина или десетина њиховог људства дошла до Никшића. И сви су примили по три хиљаде динара за свако име које је на списку.

Одједном настаде свађа. Неко је заурлао да су га преварили. Други се дерао да он ништа није добио, а да су неки већ били три до четири пута ту. Из свађе развије се туча. Све бурнија постаде сцена. Одједном се зачу са околних висова пуцњава. Тамо негде, у мраку, праштале су пушке.

Права сцена инферна, осветљена несигурном крвавом светлошћу ватре која се полако гасила. Ковитлање, гушање и отимање око новца који је био нагомилан на земљи. Згрчене руке полетеше у вис, лакомо разјапљена уста урлаху псовке и претње. Као да је почела борба свију против свих.

Мирковић скочи. Са обе песнице лупи по столу.

„Доста сад, доста! Сад ником више ништа не дам. Злато иде у бараку а новчанице да се запале!“

Гомила, која је одједном застала немо, поче да се буну. Људи који су до малочас још као побеснели ковитлали око стола, око новца, стадоше као укупани и само још речима покушаваху да утичу на генералову одлуку.

Мирковић извади велики пиштољ.

„Ко се то буну?“

Све се ућута. Само прасак пушака из мрака постаде све живљи. Високо запламса ватра кад падоше неколико цакова са хартијом на њу. Стотине милиона изгореше тако. Мирковић је подигао песницу са претњом према висовима одакле се чуло пушкарање.

„То су ти проклети Црногорци, ваљда мисле и они сад да зараде на нама. И то је требало стрељати, све стрељати.“

Заиста су то били црногорски побуњеници који су стигли до пред сам град. Послате су трупе да их одбију, али су се већ после неколико корака, одмаршираних у мрак, јединице које су имале да сузбију побуњенике растуриле и саме. Нису људи више хтели боја.

А у 2 часа ноћу дошли су и авиони из Грчке. Ниједан једини енглески. Били су само југословенски апарати марке „Савоја“. Они су пребацили Мирковића и остале пучисте у Грчку, Енглезима.

УЗРОЦИ И ВЕЗЕ

У заробљеничком логору у Нишу, у који сам 10 априла спроведен, пошто је остатак мога пука на Мрамору скрхан и заробљен, имао сам довољно времена да размислим о положају и о свему што се збило. Било нас је тамо преко три стотине официра. Међу њима и неколико, који су били истакнути у политичком животу. И у дугим разговорима, које смо водили у логору, увече, све су се јасније искристалисавала наша гледишта и све смо јасније разумели пуч и његову позадину.

Иде једна права линија од оног 26 августа 1939 године, од дана потписа српско-хрватског споразума, до пуча и до слома Југославије.

Још 1938 године, непосредно после Минхена, почела је велика британска игра. Политичари западних сила, великих западних демократија, почели су да врше припреме за крваву игру. У пролеће и лето 1938 почели су да припремају Балкан за намеравању акцију против Немачке. Ставили су у покрет све своје снажне полуге да утичу на народе Југоистока и да учине да ти народи буду зрели за њихову политику, којој је био циљ обухватање Немачке са свих страна. Тако је хрватском претставнику у Паризу и једном од најближих Мачекових сарадника, Др. Крњевићу, саопштено да је сад време да Хрвати напусте свој став опозиције према

Београду. А демократским политичарима Србије, везаним за Француску, стављено је до знања путем њихових политичких и масонских веза са Западом, да је сад време да се постигне споразум са Хрватима.

Запад је рачунао са једним фронтом на Југоисток у још у оно доба, и за тај фронт му је било потребно да има и Југославију. И то Југославију без унутрашњих трзавица и размирица, која би војнички могла да буде довољно јака.

Затим дођоше избори децембра 1938 године, последњи покушај да се паролом унитаризма и централизма пробије чврсти обруч велике већине Хрвата, који су били окупљени око свога вође Др. Мачека. Избори су били велики неуспех за оне који су их водили. Не само хрватски народ, већ и српски народ својим највећим делом био је сит старих политичких сукоба и спора међу браћом.

И тако је један елеменат улазио у други: тенденција западних сила да припреме једну што више консолидовану Југославију као будућег савезника у борби против Немачке, и жеља најширих маса да већ једном дође до мира у земљи и до споразума.

Последњи покушај, који је хтео да спроведе Стојадиновић, био је потпун неуспех. И Стојадиновићев пад је тиме условљен.

Цветковићева влада, која је почетком фебруара заменила Стојадиновићеву екипу, са декларисаним планом споразума са Хрватима, нигде није тако живо поздрављена као у француској и британској штампи. Масони у Загребу и масони у Београду, и једни и други према наређењима Великог Оријента, ставили су се одмах на расположење да велики план унутрашње консолидације земље путем споразума између Срба и Хрвата спроведу и у дело. Њиховим каналима и њиховим сретствима радили су на остварењу тога плана.

Ни Др. Мачек, ни Цветковић, који су обојица били вероватно искрено уверени да је гледиште српско-хрватског споразума које су заступали било исправно и који су у својој политици били опредељени жељама за српско-хрватском сарадњом, нису имали право разумевање за масонску игру која се одигравала поред њих и око њих. Они су били заступници оног другог елемента у споразуму, жеље народа за часним споразумевањем између Загреба и Београда. Али, као први помагачи наметнули су им се масони, хрватски и српски, који су иза овог споразумевања видели велике политичке циљеве које су одредили Париз и Лондон. За Цветковића и Мачека био је споразум један политички задатак који се састојао само у своме сопственом извршењу. За њихове сараднике из кругова ложе био је он сретство за једно дело са вишим међународним циљем. Био је сретство којим ће држава бити толико учвршћена и оспособљена да ће постати снажним оруђем демократске борбе против тоталитарних држава и тоталитарне идеологије.

Кад је, у лето 1939 године, дошло до потписа протокола споразума и до образовања заједничке српско-хрватске владе Цветковић-Мачек, били су баш масони ти, који су тој новој влади у првом реду дали своју пуну потпору. Она опозиција, која се показала на српској страни, није била ношена никаквим начелним разлогом. Она је никла само зато што су други политичари и друге странке били тога мишљења да су способнији или позванији да заступају Србе у политици споразума но што је био Цветковић. У основи су, међутим, са малим изузетцима, све српске демократске странке стајале на начелима и на политичкој линији коју је заступала влада Цветковић—Мачек почев од 26 августа 1939 године, јер су сви ови људи из својих веза са Ве-

ликим Оријентом или са француским политичким круговима црпили своје директиве и своја уверења.

Ово не значи да је цели српско-хрватски споразум и политика, која је из њега никла, искључиво ствар масонерије. Да су масони споразум извели, водили и спровели у дело. Али је из наведених разлога масонерија тај споразум помагала, ставила му се одмах као извршилац на расположење, па га је чак и, уствари, потстрекнула. Идеја споразума нашла је у масонима своје најбоље присталице и браниоце. И, најзад, масони су својом познатом окретношћу, благодарећи својим подземним везама, успели да за себе у новој политици обезбеде практично најважнија места, или да положаје које су већ имали наново учврсте и ојачају.

Први конфликт између тих сила и политике владе Цветковић-Мачек појавио се приликом немачке офанзиве на Запад, године 1940. Тада су масони, са потпором Јевреја и са заграничним новцем, учинили све да Југославију упуте у правцу ефективног мешања у ратне догађаје. Масонски генерал Симовић, као начелник Главног генералштаба, израдио је тада свој мемоар са предлогом југословенског ступања у рат и спровео је позивање у војску у огромном обиму. Највећи део штампе био је под утицајем масона, а и све остале могућности за вршење утицаја на јавно мњење биле су искоришћене да у истом том правцу потстичу расположење. Огроман број агената и агитатора почео је да ради у целој земљи. Разни савези и разна удружења, националног, хуманог или научног карактера, којима су владали масони, спроводили су у своме чланству, а преко њега у јавности, исту пропаганду.

Цветковић и Мачек, наслоњени на опрезност кнеза Павла, определили су се тада за друго гледиште. Они су били заједно са кнезом против тога да се земља залети у авантуру. И мада није ништа учињено

да овај велики талас пропаганде буде сузбијен, ипак није могла идеја - водиља те пропаганде да се претвори у практичну политику.

Брзи слом Француске допринео је, међутим, томе да је политичка игра кнеза и његових двају сарадника отишла корак даље. Француска се скрхала, и док се још водила борба, у којој се видело колико је она слаба да се одупре своме противнику, ја сам добио први пут налог од Цветковића да дођем у везу са фон Хереном у циљу испитивања могућности једног новог приближавања Југославије Немачкој.

После француског слома преузела је Велика Британија према српској масонерији и српским демократским политичким круговима ону улогу коју је раније играо Париз. Али је реакција на слом Француске била толико јака, да пропагандни рад и политички рад Енглеске, који је вођен појачаним сретствима, како материјалним тако и психолошким, није могао да покаже одмах практичних резултата, упркос тога што је већ тада почело да се осећа да Америка подупире британска настојања. Симовић буде склоњен са места начелника Главног генералштаба. На његово место буде постављен мирни и разумни генерал Петар Косић. Влада је извршила, увођењем једног десничара у ресор грађевина, мали покрет у десно.

Лондон и снаге које су биле везане са њим у Југославији, видели су да се главни управљачи, дакле кнез Павле, Цветковић и Мачек, не могу више толико држати под утицајем као што је то првобитно било замишљено. Они су се све више ослобађали британског утицаја и почели су да доносе своје одлуке све самосталније. Нарочито је у то доба и кнез почео све више да се одмиче од политике коју је сугерирао Лондон, мада још ни он ни његови најближи сарадници нису били у свему одлучили да крену другом политичком линијом.

Док су се, с једне стране, крајем 1940 године између Београда и Берлина плели све чвршћи концји, док је у новембру, после мојих разговора са фон Рибентропом и послаником Др. Шмитом, дошло до састанка између Цинцар-Марковића и немачких управљача, започела је у децембру велика политичка офанзива. Њој је био задатак да паралише све ово што је Београд у то доба радио ради обезбеђења своје будућности, и да спречи даље одмицање политике Југославије од везе са Лондоном. Ова офанзива се више није састојала у пресији на кнеза или на двојицу одговорних шефова владе, већ у сарадњи са другим елементима и у потпиривању тих елемената. У децембру је то било, кад је британско посланство у Београду издало паролу да Лондон нема више поверења у кнеза. Отуда би, према гледишту посланства, српске демократске странке морале да се труде да уђу у владу, како би добиле могућност да у одлучном тренутку уклоне како кнеза тако и његов кабинет и да прокламују пунолетство младог краља. У децембру је такође први пут лансирана, у унутрашњој политици, са разних страна мисао да треба створити концентрациону владу, и све више су се у том правцу чули потстреци и захтеви. Ту концентрациону владу требало је да образују старе демократске странке, чија је апсолутна приврженост Лондону била ван сваке сумње. У исто доба је Симовић шетао по Београду, са готовом листом нове владе, па је ту листу чак предложио и Намеснику.

Док је акција Лондона била, углавном, управљена у погледу утицања на политичке кругове који су стајали у опозицији, дотле је паралелно са њом узела све више маха акција Москве преко совјетског посланства, које је дејствовало свим могућим паролама, — од чисто социјалних до романтично панславистичких, — на широке масе.

После разговора, који је Цинцар-Марковић водио са немачким државницима у новембру месецу, изгледало је као да ће у Београду доћи врло брзо до разјашњења ситуације. Веровало се да ће још пре краја године све бити доведено у ред и да ће односи између Југославије и Немачке бити стављени на нове основе сарадње у области политике и привреде. То је баш и био разлог, што је децембра почела велика офанзива оне друге стране, — против-офанзива која се изражавала у игри интрига у политичким круговима и необузданој пропаганди хушкања и потстрекавања у широким народним масама.

Први пут се ту јасно видела сарадња између СССР, Велике Британије и Америке. У овој сарадњи је била чак Америка та, која је у погледу утицања на врхове државе била активнија од своја два партнера. Рузвелт је послао свога личног пријатеља, пуковника Доновена, са личним писмима и порукама на Балкан. „Дивљи Бил“, као што је Доновен назват у својој отаџбини, обилазио је Београд, разговарао са целим светом и изјављивао свуда да Америка никад неће дозволити да Немачка победи, да је она довољно јака да немачку победу свима сретствима спречи, да је америчка помоћ за Велику Британију у највећој сразмери већ у покрету, а са њом и помоћ за све остале европске земље које би се олучиле да се супротставе Немачкој и њеним плановима. Југославија би морала свакако да уђе у велику светску коалицију против нацизма. Америка ће испоручивати. Испоручиваће у највећој мери. А ако пак Југославија не би хтела да сарађује са великим демократским фронтом, који се сад стварао и у коме САД заједно са Енглеском преузимају водећу улогу, онда мора она да се помири с тим да ће је задесити најтеже последице. После овог рата неће се

опростити ником, чији став није био потпуно и у сваком погледу сигуран и беспрекоран.

Доновен није имао много успеха код кнеза, врло мало успеха код Цветковића и Цинцар-Марковића, а готово никаквог успеха код Мачека. Можда је успео само утолико, што је још мало успорио политички процес скретања ка Берлину, који је био, мада са много оклевања, ипак у току.

Али је нашао ипак једног човека у Београду. Његов пријатељ Радин, београдски адвокат, скренуо му је пажњу на њега. Био је то Симовић, тадањи командант ваздухопловства. Много су били заједно у тим данима, често су се састајали, Доновен и Симовић. Фотографисали су се заједно, давали један другом ручкове и вечере. Симовић је приказивао Доновену југословенско војно ваздухопловство. Сарадња између њих двојице тада је добила прве конкретне облике.

А што се тиче Совјетске Уније, то су се баш у тим данима први пут осетиле потпуно јасно све њене тежње да се умеша активно у правац југословенске спољне политике. У првим месецима после успостављања дипломатских односа између Југославије и СССР, 1940 године, били су Совјети врло уздржљиви. Но ускоро су прешли из става резервисаности у све приметнију и све мање прикривану активност. Њихово посланство имало је преко 100 чланова, који су стварали везе не само са домаћим комунистима, него и са демократским политичким круговима. Преко једних и других прешли су онда и на активну пропаганду летцима и тајним састанцима. Пропаганда дошаптавања вршена је у највећим сразмерама. Рефрен је увек био исти: Немачка има на Балкану империјалистичке циљеве. Цели покушај, да се између Немачке и Југославије постигне трајни споразум, уствари није ништа друго до издајство Југославије, плаћено издајство словенске ствари.

Само велика Совјетска Унија може да пружи довољно потпоре малој Југославији, и то на потпуно несебичан начин. Совјетска Унија је далеко од тога да се дезинтересује у погледу судбине балканских Словена. Напротив, она сматра својом задаћом и својом дужношћу да им помогне у борби против Германства које је наступало ка Југоистоку. Отуда мора између Београда и Москве да дође до потписа пакта о пуној сарадњи, а Југославија мора да се потпуно стави под заштиту Москве.

Истовремено дошло је, у разговорима између совјетског посланика Плотњикова и његовог сарадника Лебедева и политичких кругова југословенске престонице, у многим састанцима које је имао војни аташе пуковник Самохин са неким члановима генералитета, као и у многим свакодневним додирима између совјетских новинара и претставника југословенске штампе, све јасније и све одређеније до изражаја: Совјетска Унија је спремна да помогне Југославију свима сретствима. Црвена армија је огромна и непобедива. Југославија не сме да се приклони пред немачким жељама, не сме да показује ни предусретљивост према њима, јер то Југославији није потребно. Совјетска Унија ће се, у датом тренутку, свима својим неисцрпним сретствима окренути против Немачке.

Велика политичка кампања, у чијем знаку је протекао крај 1940 године, била је заједничка акција Лондона, Вашингтона и Москве, која се наслањала на један део војних кругова, на политичаре старих демократских странака и на комунисте у Југославији. Пре свих су, међутим, били утицајни масони који су радили у свему у сагласности и по налозима ових сила из иностранства. Тако је дошло до великих и бесконачних конферисања у влади, тако је дошло до одуговлачења у развоју дипломатског контакта између Београда и

Берлина, које је трајало од новембра све до фебруара. Све су масони саботирали, што је могло да пружи могућности за убрзање рашчишћавања положаја, и то како у стварном тако и у личном погледу.

Масони су затим пошли још корак даље. Они су, у наставку свога рада који је започео још у јесен 1940 године, почели и беспримерну личну хајку против свих национално и десничарски оријентисаних кругова, где је могло клеветама, а где је то било могуће и физичком силом. Тако је, у то доба, почело велико гоњење националних студената који су се одупрли масонско-комунистичком таласу на београдском универзитету. Тада је почело и гоњење покрета „Збор“, чији су чланови хапшени и држани месецима у затвору. Главни актер је ту био Константиновић, човек који је имао огромног утицаја и на Цветковића и на Мачека, а са којим је верно сарађивао његов брат по ложи, управник града Београда Дринчић. Да би гоњење десничара било још успешније, ова двојица покушавају да убеди кнеза и двор да се ради о читавој завери, упереној против кнежеве личности. Заснивајући ова своја тврђења с једне стране на оштром тону многобројних прекора које су десничарски кругови, а нарочито шеф „Збора“ Димитрије Љотић, упућивали кнезу ради његове неодлучности у погледу коначног опредељења југословенског става, а фабрикујући с друге стране читав низ лажних доказа и достава, масони су овде успели да увере дворске кругове, да десничари под вођством Љотића заиста припремају државни удар у коме би и генерал Недић имао да одигра важну улогу. На основу тога је и министар двора Антић, који у то доба иначе није био склон политици сарадње са Немачком, са своје стране помогао ову акцију ликвидације деснице у Југославији.

У то дође до другог контакта између немачких и југословенских државника. Цветковић и Цинцар-Марковић отпутоваше за Немачку где их приме Фи-рер и фон Рибентроп. Хајка, која је затим започела, и покушаји да се изнутра минира цели положај уопште, не може речима да се опише. У страшном бесу вриштале су радиостанице Велике Британије и Америке. Агенти Совјета, Британци и Американци радили су у целој земљи. А на врху направљена је онда коначно завера, која је довела до државног удара.

Како је од јесени 1940 политика владе Цветковић-Мачек, наслањајући се на све јасније опредељивање кнеза, све више скретала са линије коју су повукле силе које су првобитно поздравиле стварање те владе и фаворизовале како њено образовање тако и њен рад, то су те силе почеле да траже друге могућности за спровођење својих планова. Било је јасно да се Југославија одлучила да своју судбину узме у своје руке и да своје проблеме реши према својим сопственим интересима. То је значило да је Југославија одлучно скретала ка Берлину и да ће одговорна влада, у сагласности са гледиштем круне, ту линију учвршћивати и остати до краја на њој. Из овог размимоилажења развило се непријатељство, а из непријатељства борба свима сретствима против кнеза и против владе. А кнез и влада били су својом политиком успели да против себе окрену и десницу, на коју би иначе могли у овом свом политичком настојању да се у свему ослоне.

Кнез и влада нису се показали довољно енергични у тим данима. Они су веровали да је довољно, што народ у својој великој маси није против сарадње са Немачком, јер жели мир и могућност мирољубивог развоја у Европи. Они су веровали да је довољно, што ће се једног дана потписати коначно споразум између Југославије и Немачке, односно Осовине, јер ће тада

цела офанзива с друге стране отпасти као потпуно беспредметна. Најзад, нису били довољно одлучни да нагласе ту своју линију у пуној мери, да је пропагирају, да спрече против-пропанду и да уклоне оне који су вршили унутрашњу саботажу у самим владиним круговима. Константиновић, као експонент масонерије, био је и даље у великој милости и био је практично свемогућ. Врло вешто је успео да игра између три главна чиниоца, кнеза, Цветковића и Мачека, да се пред њима држи у повученом ставу, да се пред њима политички не експонира у пуној мери. У суштини је, међутим, он и лично и преко својих масона саботирао и минирао све што је влада у смислу политике споразумевања са Немачком планирала.

Најзад, у то исто доба завршио је министар спољних послова Његовог Британског Величанства, Антони Идн, све припреме за ступање у акцију друге велике коалиције против Немачке и тоталитарних сила. Прва коалиција, Велика Британија—Пољска—Француска, била је пропала. Месецима је Идн шетао са шефом Империјалног генералштаба сер Џон Дилом, из Атине у Анкару, из Анкаре у Каиро, из Каира у Трансјорданију, из Трансјорданије у Палестину, па опет у Анкару и Атину. И свршио је свој посао.

План је био огроман. Друга коалиција је имала да обухвати Совјетску Унију, Турску, Грчку и Југославију. Огромне маказе од Балтичког Мора до Дарданела и одатле до Трста имале су да се склопе у даном тренутку, кад све припреме буду завршене, кад британске дивизије нилске армије буду искрчане у Грчкој. А то је имало да буде у лето 1941 године. Југославија је имала, по томе плану, да успостави преко бугарске територије везу са Турском, у чему је требало да помогне британски експедициони корпус. Цела ова огромна снага имала је да се сјури истовремено на Немачку и

да створи фронт у срцу Европе. Да би овај план могао да буде спроведен у дело, била је неопходна сарадња Југославије, јер би без ње цело спровођење ове замисли било на једном крилу замишљеног фронта кусо. Отуда је требало да се или Београд за тај план придобије, или да се у Београду доведу на власт они људи, који су били склони да се ставе у службу тога плана. У овом је војно - политичка позадина која је изазвала пуч од 27 марта и пропаст Југославије.

Као оруђе тога великог плана, Југославија је имала да буде бачена у рат. Изгледа, међутим, да између Москве и Лондона, мада је начелно постигнут споразум о овој сарадњи, ипак у појединостима није било пречишћено питање датума. Лондон је очекивао да ће истовремено ударити на Немачку и на њена упоришта у Југоисточној Европи све снаге нове коалиције. СССР међутим био је мишљења да треба прво створити фронт на Југоистоку, навући на њега немачку снагу и тиме створити предуслов за већу ефикасност совјетског напада, који је требало да дође после тога. Црвена армија још није била потпуно сконцентрисана у полазним базама. Пролеће са својим кишама и мочваре онемогућили су пуну акцију пре лета.

Кад је дошло у Београду до одлуке о потписивању приступања Тројном пакту, пала је истовремено на другој страни одлука, да се у Југославији доведе до насилног решења. У питању је био још само тренутак кад треба то решење да падне. Тај тренутак одредио је Лондон, очекујући, међутим, да ће политика владе пучиста успети да одложи немачку акцију за неколико месеци. Тако је онда Лондон рачунао. Вероватно је и Вашингтон био један од чинилаца, који је одредио датум београдског пуча. Мацуока, министар спољних послова јапанског царства, био је у то доба у Европи. Одлуке, које су могле том приликом да падну на са-

станцима између њега и државника Осовине у погледу даљег држања Јапана, могле су по САД да буду врло непријатне. Отуда је требало учинити нешто што би показало јапанском државнику да није сва Европа у табору Осовине, већ да постоје државе, и то мале, које су решене да се против Осовине и њених планова боре, и којима снага немачког оружја не улива страх.

Био је потребан један снажан чин, који ће оставити у свету јак утисак. Да је пуч, који је већ био припремљен, извршен неколико дана раније, не би било дошло до потписа пакта, а самим тим би тај ефекат изостао. Тада би пуч претстављао, додуше, изванредан потрес, али не би још претстављао директан напад на немачки престиж. А баш је то било оно, што се желело у томе тренутку. Отуда, баш у доба Мацуокине посете, — која је требало да буде нарочито наглашена манифестација идеје о Пакту трију сила, — а непосредно после извршеног приступања Југославије Тројном пакту, пада наређење да се у Југославији изврши оно што је било припремљено.

Ово је позадина и ово су прави мотиви и узроци државног удара у Београду, који је спровео мали број људи, без свести о огромној својој одговорности, а који је уништио једну државу и бацио један народ у најстрашнија искушења.

Тако је Југославија извршила своје самоубиство.

К Р А Ј

САДРЖАЈ

Предговор	5
---------------------	---

Држава се рађа

Женевски споразум	11
1 XII 1918	21
Шести јануар — Александров велики покушај	35

Држава се распада

Пад Милана Стојадиновића	45
Споразум	63
Борба са масонима	79
Један амбициозни генерал	91
Први разговори са Берлином	101
Фон Рибентроп о Југославији	118
Велика шанса	131
Претње	147
Беч, 25 марта 1941	155
Удар	167
Београд, 27 марта 1941	175
Ноћ на Дедињу	191
Рат или мир?	203
Један кнез одлази у изгнанство	215
11 дана Симовићеве владе	231
Штуке над Београдом	257
Последњи чин	267
Узроци и везе	281

